SOCIETATEA DE ŞTIINȚE FILOLOGICE
DIN
ROMÂNIA
FILIALA TIMIŞOARA

PHILOLOGICA BANATICA

1

Timişoara, 2014

Philologica Banatica apare de două ori pe an, sub egida
Societății de Ştiințe Filologice. Filiala Timişoara

Coperta: Dan Nițu; Tehnoredactare computerizată: Ladislau Szalai

ISSN 1843-4088

Notă: În cazul studiilor referitoare la alte limbi decât româna, Redacția a stabilit ca trimiterile bibliografice să respecte normele din limbile respective.

Sumar

II. Gramatică

III. Lexicologie

Recenzii

EXPONENȚI DE ELITĂ AI TEOLOGIEI CARANSEBEŞENE ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XX-LEA

† LUCIAN, Episcopul Caransebeşului

Teologia românească s-a dezvoltat şi s-a întregit datorită râvnei cărturăreşti şi acribiei profesorilor de teologie, a călugărilor, a preoților şi a credincioşilor preocupați de credința strămoşească a poporului român.

În Banat a existat o şcoală cu profil teologic din anul 1865, Institutul Teologic Diecezan din Caransebeş,[1] înființat de primul episcop al reînființatei episcopii a Caransebeşului, Ioan Popasu, şi care, la acea vreme era singura şcoală superioară din Banat, *„leagănul în care a prins consistență conştiința națională”*[2].

În cele ce urmează vom aminti de activitatea teologică desfăşurată la Caransebeş în prima jumătate a secolului al XX-lea de câțiva profesori de teologie, care, prin contribuția lor remarcabilă, au devenit pioneri ai dezvoltării ştiințelor teologice în România.

Protosinghelul Iosif Iuliu Olariu

Iuliu Olariu s-a născut la 6 februarie 1859, în localitatea Măidan (azi Bradişorul de Jos) şi de mic copil a fost atras de lucrurile sfinte şi de biserică[3]. A urmat şcoala primară în satul natal, iar mai apoi

---

[1] O monografie închinată acestei instituții a fost elaborată de Prot. conf. univ. dr. Vasile Petrica, sub titlul *Institutul Teologic Diecezan Ortodox Român din Caransebeş (1865-1927)*, Editura Episcopiei Caransebeşului, Caransebeş, 2005.

[2] Vasile Gheorghiu, *Marele teolog Dr. Iosif Iuliu Olariu (1859-1920),* Ed. Glasul Bucovinei, Cernăuți, 1943, p.5.

[3] Nicolae Cornean, *Monografia Eparhiei Caransebeşului*, Caransebeş ,1940, p.403.

şcoala germană din Reşiţa. Cursurile secundare le-a frecventat la Oraviţa şi Lugoj[4].

La recomandarea episcopului Ioan Popasu, în toamna anului 1880 a început Facultatea de Teologie din Cernăuţi, pe care a absolvit-o în anul 1884. Episcopul Ioan Popasu l-a recomandat pe tânărul Iuliu Olariu mitropolitului de la Cernăuţi din acea vreme, Dr. Silvestru Moraru Andreevici[5], pentru ca el să fie primit ca bursier la Facultatea de Teologie. A fost primul bănăţean care a urmat cursurile acestei facultăţi, deschizând astfel drumul teologilor bănăţeni spre şcoala teologică de la Cernăuţi.

După susţinerea tezei de licenţă, episcopul Ioan Popasu i-a acordat tânărului licenţiat în teologie o bursă eparhială, pentru a se specializa în studii biblice la renumitele facultăţi de teologie din Lipsca (Leipzig) şi Erlangen, unde i-a cunoscut pe marii teologi de atunci ai apusului.[6] Cunoscând foarte bine limba germană, Iuliu Olariu a studiat în Germania doar două semestre: în semestrul de toamnă (28 Octombrie 1884 – 17 februarie 1885) la Leipzig şi în semestrul de vară la Erlangen, unde a fost înmatriculat la 25 Aprilie 1885[7]. În vacanţa dintre cele două semestre Iuliu Olariu a revenit la Cernăuţi şi şi-a susţinut examenul de doctorat, devenind astfel primul doctor în teologie din părţile Banatului şi ale Transilvaniei[8].

După terminarea celor cinci ani de studii, în urma cărora a acumulat o vastă cultură teologică de la marii profesori ai vremii, devenind şi doctor în teologie, Iuliu Olariu s-a întors la Caransebeş. În anul 1886 s-a căsătorit cu Anica Popovici, sora profesorului de muzică Nichi Popovici, însă, la un an de la căsătorie, a rămas văduv.

---

[4] Gheorghiu, Vasile, *op. cit.*, p 4.

[5] *Ibidem,* p. 6.

[6] Prof. Ioan David, *Viaţa şi opera lui Dr. Iosif Olariu*, în *Tribuna graniţei*, nr.3/1934, p.4.

[7] Direcţia Judeţeană a Arhivelor Statului Jud. Caraş-Severin, *Colecţia de documente bisericeşti şi ale demnitarilor bisericeşti din Caransebeş*, fondul I. I. Olariu, pachetul F, fila43.

[8] Pr. Prof. Ionel Popescu *Protosincelul Dr. Iosif Iuliu Olariu-75 de ani de la moartea sa*, în *Calendarul Românului pe anul 1995*, Ed. Esotera-Bucureşti, p.192.

Episcopul Ioan Popasu, care a avut grijă de el încă de la începerea studiilor sale teologice, l-a hirotonit preot la data de 1 februarie 1887. Hirotonia sa a avut loc în Catedrala Episcopală din Caransebeş în faţa multor credincioşi şi în prezenţa unui mare sobor de preoţi. După şase ani de la hirotonie, profesorul Iuliu Olariu a intrat în tagma monahală cu numele de călugărie Iosif, nume purtat de tatăl său, cel care i-a fost în permanenţă un exemplu viu.

Fără îndoială, Iosif Iuliu Oariu s-a numărat printre cei mai de seamă profesori pe care i-a avut Institutul Teologic din Caransebeş[9].

Activitatea profesorală a dr. Iosif Iuliu Olariu a început în anul 1885 când tânărul doctor în teologie s-a întors de la studii, iar episcopul Ioan Popasu l-a numit cu data de 1 septembrie 1885 profesor provizoriu al Institutului Teologic din Caransebeş. Peste trei ani, în 1888, profesorul dr. Iuliu Olariu a fost numit profesor definitiv la institut şi director, în locul arhimandritului Filaret Musta, în baza actului nr. 623-B/1888[10].

El a condus acest institut timp de 35 de ani, cu excepţia unui singur an, 1917-1918, când a fost ales director al Institutului Teologic din Arad. În 30 august 1918 Consiliul Eparhial din Caransebeş l-a numit din nou profesor şi director al acestui institut teologic din Caransebeş, în baza actului 526-B/1918[11]. A activat ca director până la moartea sa, în 6 decembrie 1920.

Dr. Iuliu Olariu a simţit lipsa cărţii pentru instruirea tinerilor slujitori ai lui Hristos, care urmau să fie trimişi ca îndrumători şi slujitori în satele bănăţene[12]. Mânat fiind de dorinţa de a umple acest gol, dr. Iosif Iuliu Olariu a scris manuale vaste şi sistematice, care au fost mult timp neîntrecute, comentarii numeroase şi alte scrieri bisericeşti pentru folosul studenţilor săi şi pentru folosul preoţilor. Multe dintre aceste manuale au fost scrise pe baza cursurilor în

---

[9] Nicolae Cornean, *op. cit.*, p.75.

[10] Prot. Dr. Zeno Munteanu, *Dr. Iosif Iuliu Olariu*, în *Mitropolia Banatului*, anul XI, nr.7-12/1961, p.79.

[11] *Ibidem*, p.80.

[12] Pr. Dumitru V. Aniţoiu, *Scrierile dr. Iosif Iuliu Olariu*, în *Foaia Diecezană,* anul XLVIII, nr. 50/1933, p.5.

manuscris sau litografiate, care circulau din mână în mână[13]. Înarmat cu o vastă şi temeinică cultură teologică, directorul Iuliu Olariu şi-a pus tot talentul şi zelul în slujba instituţiei şcolare pe care a slujit-o şi a Bisericii româneşti. A scris opere ştiinţifice din domeniul biblic al Vechiului şi Noului Testament şi al Dogmaticii. Lucrările sale au fost apreciate în Mitropolia Transilvaniei, care le-a introdus ca manuale la institutele teologice şi în eparhiile din vechile provincii româneşti. Au fost apreciate şi de teologii de peste hotare[14].

Dintre lucrările cu care dr. Iuliu Olariu a înzestrat şcoala teologică bănăţeană, dar şi întreaga literatură didactică-teologică, vom enumera câteva:

– *Scrierile părinţilor apostoleşti*;

– *Introducerea în Sfintele cărţi ale Vechiului şi Noului Testament*;

– *Explicarea Evangheliilor după Matei, Marcu şi Luca*;

– *Explicarea Evangheliei după Ioan*;

– *Manual de tipic al Bisericii Ortodoxe*;

– *Explicarea Psalmilor*;

– *Manual de teologie-dogmatică ortodoxă* (o ediţie vastă şi o alta mai redusă)[15].

Munca de pionierat pe care a desfăşurat-o marele teolog bănăţean, în special în domeniul studiilor biblice, a fost apreciată de renumiţi profesori de teologie ca: Vasile Gheorghiu, Ioan David, Zeno Muntean, Petru Rezuş, Grigore Marcu, Vasile Mihoc, Nicolae Colan, Dumitru Cioloca, Petru Barbu, dar şi de alţi teologi contemporani cu el de peste hotare[16].

În afara manualelor şi cărţilor de teologie, au mai rămas de la dr. Iuliu Olariu şi câteva manuscrise teologice preţioase: un curs de teologie pastorală, un curs de limbi orientale, scris în limba germană, numit „Orientalische Sprachen” şi o gramatică ebraică în limba

---

[13] Pr. Prof. dr. Petru Rezuş, *Contribuţii teologice bănăţene*, în *Mitropolia Banatului*, anul XII, nr. 11-12 1962, p.716.

[14] Prot. Dr. Zeno Munteanu, *art.cit.,* p.79.

[15] Nicolae Cornean, *op.cit.*, p.76.

[16] Pr. Prof. dr. Petru Rezuş*, art. cit.* p.720.

germană[17]. O parte din cursul de pastorală a fost publicat în revista *Altarul Banatului*, anul I, nr. 11-12/1944 şi anul II nr.1-2/1945, de către profesorul dr. Petru Rezuş, cu binecuvântarea episcopului Veniamin Nistor. Celelalte manuscrise au rămas însă nepublicate[18].

Iuliu Olariu nu s-a bucurat de o tradiție în domeniul scrierilor biblice, iar bibliotecile nu îi erau la îndemână[19]. Referitor la întreaga sa activitate cărturărească putem afirma că toate manualele de teologie-exegeză publicate ulterior în limba română îi sunt tributare marelui teolog bănățean Iuliu Olariu.

Întreaga sa activitate este înțeleasă just şi îşi arată valorile sale adevărate pentru teologia ortodoxă[20]. Într-o cuvântare, marele profesor dr. Vasile Loichița a amintit de opera marelui teolog, spunând următoarele: „*Câtă muncă migăloasă, ordonată şi migăloasă ca şi întreaga sa viață nu s-a cheltuit pentru înfăptuirea acestei opere monumentale în literatura noastră exegetică! Numai oamenii de ştiință vor şti aprecia cu dreptate mintea, energia frământătoare şi imensa răbdare ce s-a cheltuit la aceasta tâlcuire a cuvântului dumnezeiesc”*[21].

Profesorul Vasile Loichița

Vasile Loichița s-a născut în 26 octombrie 1881 la Jebel, județul Timiş. Şcoala primară a urmat-o în satul natal, apoi a fost trimis la un gimnaziu al „Călugărilor piarişti", cu limba de predare maghiară. A absolvit şi liceul românesc de la Beiuş. S-a înscris ca student la zi la Facultatea de Teologie din Cernăuți, unde, în paralel, a audiat şi cursurile de la Facultatea de Filosofie şi Litere. Ca student, desfăşura în timpul liber o activitate susținută în cadrul asociațiilor studențeşti şi al mai multor societăți culturale româneşti din oraş.

---

[17] Prot. Dr. Zeno Munteanu, *art.cit.*, p.82.
[18] *Ibidem*, p.82.
[19] *Foaia Diecezană*, anul XLVIII, nr. 12/1933, p.6.
[20] Pr. Prof. dr. Petru Rezuş, *art. cit.*, p. 718.
[21] Dr. Vasile Gheorghiu, *op.cit.*, p.21

După absolvirea studiilor teologice (licență şi doctorat), tânărul doctor în teologie a studiat la Budapesta, spre a-şi completa studiile de filosofie începute la Cernăuți.

În 1907 s-a întors în Banatul său drag, fiind numit profesor la Institutul teologic din Caransebeş. Din 1924 a ocupat prin concurs catedra de Teologie Dogmatică de la Facultatea de Teologie din Cernăuți, unde a profesat până în 1946, când a ieşit la pensie. În vremea pensiei, s-a retras la Timişoara. A trecut la Domnul în 30 ianuarie 1958[22].

A redactat doi ani *Foaia Diecezană* de la Caransebeş şi o vreme revista *Făclia*. A publicat lucrări de istorie şi critică literară, poezii (în volum sau în periodice: *Viața Românească* - Iaşi şi Bucureşti, *Semănătorul* - Bucureşti, *Fântâna Darurilor* - Bucureşti, *Junimea Literară* - Cernăuți), Studii de Dogmatică în *Candela* - Cernăuți, iar spre sfârşitul vieții în revistele *Mitropolia Moldovei şi Sucevei* şi *Mitropolia Banatului*[23].

Nefiind hirotonit şi dorind să slujească învățământul teologic, în 6/19 noiembrie 1921 Vasile Loichița a rugat Consistoriul Diecezan din Caransebeş să intervină pe lângă Marele Stat Major pentru a fi scutit de serviciul militar[24]. În urma acestei cereri, arhiereul Filaret Musta a înaintat în 6/19 noiembrie 1921 către Marele Stat Major un certificat, precum şi tabele nominale, prin care se atestă că Vasile Loichița este profesor definitiv la Institutul teologic, fiind hirotesit lector, în scopul aprobării de către Marele Stat Major a dispensei de mobilizare a profesorului Loichița pentru anul 1922/1923[25]. Hirotesia de lector (citeț) a fost singura misiune clericală a marelui profesor.

---

[22] Marcu Bănescu, *Profesorul de teologie Dr. Vasile Loichiță 1881-1958*, în MB, an XXIX, 1979, nr. 1-3, p. 103-107; *Anuarul Academiei Teologice din Caransebeş pe 1919-1939*, Caransebeş, 1940, p. 272-274; Petru Rezuş, *Prof. univ. dr. Vasile Loichiță*, în ST, seria a II-a, an XI, 1959, nr. 3-4, p. 225-226; Zeno Munteanu, *Amintirile unui dascăl de teologie*, în AB, an I (40), 1990, nr. 3-4, p. 88-102; Vasile Petrica, *Institutul Teologic Diecezan Ortodox Rromân Caransebeş (1865-1927)*, Editura Episcopiei caransebeş, Caransebeş, 2005, p. 218-223.

[23] Mircea Păcurariu, *Dicționarul Teologilor Români*, Editura Enciclopedică, Bucureşti 2002, p. 250.

[24] Arhiva Episcopiei Caransebeşului (AEC), fond III, dosar 323/1921, nenumerotat.

[25] AEC, fond III, dosar 323/1921, nenumerotat.

La Caransebeş, datorită priceperii sale didactice, Vasile Loichița a fost cerut ca profesor la Liceul „Traian Doda". La 16 ianuarie 1920 direcțiunea liceului a făcut o cerere către Consistoriul Diecezan, prin care a solicitat ca profesorii de teologie Vasile Loichița şi Dimitrie Cioloca să predea limba germană la liceul mai sus menționat: *„neavând de altă parte persoane potrivite pentru numita catedră, fiind şi de altfel actualii profesori supraîncărcați cu ore, convinşi mai departe că necesităților prezente le-ar putea face față numai profesori probați, vin a Vă ruga cu adânc respect, să binevoiți a permite – în interesul binepriceput al învățământului general – D-lor profesori de Teologie Dr. Dimitrie Cioloca şi Dr. Vasile Loichița, ca să ne scoată din impasul greu în care am ajuns.*"[26].

Alături de profesorii dr. Dimitrie Cioloca (1874 – 1963) şi dr. Moise Ienciu (1881 – 1947), cărturari erudiți, de formație enciclopedică, profesorul Vasile Loichița a introdus în cele două institute caransebeşene (teologic şi pedagogic) un suflu nou, prospețime şi vigoare, elan tineresc şi cutezanță creatoare. Cei menționați au fost primii profesori care au căutat să inaugureze în aceste şcoli un spirit academic[27].

De remarcat este rubrica „Cronica literară şi culturală", care apărea săptămânal în *Foaia Diecezană* sub îngrijirea profesorului Loichița. Această rubrică aducea note critice, prezentări bibliografice şi biografice din literatura şi ştiința românească, ținând cititorii bănățeni la curent cu publicațiile din țară. Eseul viu şi colorat, folosit în cadrul acestei rubrici, era pentru el o modalitate de abordare a unor teme de actualitate pe care le transforma cu deosebită măiestrie în subiecte de meditație, pentru a le apropia astfel de inima cititorilor[28].

Animat de lupta pentru menținerea trează a conştiinței naționale, profesorul a activat şi în societățile culturale din oraş. A ținut

---

[26] AEC, fond III, dosar 1/1920, nenumerotat.

[27] I. David, *Amintiri fugare din toamna anului 1918*, în broşura: „Un luptător bănățean, Ştefan Jianu", Caransebeş, 1935, p. 21.

[28] Marcu Bănescu, *Profesorul de teologie Dr. Vasile Loichița 1881-1958*, în MB, an XXIX, 1979, nr. 1-3, p. 104.

conferinţe la *Reuniunea Română de lectură,* înfiinţată în 1863, precum şi la *Societatea de lectură Ioan Popasu* a junimii studioase de la Institutul teologic şi pedagogic, înfiinţată în 1887, abordând subiecte din istoria şi literatura română[29].

Prin cercetările sale în domeniul Teologiei Dogmatice, profesorul Vasile Loichiţa a orientat cercetarea dogmelor creştine pe baza scrierilor Orientului Ortodox. În studiul intitulat *Patriarhul Chiril Lucaris. Confesiunea pseudo-lucariană şi urmările ei* (Caransebeş, 1912), el a expus frământările dogmatice provocate de *Confesiunea* apărută la Geneva în 1629, atribuită patriarhului Chiril Lucaris şi s-a ocupat de relaţiile teologice mai noi între Ortodoxie şi confesiunile apusene. Este o frumoasă cercetare comparativă, mustoasă şi plină de duhul patristic răsăritean. De altfel, un important rol pe care l-au avut studiile lui Vasile Loichiţa este acela că „*respiră un duh de evlavie, şi manifestă intenţia de a apropia din nou dogmatica de spiritualitate, conform tradiţiei patristice*”[30].

Activitatea cea mai bogată din strălucita carieră didactică şi ştiinţifică a profesorului bănăţean s-a desfăşurat însă în „perioada cemăuţeană” a vieţii sale. Profesorul Vasile Loichiţa a fost primul profesor care a predat dogmatica la Cernăuţi numai în limba română. Respectând tradiţia ştiinţifică în ceea ce priveşte profunzimea şi vastitatea elaborărilor, el a adăugat noi valenţe cursurilor universitare, amplificând investigaţiile şi modernizându-le mijloacele de exprimare. Cursurile şi studiile, meditaţiile şi eseurile, conferinţele şi cuvântările ocazionale elaborate de Vasile Loichiţa erau moderne şi se distingeau prin căldura şi eleganţa limbii[31].

În cercetarea ştiinţifică a manifestat o înclinare spre temele neabordate sau insuficient tratate în dogmatica ortodoxă. Subsumate valorilor şi formulărilor clasice, cu o largă participare afectivă, studiile sale dogmatice realizează forme mai accesibile înţelegerii,

---

[29] *Ibidem*, p. 105.

[30] Pr. Prof. D. Stăniloae, Prof. N. Chiţescu, Pr. Prof. Isidor, Todoran, lect. I. Ică, Diac. Asist. I. Bria, *Teologia dogmatică în Biserica Ortodoxă Română*, în „Ortodoxia”, an XXIII, 1971, nr. 1-3, p. 309-365.

[31] Marcu Bănescu, *atr..cit*., p. 106.

ferindu-le în acelaşi timp de stilul arid scolastic. Elementul „liric” mereu prezent în lucrările sale nu prejudiciază cu nimic concizia terminologiei dogmatice sau definițiile doctrinare cărora dogmatistul le acordă o scrupuloasă atenție; dimpotrivă, prezența expresiilor lirice conferă, în lucrările profesorului Loichița, suplețe stilului, finețe judecăților, varietate modalităților de exprimare şi forță de sugestie întregii sale opere teologice[32].

Preotul profesor Mircea Chialda a fost un alt profesor harismatic al învățământului teologic caransebeşean**.** Acesta s-a născut în 30 iunie 1913, într-o familie preoțească, în comuna Voivodenii Mici, județul Făgăraş. A terminat liceul la Sibiu, iar studiile teologice la Facultatea de Teologie din Cernăuți, unde, în 20 iunie 1938, a fost proclamat doctor în teologie.

În toamna anului 1938 a fost numit profesor la Liceul „I. Meşotă” din Braşov, de unde a fost chemat la Academia Teologică din Caransebeş, ca profesor la catedra de Studiul Vechiului Testament[33]. Episcopul Vasile Lăzărescu al Caransebeşului l-a hirotonit diacon în 28 octombrie 1939, pe seama bisericii catedrale din Caransebeş[34]. În 1944 a fost hirotesit protodiacon[35].

A activat ca profesor suplinitor la Caransebeş, începând cu data de 1 octombrie 1938, până la 1 aprilie 1941, conform decretului Ministerial 247.464/1939. De la 1 aprilie 1941 până la 1 decembrie 1944, a fost profesor titular provizoriu, potrivit deciziei nr. 28.373/1941, iar de la 1 decembrie 1944 şi până la desființarea Academiei din Caransebeş (1948) a funcționat ca profesor titular definitiv, recunoscut fiind de către Minister cu nr. 44.346/1944[36]. Din 1942 profesorul Mircea Chialda a îndeplinit şi funcția de secretar al Academiei Teologice[37].

---

[32] *Ibidem*, p. 106.

[33] Anuar*ul Academiei teologice din Caransebeş 1919-1939*, Caransebeş, 1940, p. 284.

[34] AEC, fond III, dosar nr. 511/1939, nenumerotat.

[35] AEC, fond III, dosar nr. 261/1944.

[36] AEC, fond III, dosar nr. 386/1938.

[37] AEC, fond V, dosar nr. 248/1941.

După 1948 a fost încadrat la Institutul Teologic Universitar din Bucureşti, unde a îndeplinit următoarele funcţii: conferenţiar de Studiul Vechiului Testament (1949-1952), lector de Limba ebraică (1952-1956), asistent la Secţia biblică (1956-1959), profesor suplinitor la catedra de Studiu biblic al Vechiului şi Noului Testament de la cursurile de doctorat (1959) şi titular (din 1965), apoi profesor titular la cursurile de licenţă (1970-1983); prorector (1971-1973), apoi rector (1973-1979) al Institutului[38]. A trecut la cele veşnice în 14 decembrie 1991, în Bucureşti.

Opera teologică a marelui dascăl, scrisă la Caransebeş, a constituit un început în modernizarea predării Studiului Biblic al Vechiului Testament. Profilul său teologico-ştiinţific este confirmat de lucrările elaborate într-o manieră ştiinţifică riguroasă şi expunere logică şi sistematică, bazată pe Sfânta Scriptură, scrierile Sfinţilor Părinţi şi literatura de specialitate.

Lucrări precum *Sacrificiile Vechiului Testament*, Caransebeş, 1941 (524 pagini), *Melchisedec, preotul rege din Salem*, Caransebeş, 1946; *Ebed Iahve* (interpretarea capitolelor 40-55 din cartea profetului Isaia), în „Anuarul Academiei Teologice din Caransebeş" pe anul universitar 1939-1940; *Anul jubiliar al evreilor*, în „Anuarul Academiei Teologice din Caransebeş" pe anul 1941-1942 constituie şi astăzi izvoare de necontestat ale studiului Vechiului Testament.

Opera teologului Mircea Chialda se situează la vârful valorilor teologice ortodoxe şi ea rămâne pentru urmaşi un dar preţios de cultură teologică ortodoxă[39].

Teologul, istoricul şi prozatorul Petru Rezuş

Petru Rezuş[40] s-a născut la 22 iunie 1913, în Rădăuţi. A urmat Liceul „Eudoxiu Hurmuzachi" din Rădăuţi (1924 - 1931), apoi Facultatea de Teologie din Cernăuţi (1931 - 1935), la care obţine

---

[38] Mircea Păcurariu, *op.cit.*, p. 91-92.

[39] Emilian Cornițescu, *In Memoriam. Preotul Profesor Dr. Mircea Chialda*, în ST anul XLIV, 1992, nr. 1-2, p. 160-163.

[40] Pe larg la Lucian Zenoviu Bot, *Preotul Petru Rezuş (1913-1995). O sută de ani de la naştere*, în „Altarul Banatului", Anul XXIV, serie nouă, nr. 10-12, octombrie/decembrie 2013, p. 92-99.

licența (1935) şi doctoratul (1937); paralel a urmat cursurile Facultății de Litere şi Filosofie din Cernăuți (1931 - 1935), la care obține licența în 1937; a făcut studii de specializare la Facultățile de Teologie din Oxford, Cambridge, Strasbourg şi Viena (sept.1935 - apr.1937), apoi din nou la Strasbourg (apr.1937 - sept.1938), ca bursier al Mitropoliei Bucovinei. A fost preot în Storojineț, apoi din 1938 profesor de Dogmatică şi Apologetică la Academia Teologică din Caransebeş (1938 - 1947) şi profesor suplinitor la Limba latină la Liceul „Traian Doda" şi de Limba română la Liceul de fete din Caransebeş (1938 - 1945). În anul 1947 devine profesor de Teologie Fundamentală la Facultatea de Teologie din Suceava (mutată de la Cernăuți) şi prodecan al Facultății (apr. 1947 - apr.1948). Din 1948 funcționează ca profesor titular la aceeaşi catedră la Institutul Teologic Universitar din Bucureşti (din 1948 până la pensionare, în 1974). Trece în veşnicie la 7 mai 1995, în Bucureşti[41].

La şcoala de teologie a Caransebeşului activitatea preotului profesor Dr. Petru Rezuş a fost remarcabilă, lucru recunoscut de conducerea eparhiei. La 12 decembrie 1940 prof. Petru Rezuş roagă Consistoriul eparhial să urmeze exemplul Academiei Teologice din Sibiu şi să scoată la concurs catedra pe care acesta o suplineşte, precum şi celelalte catedre titularizabile de la Academia Teologică din Caransebeş[42].

Ca urmare a rugăminții prof. Petru Rezuş, Consistoriul Diecezan eliberează un certificat privind activitatea acestuia la Academia Teologică, spre a-i servi la încadrarea funcționarilor publici după noul statut. „*Consiliul eparhial ort. Rom. al Caransebeşului certifică oficios că Păr. Dr. Petru Rezuş funcționează la catedra de teologie Dogmatică şi Apologetică de la Academia noastră teologică din Caransebeş începând cu ziua de 1 octombrie 1938 şi până în ziua de astăzi fără întrerupere. Cu nr. 44437/1945 al Onoratului Minister din 3 ianuarie 1945 a fost definitivat la catedră pe data de 1 decembrie 1944*".[43].

---

[41] Mircea Păcurariu, *op.cit.*, p. 417-418.
[42] AEC, fond III, dosar nr. 299/1939, nenumerotat.
[43] AEC, fond III, dosar nr. 387/1938, nenumerotat.

Actele emise de cancelaria episcopală amintesc că profesorul Pertu Rezuş a muncit cu multă râvnă pe teren cultural şi ştiinţific, elaborând mai multe lucrări ştiinţifice de valoare. Din 1 ianuarie 1944 a fost şi redactorul revistei bisericeşti „Altarul Banatului”[44].

În şedinţa Consiliului Eparhial din 1 iunie 1944, s-a decis cu actul nr. 2639/B numirea pr. Prot. Dr. Petru Rezuş ca profesor titular definitiv la catedra de Teologie Dogmatică şi Apologetică de la Academia Teologică[45].

Deşi la Caransebeş a slujit învăţământul teologic vreme de numai nouă ani, majoritatea lucrărilor sale au fost tipărite în acea vreme, la tipografia Episcopiei Caransebeşului: *Tradiţia dogmatică şi ortodoxă*, Caransebeş, 1939 (311 pagini); *Aspecte soteriologice*, Caransebeş 1939 (48 pagini); *Aghiologia ortodoxă,* Caransebeş, 1940 (395 pagini); *Curs de Teologie Fundamentală*, Caransebeş, 1942 (622 pagini); *Axiologia Teologiei Fundamentale*, Caransebeş, 1943 (105 pagini); *Ştiinţa mărturisitoare de Dumnezeu*, Caransebeş, 1944 (122 pagini); *Argumente microfizice pentru dovedirea existenţei personale a lui Dumnezeu*, Caransebeş, 1944 (32 pagini); *Problematica Teologiei Fundamentale,* Caransebeş, 1943 (35 pagini); *Introducere în Teologia Dogmatică*, Caransebeş, 1946 (35 pagini)[46].

A publicat şi numeroase articole cu caracter teologic şi istoric, recenzii, predici, dări de seamă în: *Candela*, *Credinţa*, *Foaia Diecezană*, *Altarul Banatului*, *Biserica Ortodoxă Română*, *Studii Teologice*, *Ortodoxia*, *Glasul Bisericii*, Mitropolia *Moldovei şi Sucevei*, *Mitropolia Olteniei*, *Mitropolia Banatului*, *Credinţa* - Detroit, *Candela* - Stockholm, precum şi numeroase opere literare[47].

Din toate cele arătate se desprinde că Petru Rezuş a avut o activitate bogată în domeniul teologiei dogmatice şi în cel al teologiei fundamentale. Prin orizontul larg în care sunt văzute şi plasate problemele, lucrările acestea reprezintă o contribuţie de

---

[44] AEC, fond III, dosar nr. 335/1945, nenumerotat.
[45] AEC, fond III, dosar nr. 261/1944, nenumerotat.
[46] Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 417-418.
[47] O scurtă prezentare a operelor literare la Lucian Zenoviu Bot, *op. cit.*, p. 98-99.

seamă în dezvoltarea teologiei ortodoxe româneşti. Minuțiozitatea cercetării, utilizarea unor bogate informații din diverse domenii – care converg spre a pune în plină lumină concepția ortodoxă cu temeiurile ei – sunt prezente în problemele expuse şi cercetate; de remarcat claritatea şi eleganța stilului[48].

Putem conchide că şcoala de teologie din Caransebeş a purtat cu sine valori de netăgăduit ale învățământului teologic românesc, profesori care au creat sau modernizat predarea unor discipline teologice.

[48] Pr. Prof. D. Stăniloae, Prof. N. Chițescu, Pr. Prof. Isidor, Todoran, lect. I. Ică, Diac. Asist. I. Bria, *Teologia dogmatică în Biserica Ortodoxă Română*, în „Ortodoxia”, an XXIII, 1971, nr. 1-3, p. 309-365.

ENEIDA LUI TOHĂNEANU SAU DESPRE POLEMICA IMPLICITĂ (AMINTIRI)

I. FUNERIU

Cuvinte-cheie: *arhaism, estetică, expresivitate, neologism, polemică, traducere*

Cei care l-au cunoscut îndeaproape pe profesorul Tohăneanu ştiu că acesta ocolea ori de câte ori putea polemica. Asta nu din laşitate sau de teama de confruntări directe, ci pentru că — mi-a mărturisit temerea sa odată — la noi polemica se mută de pe tărâmul ideatic pe cel al persoanei, transformându-se în pamflet. Preoponenţii [sic!] recurg, fără scrupul de metodă, la argumente din afara „chestiei" — cum zicea pe vremuri Maiorescu adresându-se lui Gherea —, şi înlocuiesc dezbaterea onestă a ideilor cu atacuri *ad hominem*. Reamintesc o întâmplare pe care am povestit-o cândva pe larg. Ignat Florian Bociort, colegul său de la facultate, a publicat în suplimentul literar al cotidianului timişorean de pe vremuri, *Drapelul roşu,* un articol denigrator la adresa lui Alexandru Graur, făcând aluzie, între altele, la originea etnică a savantului şi citând chiar nişte versuri penibile cu aluzii la circumcizie. Într-un cerc restrâns de prieteni, domnul Tohăneanu şi-a manifestat dispreţul pentru asemenea ignobilă manifestare publică. Revoltat la rându-mi, i-am reproşat profesorului că nu a replicat la acest atac nedemn cu atât mai mult cu cât era cel mai îndreptăţit să o facă: ştiam, din relatările sale anterioare, cât respect îi purta lui Graur pe care l-a cunoscut îndeaproape de pe vremea studiilor universitare de la Bucureşti; i-am mai spus, aproape insolent, că, dacă am regretat ceva vreodată în ceea ce-l priveşte, apoi acest lucru a fost absenţa spiritului polemic din opera sa. În loc de răspuns, la plecare (eram acasă la d-sa), mi-a

înmânat un articol elogios despre Graur pe care-l publicase la numai câteva zile după infamul articol al lui Bociort. Profesorul a înțeles că, pentru a polemiza direct cu autorul, ar fi nevoit să lupte pe terenul acestuia, coborând discuția în zone imunde, fiindcă la înjurătură eşti nevoit să răspunzi tot cu înjurătură, dacă nu vrei să pierzi bătălia, la cuțit sau glonț, tot cu cuțit sau glonț, dacă nu vrei să mori. Ştim bine, toți cei dintre noi care l-am cunoscut, că d-sa nu putea accepta nici în ruptul capului o „dezbatere" la un nivel atât de jos; în acelaşi timp însă nici nu putea să rămână indiferent la o asemenea ticăloşie. Tocmai de aceea a preferat polemica implicită, mai discretă, dar poate mai eficace.

O altă întâmplare. Am asistat cu mulți ani în urmă la o discuție, amicală de data aceasta, între latinişti. Mă aflam la Bucureşti, invitat la susținerea unei teze de doctorat. Din comisie făceau parte doi prieteni buni „întru lătinie" (cum îi plăcea să articuleze magistrului): Iancu Fischer şi G.I. Tohăneanu. Au fost colegi în studenție, în chiar clasa acad. Alexandru Graur. (Cunoscând acest lucru, m-a surprins faptul că nu se tutuiau, ci se adresau unul altuia cu... *dumneata*.) Alt mare clasicist, Dan Sluşanschi, era şi el prezent, ca invitat la susținerea tezei şi apoi la „celebrarea succesului", unde, la un moment dat, a venit vorba despre Vergilius. Nici Tohăneanu şi nici Sluşanschi n-au ascuns că i-ar tenta[1] traducerea integrală a *Eneidei.* Oarecum mai direct şi mai explicit, Sluşanschi susținea că neologismele nu ar trebui ocolite, dar că slavonismele ar trebui evitate, atât cât se poate, pentru a pune în valoare mai bine elementul latin; părea convins că această opțiune ar fi un elogiu adus celui mai mare poet al antichității romane şi, în acelaşi timp, că ar sublinia mai pregnant latinitatea românei. Iancu Fischer părea să-l aprobe. La un moment dat a făcut trimitere explicită la Călinescu, invocând cunoscutul pasaj de la începutul *Istoriei literaturii române de la*

[1] Memoria nu cred să mă înşele, deşi în prefața-i la traducerea *Eneidei,* Dan Sluşanschi scrie: „Încheind, în 1998, retraducerea completă, numai în metru originar, a poemelor homerice […], nu aveam, la început, de gând să continui cu *Eneida.*" (V. *Prefața* la Publius Vergilius Maro, *Eneida,* Editura Paideia, Bucureşti, 2000, p. 19.)

origini până în prezent. Reamintesc fragmentul călinescian pe care-l redau *in extenso*:

„Fondul slavon izbeşte numaidecât prin sunetele gângăvite, gâfâite, sumbre, de un grotesc trist adeseori, prin coloarea grea care duce de obicei la vorbirea «neaoşă». Fie pentru că vin de la un popor mocnit, închis la suflet, cu ideația mai grea şi încărcat de toate nelămuririle migrației, fie din cauză că autohtonul a împrumutat acele cuvinte care notau o stare nouă de lucruri, vocabularul de origină slavonă exprimă pierderea demnității umane, inegalitatea, raporturile aspre de atârnare, umilința, necesitatea. Stăpâni nedoriți au venit siluind sufletele, trezind mizantropia. Multe cuvinte arată infirmități sufleteşti şi trupeşti şi sunt apte pentru pictarea monstruosului: *mârşav, scârnav, trândav, gângav, gârbov, cârn, pleşuv, curvar, năuc, prost, tâmp.* Acum stau față în față noul *jupân* şi *stăpân* (care e *bogat, lacom, mândru, dârz, straşnic, grozav, năpraznic*) şi *robul: sărac, slab, blajin.* De la stăpân îți vin, când eşti *slugă,* toate relele: *bazaconia, munca, osânda, truda, ostenirea, tânjirea, boala, scârba, năpasta, năcazul, ciuda, jinduirea, jertfa, ponosul, jalea, pacostea.* Stăpânul te *plăteşte,* te *hrăneşte,* te *miluieşte,* te *dăruieşte.* Lui te *jeluieşti,* te *tângui,* te *smereşti.* Cu el te *sfădeşti* şi ai *pricină.* El te *dojeneşte,* te *căzneşte,* te *munceşte,* te *obijduieşte,* te *prigoneşte,* te *huleşte,* te *goneşte,* te *izbeşte,* te *răzbeşte,* te *sdrobeşte,* te *striveşte,* te *prăpădeşte,* te *sminteşte,* te *beleşte.* Alte cuvinte trezesc teroarea mişcărilor turburi de adunări umane (*gloată, grămadă, ceată, norod, pâlc*) calamitățile (*potop, pojar, vifor, prăpăd, răzmeliță, răscoală, răzvrătire, pribegire*), cu sonuri ce înspăimântă (*răcnire, hohotire, plescăire*) sau intră în lumea haoticului, a groazei infernale şi escatologice (*primejdie, taină, clătire, nălucire, prăpastie, beznă, iad*)”[2].

Profesorul Tohăneanu asculta tăcut, poziția lui părea a fi una aprobatoare, dar eu am simțit în privirea sa o mică rezervă, ba chiar un uşor scepticism în această privință. După 20 de ani, a venit replica. Tot discretă şi tot implicită...

---

[2] George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent,* Bucureşti, Fundația Regală pentru literatură şi artă, 1941, p. 12.

...Eram prins în activitatea editurii Antib când profesorul a predat manuscrisul cu traducerea integrală a *Eneidei,* editorului Ion Nicolae Anghel, directorul editurii. M-am oferit voluntar să efectuez corecturile în şpalt (tipografii nu trecuseră încă la computer). Marcat de discuţiile la care am asistat cu atâţia ani în urmă şi de vehemenţa textului călinescian pe care-l recitisem cu puţin înainte de a începe corectura, am urmărit în mod special prezenţa slavonismelor în varianta românească a epopeii propuse de G.I. Tohăneanu; am constatat foarte repede că acestea n-au fost deloc ocolite, dimpotrivă prezenţa lor era una substanţială. M-am bucurat că, peste alţi câţiva ani, într-un referat la o teză de doctorat despre variantele *Eneidei* în româneşte, Otilia Hedeşan[3] a remarcat această subtilitate textologică: anume paradoxul (aparent numai, se va vedea asta mai jos) că, într-o operă de o viaţă în care Tohăneanu a scris şi a vorbit cu pasiune despre latinitatea românei, atunci când traduce *Eneida* recurge la nu puţine lexeme de origine nelatină, cu deosebire slavă.

Îmi amintesc că, în contextul descris mai sus, am discutat cu profesorul Tohăneanu nu numai despre opţiunea sa lexicală, ci şi despre pasajul călinescian citat mai sus. Conversaţia aceasta a fost provocată şi de un articol publicat de colegul nostru de la Catedra de

---

[3] În ultimul moment, chiar înainte de a trimite spre publicare articolul, profesoara Otilia Hedeşan mi-a furnizat, la insistenţa mea, referatul d-sale, din care abia acum pot să citez: „ […] versiunea românească a *Eneidei* propusă de G. I. Tohăneanu mizează pe ceea ce doctoranda interpretează – cred corect – drept creare a culorii locale, «neaoşizare», a limbii, fapt obţinut prin utilizarea cuvintelor de alte origini decât cea latină. Elemente slave de diverse provenienţe, maghiarisme şi turcisme se regăsesc (corect) din abundenţă. […]. Efectul paradoxal pe care l-am resimţit citind teza este acela că traducerea Tohăneanu a *Eneidei* pariază pe «delatinizarea textului», pe «deromanizarea românei», or unul dintre crezurile cele mai importante pe care obişnuia să le formuleze profesorul era ideea că «şi atunci când vorbim despre daci vorbim în limba latină». Cum se explică o atare nepotrivire între ce spunea teoreticianul şi ce aplica traducătorul? Este vorba despre o realitate probată statistic această opţiune pentru neoşism în defavoarea termenului latin sau doar despre o notă posibilă a textului?”. Evident, la data când scria referatul Otilia Hedeşan nu cunoştea amănuntele discuţiilor pe care le-am purtat cu domnul Tohăneanu şi pe care le-am evocat în textul meu. Dacă-l va citi, va afla şi răspunsul la întrebarea, atât de justificată, din referatul său.

rusă, Ivan Evseev, articol în care era emendată (cu respectul cuvenit, trebuie să spun) radicala opinie călinesciană. M-am grăbit să susțin părerea lui Evseev, care mi s-a părut a fi de bun simț. Am făcut observația că George Călinescu, scriind atât de spectaculos, te subjugă stilistic, te face să uiți de argumente şi, drept consecință, te trezeşti că-i dai dreptate fără să mai reflectezi – eliberat de prejudecăți – asupra chestiunii. Am adăugat, în spiritul argumentației lui Evseev, că „divinul critic” selectează dirijat termenii pentru a-şi susține aserțiunea, căutând cu dinadinsul cuvinte „urâte” de origine slavă, precum: *babă, gârbov, pizmă, scârnav, slugă* etc., uitând de *dragoste, dumbravă, crâng, izvor* etc. De asemenea, când inventariază cuvintele de origine latină, uită tot cu dinadinsul de cele — destule — „maligne” sau necuviincioase... şi am înşirat câteva latineşti dintre cele mai „tari” pe care decența mă împiedică să le reproduc aici. Profesorul Tohăneanu, care în general nu gusta cu bucurie polemica „explicită”, a devenit uşor retractil şi mi-a replicat că, la urma urmei, cuvintele de origine slavă, fiind vechi şi dezvoltând o floră derivativă remarcabilă, au beneficiat de suficient timp pentru a îmbrăca, în cele din urmă, „straie româneşti”, deci până la urmă latineşti. A făcut apoi o demonstrație convingătoare adăugând imediat că doar peiorația elementelor lexicale turceşti poate fi pusă pe seama idiosincraziei noastre naționale. Şi mi-a mai atras atenția asupra unei subtilități la care nu mă gândisem până atunci: anume că slavonismele au păstrat în româneşte aproape neschimbat sensul lor din slava veche, peiorativ sau nu acesta, în timp ce cuvintele, neutre stilistic în turceşte, capătă nuanță peiorativă doar în româneşte. Mi-a furnizat imediat mai multe exemple precum *tertip* „plan”, în turceşte, dar „plan malefic” în română, şi *rahat*, căruia limba noastră i-a adăugat, pe lângă sensul propriu de „produs dulce de cofetărie”, sensul figurat pe care-l cunoaştem cu toții. În focul discuției, am adăugat faptul că până şi un termen grecesc precum *pragmatikos* „qui concerne l’action, qui concerne les affaires” (cum îi defineşte sensul marele dicționar *Trésor de la langue française informatisé*[4] când explică etimonul francezului

---

[4] http://atilf.atilf.fr/dendien

pragmatique), intrat în limba noastră pe vremea fanarioţilor de la Stambul, a devenit... *pramatie;* n-am uitat să completez imediat că neologismul *pragmatic,* pătruns în româneşte prin filieră franceză, a conservat exact sensul originar, acela de om... „cu simţ practic". Am glumit în continuare imaginându-mi cum ar fi să întrebi de *hazna* la un hotel „five stars" sau de *toaletă* într-o localitate fără canalizare, cum ar fi... Podu-Turcului. În concluzie, elementele slave au fost preluate cu semantismul lor originar, în vreme ce cuvintele turceşti au fost degradate semantic ca reflex al repugnanţei istorice faţă de stăpânul împilator. Constatăm aşadar că numai privind lucrurile în sincronie putem interpreta ca paradoxală atitudinea traducătorului. Prin această opţiune, G.I. Tohăneanu nu face altceva decât să elogieze implicit forţa latinităţii românei care este capabilă să asimileze lexicul — alogen cândva —, topindu-l în matriţele fonetice şi morfolexicale moştenite de la romani (sonoritate vocalică, sufixe, prefixe, desinenţe, alternanţe fonetice etc.). Devenind astfel româneşti, cuvintele slave împrumută în cel mai firesc mod cu putinţă „veşmintele latinităţii", cum îi plăcea alteori traducătorului să spună, jucându-se cu sinonimia *straie/veşminte.*

În urma acestei întrevederi cu profesorul Tohăneanu, am înţeles de ce nu a ezitat o clipă să folosească cuvinte de origine slavă în traducerea epopeii latine. Ba am înţeles chiar mai mult, anume că în felul acesta — intuitiv sau premeditat nu mai contează — profesorul elogia forţa integratoare a românei. Şi încă am mai înţeles că astfel, recurgând la o polemică discretă şi cordială, dar cu atât mai convingătoare, le răspundea şi lui Sluşanschi, şi lui Fischer, şi lui Călinescu. Iar după 20 de ani mie şi după 40 de ani, prin intermediul meu, şi Otiliei Hedeşan.

N-am uitat, desigur, nici pledoaria lui Sluşanschi pentru oportunitatea neologismului în traducerea *Eneidei.* Am urmărit îndeaproape textul lui Tohăneanu şi am constatat că neologismul e o *rara avis* în traducerea sa, ceea ce mi se părea absolut firesc[5],

[5] Îmi amintesc, acum când scriu, o discuţie cu profesorul Tohăneanu în timp ce efectuam corecturile în şpalt; d-sa m-a întrebat la telefon dacă totul e în regulă. Sesizând panica din glasul său, mi-am permis o glumă care l-a alertat teribil.

gândindu-mă că monosemantismul neologismelor şi prezenţa lor de dată recentă în limbă le conferă o notă frigidă, improprie pentru poezie. Marea surpriză, capabilă să-mi demoleze raţionamentul, a venit un an mai târziu, când G.I. Tohăneanu a publicat insolitul *Dicţionar de imagini pierdute,* unde reabilitează neologismul în plan expresiv. În acest dicţionar, profesorul pune sub lupă semantica neologismului din perspectivă diacronică şi ne dovedeşte că, pe măsură ce coborâm înspre originea lui, descoperim imagini concrete şi expresive, nebănuite la o lectură sincronă. Din acest dicţionar aflăm d.e. că *punctul,* provenit din lat. *punctum,* e „înţepătură", sens de la care nasc în continuare, unul câte unul, alte neologisme precum: *puncţie* şi *acupunctură* ori chiar *poantele* balerinelor cu care acestea... „înţeapă" podeaua; mai abstractul *poantă* nu-i altceva decât „înţepătura" anecdotei, sarea şi piperul ei, ceea ce ne dovedeşte că şi acest cuvânt, aparent atât de abstract, este legat strâns de concreteţea lat. *punctum.* Mai aflăm că *naveta* e un diminutiv de la *navă,* ajuns la noi prin filieră italiană, dar care, la rându-i, descinde din lat. *navis,* că *izolare* e comun cu *insulă,* acesta din urmă provenind din lat. *isola* şi câte altele! Nu era atunci de aşteptat ca omul care a scris o carte întreagă despre acest subiect — scoţând neologismul din categoria lexicală a monosemantelor reci, unde a fost el plasat de cei care i-au ignorat istoria —, să exploateze fenomenul în traducerea *Eneidei?* G.I. Tohăneanu îşi ignoră însă cu aplomb propria „descoperire". El

---

Sesizasem o eroare a tipografilor: *bieţii pastori* pentru *bieţii păstori.* M-am prefăcut că am luat de bun neologismul... *pastori* şi mi-am exprimat, chipurile, nedumerirea faţă de inadecvata prezenţă a acestuia în *Eneida.* La telefon, profesorul s-a supărat că-i pot atribui lui o asemenea gafă şi s-a arătat decepţionat că nu am fost în stare să observ o eroare tipografică elementară. M-a avertizat speriat să verific la a doua corectură dacă tipografii au îndreptat greşeala. Nu a uitat de ea şi, peste câteva zile, după ce îmi trecuse prin mână a doua corectură, m-a întrebat dacă s-a restabilit textul originar. Am continuat gluma şi i-am spus că, vai, de data asta s-a cules *băieţii păstori.* Brusc şi-a dat seama că am glumit încă de la început; mi-a replicat în acelaşi stil: „am să mai cer o corectură, nu cumva să apară *beţii păstori*".

ocoleşte voluntar neologismul în traducerea sa, acordând prioritate indiscutabilă cuvântului popular şi arhaismului[6].

Câțiva ani mai târziu, când a apărut varianta lui Sluşanschi, am remarcat prezența – parcimonioasă[7] totuşi – a neologismelor. Mai mult, în chiar prefața cărții, traducătorul ține să justifice, cumva prin ricoşeu, acceptarea lor: „limba română nu trebuie să sufere silnicii, nu trebuie forțată sau învechită artificial"[8]. Deruta mea a fost maximă, de-a dreptul dilematică; pe de o parte am început, încet-încet, să-i dau dreptate lui Sluşanschi, slujindu-mă tocmai de argumentele lui G.I. Tohăneanu din dicționarul său; şi aceasta pentru că acum găseam neologismul potrivit şi în logica-i istorică (fiind de sorginte latină sau neolatină), dar şi în logica-i estetică, câtă vreme el dezvoltă imagini. Pe de altă parte, când, în culmea derutei, l-am interogat asupra chestiunii pe Tohăneanu însuşi, acesta mi-a spus că decriptarea sensurilor originare ale neologismului e rezultatul efortului recuperator al lingviştilor, în vreme ce cititorul obişnuit ignoră filiația etimologică. Şi a continuat: „...iar cum traducerea e destinată tuturor cititorilor"... lăsând fraza suspendată, obligându-mă pe mine să descopăr, în chip de concluzie, regenta. Şi totuşi, cine are, până la urmă, dreptate? Tohăneanu sau Sluşanschi m-am întrebat? Abia într-un târziu, mi-am dat seama că, punând eu în termeni atât de ireconciliabili problema, am devenit victima propriei prejudecăți: anume aceea că adevărul artistic e unul singur; am înțeles în fine (cam greu!) că opțiunile contrare ale celor doi mari traducători sunt,

---

[6] „Oricât aş fi dorit să țin seama de exigențele cititorului modern de poezie, am fost nevoit, pentru ca «duhul arhaic» să se înstăpânească, să recurg la foarte puține neologisme, dar la un număr relativ mare de elemente lexicale şi de forme gramaticale specifice «scripturelor române»". V. *Prefața* la Publius Vergilius Maro, *Eneida,* Timişoara, Editura Antib, 1994, p. 29.

[7] Mă aşteptam, în urma asertiunilor lui Sluşanschi pe care le-am evocat la început, să descopăr o mulțime de neologisme în traducerea sa. Nu s-a întâmplat aşa. Diferență cantitativă există totuşi între cele două versiuni: la Sluşanschi sunt *rare,* la Tohăneanu *rarisime*. Nu putem şti cui i se datorează ponderea moderată a neologismului în varianta Sluşanschi (2000): replicii târzii la asertiunea lui teoretică inițială (polemicii discrete, dacă vreți) din *Eneida* lui Tohăneanu (1994) sau „instinctului poetic" al traducătorului. Sau, poate, ambelor.

[8] *Ibidem,* p. 19.

ambele, de admirat: arhaismul reînvie „istoria” prin sonoritatea sa arhaică (aşa cum îi spune numele), în timp ce neologismul – (neo)romanic, prin excelenţă –, te trimite, etimologic vorbind, tot la istorie. Şi mai ales am înţeles ceva mult mai important, anume că „disputa fraternă” a celor doi e o pseudopolemică, că, la urma urmei, atunci când se întâlnesc doi filologi pur sânge pe tărâmul literaturii: IDEM EST SI DUO DICUNT NON IDEM.

Mă rezum la un exemplu; se pot, fireşte, găsi mai multe. Mai întâi textul latin:

Quid non mortalia pectora cogis, Auri sacra fames!

Varianta Tohăneanu (*blestemată* – din lat. pop. *blastimare,* lat. lit. *blasphemare*, *poftă* – din sl. *pohotěti*):

[la câte] Ticăloşii nu îi împingi tu pe oameni,

Tu*, blestemată poftă* de-avuţie!

Varianta Sluşanschi (*sacră*[9] – neologism din lat *sacer*, it. *sacro, foame* – din lat. *fames*):

...au la ce nu îndemni muritoarele inimi,

O, *sacră foame* de aur!

Revin, din altă perspectivă, la *Dicţionar*(ul) *de cuvinte pierdute* cu scopul de a pune în evidenţă gratitudinea autorului faţă de lecţia călinesciană. În prefaţă, profesorul relatează cum s-a născut ideea de a scrie acest dicţionar. Asistând la o conferinţă a lui George Călinescu, a fost surprins de utilizarea de către acesta a unor neologisme plasate în sintagme neobişnuite precum: „avânt *aviatic* al gâştelor”, „licoare *exprimată* din struguri italici”, „oraşe *exorbitante*”. Asocieri stranii pentru un neofit. Având însă „latina în

---

[9] DEX-ul înregistrează următoarele sensuri ale lui *sacru :* „cu caracter religios, privitor la religie, sfânt, care inspiră sentimente de veneraţie, scump”, ceea ce pare a fi în contradicţie flagrantă cu sensul atribuit de Sluşanschi în versurile citate. Nu e aşa. Filolog înnăscut, Sluşanschi recuperează un sens vechi al lat. *sacer :* „nelegiuit” (*homo sacerissimus* „cel mai nelegiuit om”). *Trésor de la langue française informatisé* îl înregistrează pe *sacre* cu sensurile cunoscute, adăugând, spre final, nuanţa mai rară, cu menţiunea: „Empl. blasfématoire”. Problema semantică este tratată pe larg de Florea Lucaci în studiul *Propoziţii biblice, interpretări logico-filosofice,* Cluj-Napoca, Editura Eikon, p. 19: „Calificativul moral de bun sau rău al *sacrului* depindea de impactul asupra sufletului omului, adică era determinat de cum triumfă veneraţia sau aversiunea”.

vine”, profesorul a înțeles imediat că *aviatic* e de la *avis* „pasăre”, că *a exprima* e „a presa înspre exterior”, că *exorbitant*” e „în afara orbitei” etc. De aici până la observația că „răsucindu-ne către obârşia latină” a neologismelor descoperim imagini concrete pe care vorbitorii „nededați la umanioare” le ignoră. Şi peste 40 de ani (de două ori ca-n Dumas) a publicat, spre deliciul filologilor, insolitul dicționar. Profesorul nu a ascuns niciodată admirația lui față de Călinescu, ceea ce nu l-a împiedicat să... polemizeze, în stilu-i atât de subtil, cu acesta. Am arătat mai sus concepția lui despre slavonisme, diferită de a lui Călinescu şi cu câtă delicatețe a replicat. Mai jos, după citatul din Călinescu, replica lui G.I. Tohăneanu drept răspuns la ideea călinesciană privitoare la normele capodoperei.

Dar mai întâi Călinescu: „...sunt două ipoteze care se pot gândi: se poate găsi o metodă de a determina capodopera, ceea ce este totuna cu stabilirea mijloacelor de a produce capodopera; şi nu se poate găsi. Dacă s-ar găsi norma capodoperei, atunci s-ar întâmpla un lucru înspăimântător, vrednic de laboratoarele vechilor alchimişti. S-ar produce o dezvoltare de apocalips, fiindcă arta ar dispărea. Când am şti cum se face o poezie genială, toți am deveni mari poeți şi arta s-ar preface în industrie”[10].

Asta înseamnă, exagerând puțin, că acela care înțelege mecanismele ascunse ale capodoperei nu are cum să se folosească de ele când scrie – dacă scrie – literatură.

În studiile sale de stilistică, Tohăneanu a cercetat şi a surprins, nu o dată, subtilitățile artei literare. Spațiul mă obligă să mă rezum la una singură, dar pe care o socot în măsură să răspundă şi în numele celorlalte. Profesorul a scris pagini memorabile despre eufonia limbajului poetic, despre rimă, despre aliterație şi clauzulă, despre armonizarea vocabulelor sub ictus, despre ritm. Ar fi interesant de studiat efectele estetice ale eufoniilor în traducerile sale. Ne-am aştepta, conform asertiunii călinesciene, ca arta lui să se prefacă în industrie. Că e aşa, că nu e aşa, fiecare e liber să stabilească, dar numai după ce-i parcurge, eliberat de prejudecăți, paginile. Trebuie

---

[10] G. Călinescu, *Principii de estetică.* Craiova, Editura „Scrisul românesc”, 1974, p. 11.

să mă rezum, cum am spus, la un singur exemplu, dar cât de elocvent acesta, în care toată ştiinţa eufonică e prezentă în cel mai natural mod posibil şi în care nimic nu e strident, nici contrafăcut, iar textul, aglomerat de fricative şi africate, „sâsâie pentru a marca prezenţa şarpelui”, cum scria cândva Radu Petrescu în *Părul Berenicei*; reproduc fragmentar episodul morţii lui Laocoon şi a copiilor săi:

> Pe-ale talazurilor line-ntinderi,
> Cu largi încolăciri s-aştern pe mare
> Doi şerpi (mă-nspaimă însăşi povestirea)
> Şi, deopotrivă, către ţărm se-ndreaptă.
> Cu piepturi înălţate peste ape,
> Cu creştete ca sângele, semeţe,
> Ei biruie talazurile mării,
> Iar partea dindărăt a trupurilor
> Bătea agale apa,-ncovoindu-şi
> Spinarea în inele uriaşe.
> S-aude şuier pe şuvoiul spumei
> Şi iată-i că ating acum uscatul
> Cu ochi scânteietori scăldaţi în sânge
> În sânge şi în foc. Cu limbi în tremur
> Se ling pe gurile şuierătoare.
> […]
> Iar Laocoon, îmbălorat pe panglici
> De neagra lor otravă, când încearcă,
> Dar în zadar, cu mâinile-amândouă
> Şerpeştile-nvălătuciri să sfarme,
> Când zvârle-n slavă strigăte de groază...

şi aşa mai departe până la final. Îmi vine foarte greu să cred că aici a fost doar instinct poetic, nu şi aplicarea conştientă a unor „norme” dinainte cunoscute, mai ales în versuri precum: „S-aude şuier pe şuvoiul spumei” sau: „Cu ochi scânteietori scăldaţi în sânge”, iar înspre finalul episodului: „Când zvârle-n slavă sunete de groază”.

Nu e aceasta, fără îndoială, o polemică în sensul consacrat al cuvântului, e însă o replică intrinsecă, eliberată de orice (pre)concept teoretic. Şi un răspuns „poetic” la o întrebare „ştiinţifică”.

ENEIDA BY TOHĂNEANU OR ABOUT THE IMPLICIT POLEMIC
(REMEMBERS)
(Abstract)

Keywords: *archaism, aestethics, expressivity, neologism, polemic, translation*

The author is a student of Professor Tohăneanu, we may call him a close disciple of Professor Tohăneanu. In the '90s he collaborated as an editor and proofreader in Antib and Amarcord publishing houses where G.I. Tohăneanu published his translations from Vergilius (*Aeneid* and *Georgics*). In his evocation, I. Funeriu reveals intimate surprising details about Tohăneanu's creation laboratory and about the editorial process of his translations from the initial project phase till that of final manuscript when they are published in volume.

ENEIDA ÎN TRADUCEREA LUI G.I. TOHĂNEANU. NOTE DE LECTURĂ

LIVIUS PETRU BERCEA

Cuvinte-cheie: *traducere, lexic, derivare, versificație*

Departe de mine gândul de a pune semnul egalității între cărțile pe care doresc să le compar în rândurile care urmează. Şi încă o precizare: doar cărțile sunt comparabile şi doar autorii lor. O singură perspectivă le „uneşte” şi le face comparabile: efortul creator care stă la baza lor. În 1941, profesorul Al. Rosetti îşi încheia calitatea de director la Editura Fundațiilor Regale. Simțind că va fi schimbat, depune toate eforturile ca una dintre marile opere ale culturii noastre să poată apărea: *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* a lui G. Călinescu. Spre cinstea lui, D. Caracostea, care îi urmează lui Al. Rosetti, lasă lucrurile să-şi urmeze traiectoria „normală” şi volumul apare. La apariția monumentalului tom călinescian, Al. Rosetti îi scrie autorului rânduri elogioase, impresionat de realizarea magistrală a lui G. Călinescu. Păstrând proporțiile, reproduc alăturat scrisoarea, din cartea lui Ion Bălu, *Viața lui G. Călinescu* (Bucureşti, Editura „Cartea Românească”, 1981), cu precizarea că rândurile i se potrivesc şi Profesorului G. I. Tohăneanu, pentru traducerea *Eneidei*.: „Tipografia a scos exemplarele de semnal la sfârşitul lunii iulie şi directorul imprimeriei expedie imediat unul lui Al. Rosetti, care, copleşit de respect, vădit în scrierea cu majuscule a pronumelui de politețe, îi comunica la 31 iulie impresiile: < Am volumul D-tale pe masă! L-am citit în manuscris; în corectură; în coale. Recitesc acum ici şi colo pasaje care mă încântă. Dar, de abia acum, realizez că eşti un *maestru* (în

sens etimologic!). Atâtea pagini! Atâta muncă! Clipe, zile, ore, ani ! Ce forţă! Ce facultate! Ce uşurinţă de a scrie! Şi nicăieri oboseală, nu plictis...>” (p. 256). Restul scrisorii cuprinde aprecieri asupra relaţiilor personale dintre cei doi oameni de cultură. Ele nu-şi mai aveau locul aici... Nu pot însă trece peste apelativul cu care îl numeau învăţăceii pe Profesorul G. I. Tohăneanu: **magistrul**.

1. Am fost „învăţat” de foştii mei profesori de la Filologia timişoreană să citesc o carte care mă interesează „cu creionul în mână”. La apariţia, acum două decenii, a noii traduceri, de către G. I. Tohăneanu, a *Eneidei*, am făcut acest lucru, iar exemplarul meu, de la editura de pe atunci „Antib”, devenită o „marcă” editorială de prestigiu, prin „Amarcord”, e doldora de însemnări, sublinieri, încercuiri de termeni, de sintagme, de elemente formative pentru cuvinte. Nu am făcut enumerarea acestor „ingrediente” pentru a-mi evidenţia „munca”, ci din dorinţa de a reliefa interesul pe care mi l-a stârnit noul text al *Eneidei* (cunoşteam, pe atunci, traducerile lui Coşbuc, Lovinescu şi Murăraşu).

2. Trebuie să recunosc că parcurgerea textului epopeii vergiliene mi-a fost ghidată şi înlesnită de „autoprezentarea” traducerii din *Prefaţa* semnată de către traducător. Conştient că traducerea sa va ivi numeroase uimiri şi întrebări lectorului, Profesorul G. I. Tohăneanu îşi „justifică”, dacă se poate spune aşa, opţiunile. Citatul, în ciuda lungimii sale, e necesar să fie făcut cunoscut: „Traducerea mea se străduie să rămână, şi ea, fidelă textului, dar mai ales, spiritului vergilian. Oricât aş fi dorit să ţin seama de exigenţele cititorului modern de poezie, am fost nevoit, pentru ca <duhul arhaic> să se înstăpânească, să recurg la foarte puţine neologisme, dar la un număr relativ mare de elemente lexicale şi de forme gramaticale specifice <scripturelor române> de odinioară precum şi la numeroşi termeni <neliterari>, caracteristici nivelului popular al limbii. De asemenea, am preferat, nu o dată, formele verbale fără prefixul *în- (brânci, mrejui, plini* în loc de *îmbrânci, înmrejui, împlini),* pe de o parte, iar pe de alta, pe cele fără sufixe flexionare (*cotroape* <cotropeşte>, *potoale* <potoleşte>, *lucră* <lucrează>). Nu este vorba, aici, de o concesie făcută <tiraniei> versificaţiei, ci de o opţiune de ordin

stilistic şi estetic. În schimb, <necessitas metrica> m-a constrâns să solicit, adesea dubletele sau chiar tripletele silabico-accentuale. Firea mlădioasă a limbii române oferă poeților această posibilitate, pe care ei au folosit-o cu desfătare [...]

Pentru a face să se înfiripe şi să se statornicească <atmosfera> adecvată – aceea a <vremii sure> – am reținut, de câteva ori, formele arhaice de genitiv ale articolului demonstrativ feminin: *cei* în loc de *celei.* Le-am extras din cronici, urmând însă pilda lui Eminescu, care, în *Scrisoarea V,* evocă <ochiul lumii *cei* antice>" (Publius Vergilius Maro, *Eneida,* Prefață şi traducere din limba latină: G. I. Tohăneanu. Note şi comentarii, glosar: Ioan Leric, Editura Antib, Timişoara, 1994, p. 29).

Profesorul mizează şi pe „conlucrarea" cu lectorul, pe descoperirea de către acesta a ceea ce e aparte, inedit, în textul noii traduceri: „Cum cititorului nu-i place să fie <dăscălit>, opresc aici şirul exemplelor: astfel prevenit, el va putea descoperi singur – chiar fără să fie <specialist> – celelalte <abateri> de la...normă" (p. 29).

3. Reține, în primul rând, opțiunea pentru traducerea în endecasilabi iambici. Se poate compara această opțiune doar cu cele ale lui G. Coşbuc (traducerea din 1896) şi D. Murăraşu (traducerea din 1956), făcute în hexametri, metrul original, latinesc, al *Eneidei,* niciodată cu o versiune în proză, de pildă cu cea a lui Eugen Lovinescu. Probabil, mulți vor fi apreciat traducerea în hexametri, pentru cadența (oarecum) impecabilă, pentru sobrietate şi pentru simplul motiv... că acesta e metrul *Eneidei,* deci ne apropie de textul de bază. G. I. Tohăneanu a ales soluția lui Teodor Naum, care tradusese fragmentar (cânturile I-VI) *Eneida* tot în endecasilab iambic. Deşi optează pentru trăsături care dau textului patina arhaicității, de data aceasta G. I. Tohăneanu se dovedeşte mai aproape de timpurile posterioare Romei, vorba poetului, „cei antice", justificându-şi preferința pentru endecasilab: „Profesorul clujean (Teodor Naum – n. n.) a avut fericita inspirație să opteze pentru endecasilabul iambic, care devenise, de la Dante şi Shakespeare încoace, versul tradițional al epicii înalte şi al dramei. Mi-am însuşit, fără preget, opțiunea ilustrului meu predecesor" (p. 29). Mai suplu,

dând traducătorului o mai mare libertate de mişcare, endecasilabul nu scade, calitativ, valorile contextului, potenţând sigur caracterul alert al acţiunii sau acumularea de elemente specifice pentru portretizare sau pentru nararea unor evenimente. Cel mai potrivit procedeu pentru a-mi justifica afirmaţia ar fi compararea unor fragmente din textul latinesc al *Eneidei* cu corespondentele din traducerea Profesorului timişorean. Ele se ivesc însă în orice pagină, iar opţiunile mele ar fi, neîndoios, subiective. În plus, o asemenea comparaţie ar depăşi simplele note de lectură de aici. Endecasilabul este şi mai „uşor" de lecturat decât hexametrul, sau cel puţin aceasta a fost impresia personală la citirea traducerii.

4. Nu am văzut nici măcar un rând din „caietele" de traducător ale lui G. I. Tohăneanu. Aşadar, nu-i cunosc laboratorul secret în care a trudit neostoit pentru realizarea „integralei" Virgiliu („integrală", pentru că aşa cum ştiu specialiştii, tot la o editură timişoreană – „Amarcord" – au apărut, ulterior, şi *Georgice*-le şi *Bucolice*-le*).* Textul tradus este însă atât de curat sintactic, de firesc, de adecvat limbii române, încât impresia e de traducere fără oprelişti sau reveniri, cuvintele, frazele, imaginile ivindu-se „dintr-un condei", venindu-i traducătorului sub pană cu uşurinţă. Am comparat, din această perspectivă, traducerea Profesorului G. I. Tohăneanu cu una „modernă" care şi-a propus ca obiectiv păstrarea, cât mai apropiată de original, a sintagmelor, a topicii, a lexicului. Nu ştiu dacă vreun cititor (cu excepţia ieşeanului Nicolae Ionel, „traducătorul") a putut parcurge traducerea *da capo al fine.* Dacă a făcut cineva gestul, e unul de eroism. Am avut însă confirmarea presupunerii şi impresiei mele. Profesorul Ionel Funeriu, apropiat lui G. I. Tohăneanu, îmi mărturiseşte că traducerea e „curată", doar ici-colo apar modificări în manuscrisele traducătorului. Ea stă dovadă încă o dată faptului că Profesorul cunoştea subtilităţile limbii latine (ca să nu mai vorbesc de cele ale limbii române), iar în omul G. I. Tohăneanu „zăcea" un poet autentic.

5. O impresie aparte produce *lexicul* la care apelează traducătorul. Nu mă mai refer aici la opţiunile Domniei sale pentru însemnele vechimii, despre care a vorbit în *Prefaţă,* ci la faptul că textul tradus surprinde prin numărul mare de **derivate virtuale** (le-

am numit aşa, pentru că ele nu există realmente în limbă, niciun dicționar nu le înregistrează, dar devin posibile în optica traducătorului. Ele sunt creația Profesorului G. I. Tohăneanu, în spiritul derivării cu prefixe şi, mai ales, cu sufixe, derivare, dealtfel, bogată în limba română). Sufixe adjectivale, substantivale, verbale sau adverbiale sunt ataşate unor termeni existenți în limbă, iar rezultatul este aparte: toate derivatele astfel obținute (plus câteva inovații de acest fel în aria compunerii) se constituie în mărci evidente ale atmosferei de vechime, de eroism de care este impregnată epopeea vergiliană. Aceste lexeme noi apar aproape în fiecare pagină, dar uneori abundă, fără să impieteze asupra percepției corecte a textului sau să supere retina. Având modele derivative existente din belşug în limba română, G. I. Tohăneanu „inovează", creând noi combinații între cuvântul-bază şi elementul formativ. Întrucât prezentele rânduri nu au pretenții ştiințifice, nu m-a bântuit gândul vreunei sistematizări a acestor forme virtuale. Las să urmeze câteva exemple, nu tocmai la întâmplare. Substantive „noi" în lexicul traducerii de față apar aproape în fiecare pagină: *turbăciune, mişcăciune, greime, stâncime, ajutorință, mântuință, scutință, ostenință, drumaş, cetaş, bărdaş, dârzie, şireție, cruzie, puternicie;* adjective – aşijderea, mai ales derivate cu sufixul *–nic: evlavnic, noianic, trebnic, scârbelnic, puhoinic, zornic, smernic, fiornic, grijnic, jălalnic* etc., dar şi: *spăimos, sterpos, puteros, spăimântos, lăturiş (*„lăturalnic"). Verbele iau naştere mai ales prin derivarea cu prefixe: *înlimăni, înveriga, încoifa, înspăima, însărbezi* dar şi prin „deprefixarea" unor forme impuse în limba română cu prefix: *cuiba, plini, pestrița, prejmui* etc. pentru: *încuiba, împlini, împestrița, împrejmui* etc.

Pentru inventivitatea lexicală a traducătorului sunt sugestive şi: *truncheş, mânaci, hrănaci, bujoriu, verşun, vânzol, larmăt* ş. a.

Un citat mai amplu poate exemplifica interesul lui G. I. Tohăneanu pentru „densitatea" de creații lexicale inedite, care îi aparțin (le-am marcat cu aldine): „Astfel grăind, el **zornic** se întoarnă / La vatra-i; cere caii şi, văzându-i, / Se bucură că freamătă sub ochii-i. / Chiar Oritia-i dase lui Pilumnus / În dar; mai **ninsurìi** decât zăpada. / În goana lor ei lasă-n urmă vântul. / Stau roată împrejur

mânacii sprinteni. / Îi bat cu podul palmelor pe piepturi / Şi netezesc cerbicele-**ncomate**. / Apoi îşi pune platoşa pe umeri, / Cu aur şi-oricalc **înscorţoşată** / Îşi potriveşte la-ndemână spada, / Ia scutul, coiful cu penetul roşu...” (p. 585). Dacă adăugăm şi derivatul deja cunoscut, **penet,** din ultimul vers, avem o imagine limpede a preferinţelor traducătorului.

6. O ţinută aparte au notele plasate după fiecare cânt. Aparţin unui fost student al Profesorului G. I. Tohăneanu, devenit dascăl la Chişineu Criş: Ioan Leric. Sunt remarcabile prin exactitatea informaţiei conţinute, prin sobrietatea exprimării şi prin aria largă de cuprindere a conţinutului: mitologie, lingvistică, istorie, geografie, ştiinţele naturii. Multe dintre aceste note mi-au înlesnit perceperea corectă a textului şi mi-au oferit o perspectivă largă asupra culturii lui Vergilius.

7. Cele câteva neînsemnate erori tipografice care au scăpat vigilenţei corectorilor nu umbresc cu nimic o operă transpusă în limba română cu o pasiune lingvistică şi stilistică de invidiat.

Profesorul Gheorghe I. Tohăneanu şi-a dovedit din plin dragostea „dintâi”: limba latină, dar a lucrat cu aceeaşi râvnă la zidirea unui templu întru cinstirea limbii române.

G. I. TOHĂNEANU′S TRANSLATION OF THE *AENEID*.
READING NOTES
(*Abstract)*

Keywords: *translation, vocabulary, derivation, versification*

The autor appreciates that the translation provided by Professor G. I. Tohăneanu represents a model of how to equate into Romanian a Latin text whose translation requires a good knowledge of the expressive subtleties within the two languages. This contribution particularly highlights the translator′s personal lexic and prosodic choices, through which have been reached optimal stylistic equivalences.

SEMANTISM GENERIC – SEMANTISM INTERSTIȚIAL ÎN *ENEIDA* LUI PUBLIUS VERGILIUS MARO. *CÂNTUL IV*

SIMONA CONSTANTINOVICI

Cuvinte cheie: *epopee, semantism, stil, cuvinte, iubire*

Preambul

Discutând despre *Cântul IV*, al iubirii complicate, răvăşitoare şi, într-un anumit fel, actuale, dintre Dido(na), regina cartagineză, şi Enea, prințul troienilor, vom surprinde câteva aspecte dominante ale textului vergilian, manifestate mai cu seamă la nivel stilistic şi semantic. Avem certitudinea că unele dintre acestea furnizează cititorului modern date relevante despre întregul curs al *Eneidei*, despre modalitatea în care traducătorul a selectat cuvintele, structurile sintactice, topica, figurile de stil, astfel încât să nu deformeze flagrant semantismele inițiale ale textului epopeic vergilian.

Cântul IV este cel mai scurt dintre cele 12 cânturi ale *Eneidei*, cuprinde ”doar” 705 versuri. Iată ce spune, în prefață, despre această parte a cărții, însuşi traducătorul, profesorul G.I. Tohăneanu: ”Cartea a IV-a, poate cea mai apropiată de spiritul şi de sensibilitatea modernă, cuprinde tragicul roman de dragoste dintre Enea şi regina Dido, un fel de conflict ”cornelian” (avant la lettre) între ”pasiune” (Dido) şi ”datorie” (Enea). Neliniştiți de tărăgănările eroului, care se rupe greu din mrejele iubirii, zeii favorabili troienilor grăbesc împlinirea destinului. În ciuda vrerii sale (*Italiam non sponte sequor*), Enea se urneşte. Dido îl blestemă, apoi, prevestind ivirea teribilă a ”urmaşului” său Hannibal, se sinucide.”[1]

[1] Publius Vergilius Maro, *Eneida*, Prefață și traducere din limba latină: G.I. Tohăneanu, Note, comentarii, glosar: Ioan Leric, Timișoara, Editura ANTIB, 1994, p. 21-22.

Câteva însemne culturale

Pentru cititorul comod al secolului în care trăim, nu este o misiune facilă parcurgerea integrală a *Eneidei* lui Vergilius. De obicei, pun piedică înțelegerii corecte şi limpezi a textului numele proprii, foarte multe la număr, venite din zone diferite de semantism, de la numele unor zeități la coordonate geografice (toponime, oronime, hidronime etc.), de la numele unor conducători de stat la oameni importanți, deveniți repere ale unor vremuri mitologizate. Conectați, azi, la cu totul alte realități, vom întâmpina dificultăți în decriptarea adecvată a textului. Apoi, nu pot fi trecute cu vederea nici arhaismele lexicale, semantice, fonetice, vastul angrenaj de tălmăciri pertinente care fac din *Eneida*, în variantă românească, o adevărată capodoperă.

Aglomerarea însemnelor culturale, pe fiecare pagină a textului, denotă o capacitate ieşită din comun a autorului, dar şi a traducătorului, ulterior, de a recrea lumi prin forța cuvintelor. Toate aceste aspecte stilistice concură la crearea unei rețele de densitate textuală, de, adesea, ininteligibilitate parțială sau totală. Doar cu creionul în mână şi cu mintea atentă la detaliile textului se ajunge la conştientizarea mesajului, de la un capăt la altul, integral.

Inventarierea numelor ne trasează o lume imemorială, mitică, de poveste, cu repere existențiale şi de gândire totalmente diferite de cele actuale. Se poate observa că numele divinităților ies învingătoare din aceste liste de nume notate doar prin apel la cântul vizat. Prin extrapolare, ele traversează, însă, textul în lung şi-n lat, în fiece cântare, asemenea corăbiilor troiene, în războaie sau pe timp de pace.

Nume de zeități: *Zeus, Iunona, Mercur, Aurora, Venera, Ceres, Febus, Lieus, Iupiter sau Hamon, Venus sau Citerea, Apolo, Atlas, Bahus, Amor, Iris, Oreste, Clitemnestra, Agámemnon, Hecate* etc.

Nume de ținuturi reale sau ipotetice: *Libia, Tir, Africa, Cartagina, Erebul "Infernul", Creta, Frigia, Roma, Troia, Licia, (insula) Delos, Ausonia, Hircania, Aulis, Teba* etc.

Nume de conducători şi copiii acestora: *Siheus*, soțul *Didonei* sau Elisei, *Ascaniu*, fiul, *Garamántis*, fiica lui *Garamas* (rege al unor triburi africane) etc.

Nume de popoare: *Agatîrşi, Barcei, Cretanii, Driopi, Getuli, Masili, Numizi, Puni, Troieni* etc.

Nume de fluvii: *Xantus*.

O seamă de curiozități, pentru amatorii de inedit, pot fi aflate din notele şi comentariile lui Ioan Leric. Fiecare nume poartă, în sine, cum bine se ştie, o lume *in nuce*. Fiecare nume activează o poveste prin contextualizare şi, tot astfel, într-un şir inepuizabil de aluzii culturale şi istorice care vor culmina cu textele literaturii moderne, recunoscută ca fiind o fină şi complexă recuperatoare, pe arii largi, a textelor antice.

Epopeea vergiliană şi stilul emfatic

Epopeea vergiliană are, precum *Odiseea* şi *Iliada* lui Homer, o structură complexă, barocă, dacă ne referim la abundența detaliilor, la modalitatea de etalare a indicilor tematici şi stilistici. Emfaza stilistică, cu tot ce comportă ea, devine prima marcă a acestui text arborescent. Cum bine se ştie, stilul emfatic sau retoric a fost cultivat încă din antichitate. El se opune stilului simplu, natural, neartificializat (cu tot felul de figuri de stil), nebombastic. E considerat unul puternic intelectualizat, aşadar incontestabil la nivelul coerenței şi al coeziunii textuale. Câteva fenomene sintactice, semantice şi stilistice apar frecvent în stilul emfatic. E vorba de *elipsă, structuri incidente, dislocare, scindare, izolare, intercalare, imbricare*[2], *repetiție, contururi intonaționale afective, echivoc* etc. Intercalarea susține şi calibrează, nu de puține ori, fraza poetică vergiliană: ”Ce gemete scoteai, cînd din cetate,/ De sus, priveai cum clocoteşte țărmul/ Întreg şi cum, pînă departe, Marea/ Cutremură-se de atîta strigăt/ Sub ochii tăi? Nemilostive Ámor”[3]. În exemplul dat, avem intercalare multiplă de elemente sintactice circumstanțiale de loc (*de sus, pînă departe, sub ochii tăi*). Pe de altă parte, ”Imbricarea are, adesea, ca efect ”subiectivizarea” enunțului, atât prin deplasarea frontală a unui subiect *personal*, cât şi prin introducerea unor componente care

---

[2] Vezi *Imbricarea*, în ***, *Gramatica limbii române*, II, *Enunțul*, Bucureşti, Editura Academiei, 2005, p. 772-778.

[3] Publius Vergilius Maro, *Eneida,* p. 197.

permit exprimarea atitudinii, a opiniei, a intenției vorbitorului”[4]. Versurile următoare certifică acest fapt: „Nici mîna ce cîndva ți-am fost întins-o,/ Nici dragostea ce ne-a unit, nici gîndul/ Că Dido va pieri de-o moarte crudă,/ Nimic nu te înlănțuie aice?”[5]. În exemplul dat, imbricarea este multiplă, urmând firul unei enumerări nominale (*nici mîna, nici dragostea, nici gîndul*) şi poate fi reperată la mai multe componente ale structurii sintactice vizate, cu focalizare pe persoana a II-a.

Apare adesea, în textul epopeic, efectul unei aparente discontinuități sintactice şi semantice, răsfrânte asupra inteligibilității construcției. Apar ambiguități minimale sau se creează zone de echivoc semantic. Efectul stilistic al izolării sintactice constă în evidențierea semantică a componentului izolat, reliefarea sa expresivă sau persuasivă, contribuind la transformarea unei devieri a uzului sintactic într-o figură de construcție sintactică sau ideatică. În versurile: ”Năluca tulbure a lui Anhise,/ Al meu părinte, -n vis mi se arată,/ *Dojenitoare*, şi mă înspăimîntă.” elementul izolat este *dojenitoare*, determinantul adjectival al nominalului *năluca*.

Enumerarea e şi ea un indice al emfazei, într-un circuit deschis de semantisme interstițiale. Un exemplu ar fi: ”Zvîrlite fie, rugului deasupra,/ Şi *straiele* mişelului, rămase,/ Şi *armele*-atîrnate în iatacu-mi,/ Şi *patul* însuşi al nuntirii noastre.”[6], unde substantivele comune *straiele, armele, patul* se constituie în şir enumerativ, de tip nominal, introdus prin *şi* cu valoare modală de accentuare, de exacerbare a semantismului. Numim *semantism interstițial* acea zonă de înțelegere subsidiară, suplimentară, a unui vers sau a unui grupaj de versuri care, la o primă abordare, nu-i oferă cititorului suficiente piste interpretative. *Semantismul generic* este cel detectat în toate receptările, cu indiferent ce instrumente de analiză s-a operat şi se va opera. Totul concură, când vorbim de semantism generic, la obținerea unui deznodământ interpretativ tranşant, fără ambiguități, închis.

---

[4] ***, *Gramatica limbii române*, p. 778.
[5] Publius Vergilius Maro, *Eneida,* p. 191.
[6] *Ibidem*, p. 201.

De obicei, aceste fenomene lingvistice, proprii stilului emfatic, puternic teatralizat, abătându-se de la norme, de la cea literară, în primul rând, pot fi catalogate drept accidente. Uneori, cum e şi cazul literaturii antice, în speță al *Eneidei* vergiliene, ele se instituie în adevărate mărci stilistice şi atunci vorbim de o constanță în utilizarea lor. Toate țin de discursul oral, prin excelență, deşi, adesea, le aflăm şi-n textul scris, beletristic sau de altă natură. Frecvent, în discursul oral, pentru a capta atenția auditoriului, cel care vorbeşte optează pentru o expunere emfatică, în care fiecare element contribuie, din punct de vedere stilistic, la atingerea scopului comunicării. Stilul emfatic apare, de asemenea, şi-n limbajul politicienilor, al avocaților (al celor care pledează pentru o cauză bine precizată), al jurnaliştilor, al scriitorilor şi al oamenilor de ştiință, deopotrivă. Iată că el defineşte, în mare măsură, şi discursul epopeelor, de la cele antice până la cele (post)moderne. Pentru acestea din urmă, în peisajul literaturii române, exemplul unic ar fi *Levantul*, epopeea cărtărescianã, în care se parodiază, cu mult umor, autorii români şi textele lor.

Emfaza este îngroşarea unor note, părți ale discursului, intruziunea unor termeni care se îndepărtează de limba comună, neologisme şi barbarisme, dar şi repetiția unor părți, accentuarea lor, înseamnă şi volute intonaționale, detaşări de context, reluări şi exagerări. Stilul emfatic este, prin urmare, aluvionar, discret sau accentuat infatuat, expansiv şi presupune un pathos al zicerii. Nu se mulțumeşte cu spații mici de manifestare, are nevoie de câmpuri întregi de manevră. Epopeea i le cedează cu asupra de măsură.

Sunt permise, în stilul emfatic, digresiunile erudite utile, răzlețirile puțin comune ale frazei poetice, cu reveniri la ceea ce a fost deja spus, cu intercalări multiple (cum am văzut mai sus). Extrem de interesant, în acest sens, articolul *Digresiune* din cartea profesorului G.I. Tohăneanu, *Dicționar de imagini pierdute*[7]. Digresiunile devin caracteristici fățişe ale romanului de mari dimensiuni, practicat, în literatura română, de Cezar Petrescu, George Călinescu,

[7] G.I. Tohăneanu, *Dicționar de imagini pierdute*, Timișoara, Editura ”Amarcord”, 1995, p. 129-133.

Mihail Sadoveanu, Mircea Cărtărescu etc. Digresiune sau schimbare de planuri narative, construcții narative paralele, textualitate imbricată etc. Într-un anumit sens, este şi o caracteristică a literaturii diaristice. Jurnalele conjugă digresiunea cu linearitatea exprimării, cu notația frustă, neacompaniată de indici ai expresivității.

Intră în stilul emfatic, cum spuneam, uneori, şi abaterea de la norma sau cursivitatea literară. Intruziunile lexicale şi morfo-sintactice, care se subordonează registrului regional, popular sau arhaic, deconstruiesc permanent, în *Eneida*, unicul sens, înscriu textul pe orbita unui literar atipic, regresiv în apetența sa pronunțată pentru cultural şi psiho-social. Emfaticul e intelectual, prin excelență, dar asta nu-l scuteşte de pierderea, involuntară, bineînțeles, a coerenței şi a coeziunii discursului, a structurii sale, mai cu seamă atunci când semantismul privilegiat este unul negativ. Ne referim la registrul semantic impus de vocabula *nebunie*, cu toate deschiderile pe care le suferă aceasta, la nivel semantic, în cadrul cântului vizat în analiza de față.

Vorbirea convulsionară

Formele verbale inversate recuperează, şi azi, în limba română, un nivel lexical şi stilistic străvechi. Semn al unei anumite prețiozități în rostire, dar şi-n scris, acestea devin, prin repetare, extrem de expresive. În Cântul IV al *Eneidei*, formele verbale inversate pot fi reperate atunci când Didona i se adresează în ritm alert, furibund, nebunesc, lui Enea: ”Mişelule; pe-o aspră stîncărie/ Din Caucaz *ivitu-te-ai* pe lume/ Şi țîță *supt-ai* de la o tigroaică/ (…)/ Destul cu amăgirea! Ce jignire/ Mai crudă să aştept? *Scîncit-a* oare?/ La plînsul meu? *Plecatu-şi-a* el ochii?/ De jale doborît, *vărsat-a* lacrimi?/ *Milostivitu-s-a* de-a lui iubită?”[8].

Nebunia conduce la declanşarea unui delir verbal, la o aşa-zisă vorbire convulsionară, cu reperele normalității pierdute sau doar estompate temporar. Acest tip de *vorbire convulsionară*, cu o concentrare mare de verbe cu semantisme concatenate în interiorul unei dimensiuni textuale reduse, trădează gradul de răvăşire sufletească în

[8] Publius Vergilius Maro, *Eneida,* p. 194.

care se află protagonista şi brăzdează textul de la un capăt la altul, putând fi considerată o amprentă stilistică a *Eneidei* din *Cântul IV*.

Personajul feminin se izolează în propria-i lume, iar finalul devine, astfel, de la un punct, previzibil. În fond, Didona prefigurează, prin manifestările ei exterioare şi prin previzibilele convulsii interioare, prin tragicul deznodământ, o axă a culturii universale care nu poate fi ignorată. Experienţa polimorfă a nebuniei în lumea occidentală variază în funcţie de epocă şi cunoaşte, de timpuriu, forme stranii de exprimare. ”Va exista, în fine, toată literatura consacrată nebuniei: scenele de demenţă din teatrul elisabetan şi din teatrul francez preclasic fac parte din arhitectura dramatică, precum visele şi, puţin mai tîrziu, scenele de mărturisire: ele conduc drama de la iluzie la adevăr, de la soluţia greşită la adevăratul deznodămînt”[9]. Nebunia traversează cursul istoriei şi atinge adesea minţile luminate, de la regi şi regine la scriitori şi pictori celebri, de la oameni politici la muzicieni sau psihiatri, într-o continuă, neobosită, ironie a destinului. Dido(na) e doar una din piesele acestei drame scrise şi rescrise neîncetat.

În alt pasaj, Dido foloseşte, când i se adresează Annei, ”jălalnice cuvinte”[10], dar şi Enea pare prins în neantul, în avalanşa cuvintelor atunci când vrea să rupă, într-un mod paşnic, legătura de iubire cu regina. El ezită îndelung în a-şi găsi potrivitele cuvinte, în stare a nu-l răni pe celălalt: ”Să facă – ce? Cu ce cuvinte blînde/ Să cúteze acum pe regină/ A-ndupleca-o-n oarba ei mînie?/ Iar vorbei, ce-nceput să-i izvodească?/ Şi cînd încoace, cînd încolo gîndul/ Cel sprinten şi-l împarte, îl goneşte/ La dreapta şi la stînga, răsucindu-l,/ Mai peste tot, doar va găsi ieşire.”[11].

Buiac* şi *bacantă

Lexicul *Eneidei* este stratificat. Vom întâlni toate categoriile, de la regionalisme şi cuvinte arhaice şi populare la împrumuturi (mai

---

[9] Michel Foucault, *Boala mentală şi psihologia*, Timişoara, Editura Amarcord, 2000, p. 75.

[10] *Ibidem*, p. 198.

[11] *Ibidem*, p. 190.

vechi ori mai noi) sau formații lexicale inventate de traducător pentru a armoniza perfect secvențele, tablourile, replicile personajelor. Din seria regionalismelor, amintim ocurența lui *buiac*, utilizat ca descriptor al nominalului *căprioară*. Transcriem, din dicționare[12], funcționalitatea lui semantică în româna actuală: **BUIÁC, -Ă**, *buieci*, -*ce*, adj. (Reg.) **1.** Care trăieşte bine, răsfățat. **2.** Zburdalnic, nebunatic; nechibzuit. Din sl. *bujakŭ*.

Acest determinant adjectival apare în structura unei comparații. Eroina Dido este comparată cu o căprioară şi mult asemănătoare, în zbaterea ei, cu toate ființele atinse, la un moment dat, într-un fel sau altul, de aripa lui Cupidon: ”Se mistuie nefericita Dido/ Cutreierînd – *nebună* – urbea toată,/ Întocmai *ca o biată căprioară*/ *Buiacă*; prin pădurile cretane/ Din depărtare azvîrlind săgeata,/ O a lovit păstorul, urmărind-o.”[13]. E starea generică, a femeii care iubeşte şi simte că nu este, în egală măsură, iubită. *Nefericită, nebună, buiacă* sunt cuvinte consangvine, care trimit la acelaşi semantism generic şi care, de-a lungul cântării la care ne referim, vor fi dublate de altele, sinonime poetice situate în sfera conținuturilor psihanalizabile. O tragedie se iscă din această raportare la celălalt, la sine şi la realitatea înconjurătoare cu, de fiecare dată, alt conținut şi alte personaje.

Nebunia Didonei, perceptibilă încă de la începutul cântului, se traduce la nivel minimal, în fiecare vers, adică, prin utilizarea unor anumite cuvinte, frazeologisme, structuri sintactice puțin confortabile pentru cititorul modern, obişnuit a zăbovi superficial asupra textelor. La aflarea veştii că Enea va pleca, Dido se dezlănțuie în tonalități puternice, de suflet sfâşiat: ”În suflet pustiită, e cuprinsă/ De furie Didona. Prin cetatea/ Întreagă se dezlănțuie, *nebună*/ *Ca o bacantă* care, ațîțată,/ Cînd se urnesc a' zeului însemne/ Preasfinte,-aude strigătul lui Bahus/ Stîrnit tot la trei ani, la sărbătoarea/ În cinstea lui, în miez de noapte”[14]. Observăm că *nebună* revine, însoțit fiind, de fiecare dată, de o altă comparație sau lăsat, în unele cazuri, să

[12] ***, *Dicționarul explicativ al limbii române*, Ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 117.
[13] Publius Vergilius Maro, *Eneida,* p. 179.
[14] *Ibidem*, p. 191.

funcționeze independent, în vocativ (”Şi iar atîrnă toată – vai, *nebuna*! –/ De buza celui care povesteşte.”[15]).

Din seria împrumuturilor din franceză, a cuvintelor cu trimitere culturală, ”mitice”, exotice, din perspectiva cititorului actual, îl vom aminti pe *bacantă*. Configurația lui lexicală, conform dicționarelor, este: **BACÁNTĂ**, *bacante*, sf. (La romani) Preoteasă a zeului Bachus; menadă. * Fiecare dintre însoțitoarele zeului Bachus. * Fig. Femeie destrăbălată. Din fr. *bacchante*. Cuvântul *bacante* revine atunci când se face aluzie la ”nebunul Pénteu”: ”Aşa nebunul Pénteu vede ceata/ *Bacantelor* şi-n nebunia-i crede/ Doi sori pe cer că sînt; şi două Tebe/ Că i se arată. (…)”[16].

Femininul e, aşadar, predominant. Suita fără număr de zeități, regine, muze, nimfe, bacante etc. clădeşte, în textul vergilian, o atmosferă de basm, de ieşire din lumea realului. Didona, regina cartagineză, cucereşte, în *Cântul IV*, toate spațiile semantice posibile, generice sau interstițiale. Vergilius i-a dat forță, a umanizat zeitățile[17] pentru a o proteja şi, într-un fel, glorifica, pentru a demonstra că învingător este cel care crede până la capăt, necondiționat, în iubirea sa. Enea e, în această parte a *Eneidei*, la o privire comparativă, o figură ştearsă, funcționează asemenea unei marionete, rolul său este acela de a propulsa personajul feminin în prima linie a textului, în linia de ”sacrificiu”. Enea o transformă în victimă pe Dido.

Talentul de traducător al profesorului Tohăneanu se simte pregnant mai cu seamă în pasajele descriptive, în acele puncte ale epopeei în care nu trebuie să țeasă cât mai fidel povestea, în care detaşarea artistică e cu totul permisă. Pasajele descriptive îi permit evadări într-o mistică a cuvântului scris. Memorabil e pasajul vânătorii, cu intrarea personajelor în peşteră, cu ”haita cînilor *aulmătoare*”, cu ”semețul bidiviu” care ”Îşi *mursecă* zăbala înspumată.”[18]. Remarcăm prezența a două cuvinte vechi, unul

---

[15] *Ibidem*, p. 179.
[16] *Ibidem*, p. 200.
[17] Vezi Nicole Loraux, *Oameni, zei: aceleaşi mize*, în *Enciclopedia religiilor*, traducere de Nicolae Constantinescu, Bucureşti, Pro-Editura, 2005, p. 236-239.
[18] Publius Vergilius Maro, *Eneida*, p. 182.

format, probabil, de profesorul Tohăneanu, *aulmător* ”care face zarvă” şi verbul popular *murseca* (lat. *morsicare*), cu sensul ”a muşca rupând, sfâşiind”. Vom transcrie un pasaj poetic, cu iz sadovenian, extrem de dens din punct de vedere semantic: ”Venise noaptea. Pe întreg pămîntul,/ Cu trupuri istovite, firea toată/ Se înfrupta de-a somnului dulceață./ Şi codrii, şi-nspumatele talazuri/ Se mulcomiseră acum, la ceasul/ Cînd stelele erau la miez de cale/ În lunecuşul lor, cînd amuțeşte/ Ogorul tot, şi împistrite paseri,/ Şi turme, şi făpturile din lacuri/ Cu apă străvezie pîn' departe,/ Şi cele de prin asprele hățişuri:/ Astîmpărate-n somn, sub pacea nopții,/ Uitau de griji, cu inime uşoare…”[19]. Prin contrast, după punctele de suspensie, urmează o adâncire într-un negativism propriu trăirilor la limită: ”…Nu însă şi nefericita Dido:/ Nicicînd ființa ei încrîncenată/ Nu se destramă-n somn; în ochi, pe sînu-i/ Nicicînd alinul nopții nu s-aşază./ Neliniştea-i sporeşte şi iubirea/ Din nou i se trezeşte şi-o cotroape,/ Şi-o zguduie furtunile mîniei.”[20] De fapt, întreg cântul e construit antinomic, cu exacerbarea stării interioare a Didonei. Personajul feminin central e situat sub semnul negației absolute, sub semnul inacceptabilului, al lui *nu*, culminând, în final, cu actul suicidar. Toate versurile acestei cântări anticipează momentul final, suicidul. E o aşezare a lor într-un crescendo semantic. De o parte, Enea, impulsionat de troienii năvalnici, cu marea care-l atrage magnetic, de cealaltă, Dido, cartagineza, sfâşiată de sentimente puternice, neostoite, consumându-se iremediabil şi cerând ajutorul (nu întotdeauna direct) zeităților.

A mistuí – a amistuí

Gestul ei ultim e demn de cruzimea harachiri-ului asiatic. După ce-i va fi cerut surorii Anna să se pregătească de-un posibil sacrificiu şi după ce va fi aranjat altarul, după tipic, ea îşi străpunge violent pieptul cu sabia lui Enea, iar sângele se scurge din trupu-i până la moartea grea, pricinuind o ”durere atât de lungă”[21]. Tabloul final, în

[19] *Ibidem*, p. 203.
[20] *Ibidem*, p. 203.
[21] *Ibidem*, p. 212.

care Iunona, protectoarea căsniciei, se înduplecă să-i uşureze moartea Didonei prin trimiterea lui Iris, este construit, țesut, cu finețuri stilistice. Ultimul vers: ”Şi viața se amistuie în vânturi…”[22] pecetluieşte, într-o, parcă, linişte evanescentă, însemnele dramei. Particula *a*-, din structura verbului *amistuí*, prin comparație cu verbul congener, *mistuí*, estompează din notele semantismului inițial şi prelungeşte acea stare de lipsă a contururilor, de disipare a ființei, de pierdere a suflului vital. *A mistuí – a amistuí* este un dublet verbal parțial sinonimic, din care al doilea termen e construit cu prefixul de intensitate (intensiv), contextual chiar cu valoare superlativă, *a*-. Acelaşi comportament are, în română, *a asimți*[23] ”a simți intens” față de *simți* sau, la nivel nominal, *aflux* față de *flux*.

În fapt, moartea Didonei trebuie privită tot ca o jertfă adusă zeului iubirii, asemănătoare cu jertfele mioarelor, de la începutul cântului, închinate pe altarele zeilor. Şi, dacă vom căuta mai departe tâlcuri pertinente, putem spune că e vorba de o simetrie în construcția textului. *Sânge* devine conectorul, simbolul sacrificiului: ”Sau pe ale zeilor altare,/ De sînge îngrăşate, se preîmblă,/ Cu jertfe rostul zilei începîndu-l.”[24]. şi ”Aşa vorbind, pe treptele înalte/ Se şi suise; muribunda soră/ O-mbrățişa şi o ținea la pieptu-i/ Gemînd şi străduindu-se, cu haina/ Şuvoiul negru-al sîngelui să-l curme.”[25]. Tot la început, în al patrulea vers al cântării, prezența verbului *mistui*:” (…) patima ascunsă/ O *mistuie*. (…)”[26]. Definitoriu acest verb pentru întregul cânt, apare cu obstinație şi cu variații la nivelul diatezei.” (…) *se mistuie* Didona/ De-al dragostei pojar, iar nebunia/ S-a strecurat în trupu-i pîn' la oase.”[27] sau, în rezonanță cu versul final al cântului: „Aşa zicînd, vorbirea zeu-şi curmă (Mercur – n.n.)/ Şi ochi

---

[22] *Ibidem*, p. 212.

[23] Vezi ***, *Enciclopedia limbii române*, coordonator Marius Sala, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2001, p. 282-283.

[24] Publius Vergilius Maro, *Eneida,* p. 178.

[25] *Ibidem*, p. 211.

[26] *Ibidem*, p. 175.

[27] *Ibidem*, p. 180.

de muritor nu-l mai cuprinde,/ Căci *mistuitu-s-a* în depărtare,/ În aburelile de vînt subțire."[28].

O caracteristică a epopeelor este întrețeserea discursului ființelor umane cu discursul zeilor, contaminarea lor la nivel stilistic. Aproape că nu se mai simte diferența. Cuvântul zeităților este impregnat cu însemnele umanului, iar personajele principale, în jurul cărora şi prin care se construieşte textul, Dido, Enea, Anna, preiau emfaza discursului divin. Acțiunile lor sunt ghidate, subordonate, influențate de vocea instanțială a zeităților. Între viață şi moarte, orice pas, orice pasiune devine fir de sens şi tensiune în mâna poruncii divine.

Pentru elucidarea sensurilor, considerăm că notele, comentariile şi glosarul profesorului Leric sunt foarte utile. Acestea jalonează calea unei pertinente raportări la (sub)înțelesurile textului, a unei receptări adecvate, în stare a depăşi cu succes treptele endecasilabului iambic, reperabile, cum bine spune profesorul Tohăneanu, de la Dante şi Shakespeare încoace, în "versul tradițional al epicii înalte şi al dramei"[29].

Cei care au asistat, de-a lungul anilor, la cursurile magistrale ale profesorului cunosc o sumedenie de structuri şi forme lexicale marca Tohăneanu. Multe, probabil, rod al unor căutări asidue, prin pagini de literatură română şi străină, recognoscibile, întru delectare filologică, în chiar textul tradus al *Eneidei*.

Bibliografie

Izvoare

Vergilius Maro, Publius, *Eneida*, Prefață şi traducere din limba latină: G.I. Tohăneanu, Note, comentarii, glosar: Ioan Leric, Timişoara, Editura ANTIB, 1994.

Cărți şi studii de specialitate

***, *Dicționarul explicativ al limbii române*, Ediția a II-a, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1996.

[28] *Ibidem*, p. 189.
[29] *Ibidem*, p. 29.

***, *Enciclopedia limbii române*, coordonator Marius Sala, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2001.
***, *Enciclopedia religiilor*, traducere de Nicolae Constantinescu, Bucureşti, Pro-Editura, 2005.
Foucault, Michel, *Boala mentală şi psihologia*, Timişoara, Editura Amarcord, 2000.
***, *Gramatica limbii române*, I, *Cuvântul*, Bucureşti, Editura Academiei, 2005.
***, *Gramatica limbii române*, II, *Enunţul*, Bucureşti, Editura Academiei, 2005.
Tohăneanu, G.I., *Dicţionar de imagini pierdute*, Timişoara, Editura ”Amarcord”, 1995.

GENERIC SEMANTICS - INTERSTITIAL SEMANTICS IN PUBLIUS VERGILIUS MARO'S *AENEID. CANTO IV*
(Abstract)

Key words: *epic, semantics, style, words, love*

Our study tried to capture the myriad cultural references present in *Canto IV* of Vergilius epic. We have showed how numerous lexical layers intertwine, how generic semantics is permanently matched by an interstitial semantics. Additionally, we have also pursued, by studying the emphatic style and the convulsionary speech, the love relationship between Aeneas and Didona.

VALORIFICAREA UNIVERSULUI FOLCLORIC ROMÂNESC ÎN TRADUCERE

GABRIELA RADU

Cuvinte-cheie: *traducere, mit, lexic*

Cultura tradițională orală, de tip *ethnikos*, urmează culturii arhaice, de tip *anthropos*, o cultură a "mitemelor, simbolurilor arhaice, arhetipurilor culturale şi a "universaliilor" spiritului omenesc". (Boldureanu, 2003, II: 111). Între cultura de tip *anthropos* şi cea de tip *ethnikos* există un raport descensiv, gândirea folclorică nu doar păstrează, - într-o formă aparent banală, - dar şi fructifică elemente şi conținuturi aparținând gândirii arhaice, gândire care constituie temelia fenomenelor şi practicilor magico-religioase.

În plan lexicografic (mai ales pentru "redarea" spiritului epopeii în desemnarea cadrului natural) termenii sunt esențialmente dintre aceia ce relevă universul legendei folclorice tradiționale, iar în planul mai larg – vizând contextualizarea etnoculturală – raportarea se face (prin actul creativ al traducerii) la toate cele trei ipostaze ale mitologiei româneşti: mitologia "exprimată" prin creativitatea poetică în limba literară şi în literatura cultă; mitologia "reconstituită" prin mari proiecte etnoculturale (după metode analoge reconstituirii în cazul pieselor arheologice); în epifenomenalizarea ca "mitologie vie" – deşi "difuză" şi inevitabil fragmentară), ca mitologie folclorică în cultura tradițională românească.

Întemeiată pe metoda de traducere a "împământenirii", orientată către limba de receptare, în opoziție cu metoda "documentară", orientată către textul sursă, traducerea Tohăneanu foloseşte în mare parte forme (lexicale sau gramaticale) arhaice şi regionale. Alegerea acestui tip de lexic este una deliberată, conştientă, asumată de către

autor, demers posibil datorită calităților limbii române ca limbă de receptare. Tocmai din acest motiv, cel al însuşirilor particulare ale limbii române care i-au permis traducătorului să compenseze, la nivel fonetic, al structurii gramaticale şi, cu precădere, la nivel lexical, pierderile inerente în actul de traducere, versiunea tradusă constituie "o biruință a traducătorului asupra originalului".

Atmosfera originală a epopeei antice este reinstaurată prin folosirea unui lexic românesc specific. În urma comparării versiunilor, cea originală, "praecipuumque toro … accipit Aenean" (c.VIII, v. 177-8) şi cea tradusă în română, "Iar pe Enea într-un jâlț de paltin" (c. VIII, v. 310), ne oprim asupra determinării atributive "de paltin". În textul vergilian, *torus* ("pat", "divan", "sofa") are ca determinare atributivă, adjectivul cu trei terminații *praecipuus* – "deosebit", "special", "superior", epitet care conferea "unicitate" piesei de mobilier oferite eroului troian, Enea şi, prin urmare, un statut social special. Traducătorul obține identitatea de efect, nu prin simplul transfer semantic, ci apelând la un element lexical românesc înzestrat cu virtuți mito-simbolice, evocatoare – paltinul. Copac investit cu atribute cosmice[1] – axa şi centrul lumii, cu atributul "arborelui de judecată", lăcaş al zeului sau arbore funerar, paltinul este în mentalitatea tradițională românească, un arbore consacrat, aşa încât acesta sau componentele lui (lemnul, crengile etc.) dobândesc o funcție sacră. De aceea epitetul "de paltin" nu este întâmplător folosit în tălmăcirea românească, ci îndeobşte potrivit cu statutul eroului vergilian, *pius Aeneas*.

Cuvântul dialectal "lăicer"[2], regăsit în scurtul crâmpei tâlcuit în româneşte, "Pe paturi cu-nflorate lăicere" (v. 379) constituie un derivat de la forma nominală, "la(v)iță" contruit cu sufixul "-ar" şi desemnează un obiect ornamental, un covor, cu care se acoperă lavița din casele țărăneşti. În textul original latin "pictis…toris" (c. IV, v.

---

[1] *Cf.* Andrei Oişteanu, *Dendromitologie românească. Paltinul - Repere istorico-filologice* în *Ordine şi haos. Mit şi magie în cultura tradițională românească*, Polirom, 2004.

[2] Lăier, lăicere, s.n. (Reg.) Covor țărănesc de lână care se aşterne pe jos sau cu care se împodobesc la țară lavițele şi pereții. [Pr.: lă-i-. – Var.: lăvicér s.n.] – La(v)iță + suf. -ar. Sursa: DEX '98.

206-7), elementului dialectal menționat îi corespunde substantivul latinesc *torus*, însemnând (şi) “aşternut”. Sensul adjectivului de origine verbală *pictus* (în text la plural) este de “ornat”, “colorat”, dar autorul traducerii preferă să “adapteze” termenul atributiv (de la “colorat” la “înflorat”), şi, în acest fel, să confere “lăicerelor” o notă specifică “viziunii” folclorice româneşti.

Din scurtul fragment decupat din cartea a VI-a, “fuso crateres olivo” (c.VI, v. 225), se detaşează lexemul *olivus* ce desemnează unul dintre elementele de libație vărsate deasupra monumentelor funerare, acele *munera* (“funeralii”) pe care anticii le aduceau ca prinos pentru a onora morții. Pentru a reda în româneşte înțelesul termenului nominal menționat, traducătorul apelează încă o dată la registrul lexical popular cu notă arhaică, capabil să recompună atmosfera solemnă şi familiară în acelaşi timp, specifică actelor ritualice de acest tip. “-ulcioare / Şi oleul vărsat cu-mbelşugare”**.** (c. VI, v. 409)

Heu, terra ignota canibus date praeda Latinis / alitibusque iaces! nec te, tua funere mater / produxi pressive oculos aut volnera lavi, / veste tegens. Fragmentul căruia îi aparțin versurile notate mai sus redă lamentația maicii lui Eurial care nu poate jeli “după datină” şi nici nu poate îngropa trupul fiului ucis şi lăsat pradă câinilor; textul pare a fi o “partitură” a unui cântec de jale românesc, aşa încât termenul dialectal *pânzătură*[3] împreună cu verbul arhaic aparținând ariei semantice funerare *a astruca* îşi află firescul loc în traducerea românească: “Nici nu ți-l astrucai în pânzătura” (c. IX, v. 833). Elementul nominal regional *pânzătură* realizează transferul noțional al cuvântului latin *vestis* (“veşmânt”), constatat în sintagma vergiliană *veste tegens,* (c. IX, v. 488) în care se desluşeşte imitarea unui hapax homeric[4]; expresia poate fi substituită perifrastic prin

---

[3] Pânzătură, pânzături, s.f. (Înv. şi reg.) Pânză (I 1) sau bucată de pânză. ♦ (Reg.) Broboadă, basma; năframă. ♦ (Înv. şi reg.) Față de masă. – Pânză + suf. -tură. Sursa: DEX '98.

[4] δύσμορον· ὅν που τῆλε φίλων καὶ πατρίδος αἴης
ἠέ που ἐν πόντῳ φάγον ἰχθύες, ἢ ἐπὶ χέρσου
θηρσὶ καὶ οἰωνοῖσιν ἕλωρ γένετ᾽ οὐδέ ἑ μήτηρ

obvolvens et cooperiens vestimentis sepulcralibus (înfăşurat şi acoperit cu haine de îngropăciune).

Folosit în special în zona Transilvaniei, elementul lexical *răvar*[5] este prezent într-un singur loc în varianta românească a *Eneidei* vergiliene: "…Răvare / Cu lapte cald în spume prinosirăm" (c. III, v. 98). Termenul regional, aparţinând sferei semantice a oieritului, redă în româneşte forma nominală latinească *cymbium* (un diminutiv al termenului de origine grecească, *cymba* care înseamnă "barcă"), desemnând "un vas în formă de navă mică adâncită"; cuvântul apare în versul vergilian, "inferimus tepido spumantia cymbia lacte" (c. III, v. 66). Pe lângă transferul semantic şi morfosintactic, traducătorul aduce un spor de expresivitate la nivelul topicii, scoţând în relief anumite elemente ale mesajului, în acest caz, *răvare* şi *prinosirăm*, ambii termeni aflaţi în poziţia finală a versului sub un puternic accent afectiv şi "rupţi" unul de celălalt printr-un întreg lanţ de determinări. Trebuie remarcată, de asemenea, adecvarea folosirii verbului de provenienţă slavă *a prinosi* ("a aduce jertfă") care restituie în întregime semnificaţia verbului latin *inferimus* "a turna peste mormânt" (în cazul de faţă, mormântul lui Polydor) elementele de libaţie folosite într-un act ritual, în cazul de faţă, laptele; şi *prinosirăm* şi *inferimus* sunt termeni verbali sacrificiali.

În versurile tâlcuite în româneşte "Sfărmurile spadei / Se văd lucind pe-arina arămie" (c. XII, v. 1308) autorul versiunii româneşti a *Eneidei* mobilizează registrul lexical popular şi arhaic, optând pentru elementul nominal *sfarmă*[6] şi termenul dialectal încă viu în

---

κλαῦσε **περιστείλασα** πατήρ θ', οἵ μιν τεκόμεσθα·
οὐδ' ἄλοχος πολύδωρος, ἐχέφρων Πηνελόπεια,
κώκυσ' ἐν λεχέεσσιν ἑὸν πόσιν, ὡς ἐπεῴκει,
ὀφθαλμοὺς καθελοῦσα τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων. (Homer, *Odyssey*, 24.290–96 Loeb Classical Library, With an English Translation by A.T. Murray, Revised by George E. Dimock).

[5] Răvar, răvare, s.n. (Reg.) 1. Băţ crestat cu care se frământă la stână urda sau caşul dospit. 2. Oală de lut cu fundul prevăzut cu găurele, folosită în bucătărie la strecuratul legumelor. 3. Ghiveci cu flori. – Et. nec. Cf. r ă v a ş. Sursa: DEX '98.

[6] Firimitură s. fărâmă, (reg.) fărâmătură, sfărâmă. (A adunat ~ile de pâine de pe masă.) Sursa: Sinonime; fărîmá (fărấm, fărâmát), vb. – A sparge, a face bucăţi. –

graiul din Transilvania, *arină*, ambele provenite din limba latină. Etimoanele elementelor lexicale menționate sunt regăsite în textul genuin: “fulva resplendent fragmina harena” (c. XII, v. 740), aşa încât traducătorul obține transferul noțional şi, totodată, conservă în tălmăcire cuvântul de origine. Este notabilă aliterația sigmatică “*s*fărmurile *s*padei”din primul vers citat în limba română şi cea formată din vocala de maximă apertură “a” şi consoana vibrantă “r” în cel de-al doilea, “*ar*ina *ar*ămie”, ambele cu rol eufonic.

Remarcabilă reuşită traductologică este şi echivalarea versului latin “tum geminas vestis auroque ostroque rigentis extulit Aeneas” (c. XI, v. 72-3) prin “Veşminte două-aduce-apoi Enea, / Cu aur greu şi purpură asprite**”** (c. XI, v. 123) Sintagma latinească *vestis rigentis* este echivalată lingvistic prin “Veşminte…asprite”, elementul adjectival regional *asprite*[7] deținând certe virtuți expresive, fapt confirmat şi de plasarea sa în poziția privilegiată a sfârşitului de vers. Importanța fragmentelor selectate nu rezidă doar în reuşita tălmăcirii, ci şi în trimiterile textuale aflate în versiunile prezentate: *vestes* - veşmintele (“învrâstate”, “împistrite”) reprezintă, în numeroase

---

Var. (s)făr(î)ma, (s)făr(î)mi. Lat. *ex-formāre, cf. it. sformare „a desfigura”, sformato „diform”. Rezultatul sfărma este normal (pentru o › ă, cf. fără); formele cu î se datorează unei încrucişări cu dărîma, v. aici. În general se explică acest cuvînt prin fărîmă „fragment”, care se consideră identic cu alb. theṝimë (‹ mr. sîrmă) „fragment”, theṝmoń (‹ mr. sîrmare) „a sparge” și derivat din lat. *farrimen, de la far „alac” (Puşcariu, Conv. lit., XXXV, 818 și ZRPh., XXVII, 739; Pușcariu 582; Giuglea, Dacor., III, 598; Philippide, II, 712; Rosetti, II, 116), ipoteză dificil de admis din punct de vedere semantic (cf. REW 3202). Diez, Gramm., I, 281, urmat de Körting 3950, Meyer 90 și Scriban, propusese lat. fragmen, care reprezintă de asemenea dificultăți. Alb. pare a proveni din rom. – Cf. înfărma. Der. fărîmă, s.f. (fragment, bucată; firimitură; rest); fărîmăcios (var. (s)făr(î)măcios, (s)făr(î)micios), adj. (care se fărîmă, inconsistent); fărîmat (var. (s)făr(î)mat, (s)făr(î)mit), s.n. (spargere; fărîmare; oboseală, rău, amețeală); fărîmător (var. (s)făr(î)mător, (s)făr(î)mitor), adj. (care (s)fărîmă); fărîmătură (var. (s)făr(î)mătură, (s)făr(î)mitură, fir(i)mitură), s.f. (fărîmare; distrugere; spargere, hernie; firimitură; resturi); în ultimele var. pare a fi intervenit o încrucișare cu fir; fărîmița (var. sfăr(î)mița, (s)făr(î)mica, (s)făr(î)miți, fir(i)miți), vb. (a face bucățele, a face firimituri), din dim. fărîmiță. Sursa: DER.

[7] Apreta vb. a scrobi, (reg.) a aspri, a mânji, (Mold. şi Bucov.) a crohmăli. (~ rufele.) Sursa: Sinonime.

locuri din *Eneida*, legătura dintre moarte (element violent) şi femeie (element casnic - munca manuală a acesteia): astfel *fert picturatas auri subtemine vestis* (III, 483) – Andromaca îi dăruieşte lui Ascaniu, fiul lui Enea, un veşmânt ce fusese brodat cu fir de aur pentru fiul său mort, Astyanax sau *transiit…tunicam molli mater quam neverat auro* (X, 817-818) – Lausus este ucis de Enea care-şi împlântă sabia prin veşmântul țesut cu afecțiune de mama tânărului rutul. Şi în crâmpeiul prezentat aici, Enea "înveşte" trupul fără viață al tânărului Palas cu un veşmânt țesut şi dăruit de regina cartagineză Dido, motivul morții (violente, de regulă) "împistrindu-se" cu motivul casnic/afectiv.

Verbul denominativ *a fărbui* provine de la forma nominală regională *farbă*[8]. În timpul stăpânirii habsburgice, Bucovina, Banatul şi zone din Transilvania au fost colonizate cu populație de limbă germană, iar graiurile româneşti au preluat o serie întreagă de cuvinte de origine germană, cuvinte care desemnau noi obiecte, procese şi fenomene rezultate în urma procesului de modernizare tehnologică, pentru care limba română nu avea, la acel moment, corespondente. Din necesități comune, graiurile româneşti din zone foarte îndepărtate (cum sunt Bucovina şi Banatul), au împrumutat uneori, independent unele de altele, aceleaşi cuvinte germane, aşa cum a fost cazul termenului "farbă" < germ. *Farbe* ("vopsea"). Participiul *fărbuite*, prezent în versul "…sofale / Cu fărbuite cergi…"(c. I, v. 1296) reprezintă traducerea adjectivului latinesc *pictis* (participiu perfect de la verbul *pingo, pingere, pinxi, pictum* – "a picta", "a broda", "a vopsi"), constatat în frântura de vers vergilian, "toris iussi discumbere pictis" (c. I, v. 708). Ultimul sens menționat ("a vopsi"), poetic în latină, este transferat în traducere prin elementul regional *fărbuite*, sinonim familiar şi mai "colorat" al termenului neutru *vopsite*.

Arcus, formă nominală regăsită în textul "ceu nubibus arcus mille iacit varios adverso sole colores" (c.V, v. 88-9) este redat, în

---

[8] fárbă (fárbe), s.f. – Culoare. Germ. *Farbe.* Trans., sec. XVII; cf. sb., cr. *farba*. Sursa: DER

româneşte, printr-o metaforă, “Brâul-Cosânzenii”; astfel, autorul traducerii recurge la registrul folcloric pentru a menține tonul autohtonizant al traducerii. În textul “tot aşa, în nouri, / În mii de fețe Brâul-Cosânzenii / Luceşte-n ale soarelui răsfrângeri.” (c.V, v. 160-2), traducătorul asociază doi termeni aparținând celor două registre interferente, cel regional/poetic şi cel folcloric: *nour* – traducerea lui *nubes* - are un efect stilistic deosebit datorită structurii fonetice apropiate de etimonul original şi Brâul-Cosânzenii ,– traducerea lui *arcus*, alegere remarcabilă prin mobilizarea resurselor expresive ale limbii române.

Având o frecvență mai redusă în textul original, substantivul latin *nimbus,-i* este redat, în româneşte, cu acelaşi cuvânt încărcat de valențe poetice, *nour*. Acest fapt se observă chiar din primul cânt al epopeii, când Eol, stăpânul vânturilor, i se adresează Iunonei: “nimborumque facis tempestatumque potentem.” (c. I, v. 80), traducerea literală fiind “tu mă faci stăpân al norilor şi al furtunilor”, dar tălmăcit de autor în româneşte astfel: “Şi tot prin tine / Eu cârmuiesc şi vijelii, şi nouri” (c. I, v. 149-150). Alegerea se dovedeşte oportună întrucât termenul *cârmuiesc* (verb care redă sensul expresiei *facis potentem*) face parte din lexicul marinăresc şi, alături de termenii climatici *nouri* şi *vijelii,* constituie apanajul zeului Eol. Substantivul latin *lucus,-i* conține radicalul *luc- pe care îl aflăm şi în forma nominală *lux,-,ucis* (“lumină”); legătura semantică dintre cei doi termeni reiese din înțelesul substantivului *lucus*, cel de “pădurice în care intră lumina”, “crâng”. Cuvântul latin este redat, în traducerea românească, prin *bunget*, aşa cum se remarcă în versurile cântului al VII-lea: “ea face să răsune-un / Bunget de nepătruns” (c. VII, v. 20-21), versuri care constituie traducerea fragmentului original, “ubi Solis filia lucos adsiduo resonat cantu” (c. VII, v. 11-2). În acest caz, alegerea traducătorului nu se bazează pe similaritatea semantică căci, aşa cum am menționat mai sus, *bunget* desemnează un anume tip de pădure, cea seculară, cu arbori bătrâni. Ori, în această situație, textul latin este clar: fiica Soarelui, Aurora, face să răsune crângurile de cântecul ei, imaginea luminii de dimineață care străbate crângul fiind evidentă.

Fragmentul vergilian “principio pinguem taedis et robore secto / ingentem struxere pyram” (c. VI, v. 213-214) evocă un scurt moment din ritualul arhaic de incinerare a mortului . Textul prezintă un chiasm interesant (acuzativ-*pinguem*, ablativ-*taedis*, ablativ-*robore*, acuzativ-*ingentem*); în româneşte “Întâi ridică / Un falnic rug, din loazbe răşinoase şi ciompuri de gorun (c. VI, v.388-390). Traducătorul nu păstrează această figură de stil, dar armonizează versul la nivel lexical, întrebuințând două cuvinte aparținând stratului popular, *loazbe* şi *ciompuri*, ambii termeni aflându-se pe poziții sintactice identice în versiunea tradusă. Alegând sintagma “ciompuri de gorun”, traducătorul echivalează construcția participială din limba latină *robore secto* (*robor,-oris*, “stejar” şi *seco,-are, secui, sectum*, “a tăia”), neregăsită în limba de receptare şi articulează o imagine, concomitent familiară şi solemnă, a ritualului funerar, prin alăturarea unui termen popular (*ciompuri*) şi a unuia poetic (*gorun*), ca determinant .

În versiunea tradusă, “Ai lui Apollo telegari în slavă / Suflând pe nări şi răspândind lucoare – “ (v. 203-204), prezența formelor gramaticale arhaice conferă versurilor o notă de legendă; printre acestea se numără forma nominală *lucoare* care restiuie întocmai conținutul semantic al elementului latin corespunzător (*lucem*), cuvântul de proveniență slavă cu valențe poetice, *telegari*, pentru a tălmăci latinescul *equi*, antepunerea atributului genitival, ca în limba latină, unde însă construcția este normală, deci fără valoare stilistică şi, nu în ultimul rând, transpoziția elementului verbal *efflant*, în urma căreia, două gerunzii consecutive concură la alcătuirea imaginii auditive (am în vedere eficiența expresivă a grupului -î- nazal şi consoană, rezultând într-un acord minor). Originalul vergilian este “Solis equi lucemque elatis naribus efflant” (c.XII, v. 115).

Termenii vechi româneşti, cuvintele populare sau cele regionale au constituit rodnicul material din care traducătorul a intenționat şi, în bună măsură, a reuşit să înstăpânească “duhul arhaic” al operei vergiliene.

Bibliografie

Boldureanu, Ioan Viorel, *Credinţe şi practici magice. Eseu despre orizontul mental tradiţional I*, Timişoara, Brumar, 2001.

Idem, *Universul legendei. Eseu despre orizontul mental tradiţional II*, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2003.

Cartford, John C., *A Linguistic Theory of Translation: An Essay on Applied Linguistics*: Oxford University Press, London, 1965.

Kohn, Ioan, *Virtuţile compensatorii ale limbii române în traducere*, Editura Facla, Timişoara, 1983.

Lungu Badea, Georgiana, *Mic dicţionar de termeni utilizaţi în teoria şi didactica traducerii*, Editura Universităţii de Vest, Timişoara, 2008.

Papadima, Ovidiu, *O viziune românească a lumii*, Studiu de folclor, Colecţia "Convorbiri literare", Bucureşti, 1941.

Schleiermacher, F., D., E., *Hermeneutica*. Traducere, note şi studiu introductiv de Nicolae Râmbu, Iaşi, Polirom, 2001.

Tohăneanu, G. I., *Antologie vergiliană cu comentarii*, Timişoara, Tipografia Universităţii din Timişoara, 1986.

Idem, *Cuvinte româneşti*, Timişoara, Editura Facla, 1986

Idem, *"Viaţa lumii" cuvintelor / vechi şi nou din latină*, Timişoara, Editura Augusta, 1998.

Vergilius Maro, Publius, *Eneida*. Prefaţă şi traducere de G.I. Tohăneanu, note şi comentarii de Ioan Leric, Timişoara, Editura Antib, 1994.

Virgil, *Eclogues, Georgics, Aeneid 1-6*, Translated by H. R. Fairclough Revised by G. P. Goold, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1999.

Wilss, Wolfram, *Knowledge and skills in Translator Behavior*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1996.

REVALUATION OF THE ROMANIAN FOLKLORE IN TRANSLATION
(*Abstract)*

Keywords: translation, myth, vocabulary

Professor Tohăneanu managed to reconstruct the "atmosphere" of the original Virgilian work, first of all, by an ingenious lexical approach. Folklore and Popular Thought not only preserves but also revaluates the archaic essence of the myth, so that the high diversity lexical repertoire includes either archaic or regional Romanian words, through which the epic tone is restored. The conclusion of this analysis proclaims the success of the translator in his attempt to "domesticate", "to bring home" the genuine work, namely *Aeneid*.

DAMASCHIN BOJINCĂ ȘI LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ DIN BANAT

MARCU MIHAIL DELEANU

Cuvinte-cheie: *limbă literară, dialect literar bănățean, regionalisme*

Damaschin T. Bojincă[1] (1801-1869) s-a născut la Gârlişte, într-o familie de preoți: bunicul Ioan şi tatăl Matei Popovici. Fratele mai mare, Petru, va fi preot în satul natal, iar cel mijlociu, Vasile, învățător. A început şcoala la Vârşeț sau Oravița, a continuat la Preparandia din Arad, apoi liceul piarist din Timişoara şi din Seghedin, Academia de drept din Oradea, încheindu-şi studiile la Budapesta, în 1828. Înainte de plecarea la Iaşi a lucrat ca jurat-notarăş la Înalta Tablă a Ungariei şi avocat, implicat în activitatea Deputăției pentru fondurile şcolare naționale ortodoxe, după ce i-a fost refuzată intrarea în viața monahală. Pentru **cultura filologică** a lui Damaschin Bojincă (nume de familie originar al predecesorilor veniți din Brădiceni - Gorj), reținem că la Oradea l-a avut profesor (şi) pe Ladislau Ghedeon, adept al romanității limbii române şi critic al lucrării lui Sava Tököly. În lista cărților prezentate cenzurii la intrarea în Moldova figura şi o *disertație despre limbile latine*. (Bocşan 1978, VII-XIII, LX-LXI).

1. Principalele scrieri în care apar opiniile lui Damaschin Bojincă despre latinitatea limbii române şi romanitatea românilor sunt *Răspundere desgurzătoare la cârtirea cea în Hale* [...], 1828, şi *Anticile romanilor* [...], 1832-1833. (Pentru titlurile complete vezi

[1] Am optat și noi pentru grafia *Bojincă*, deşi el semna *Bojâncă*, așa cum scria și G. Ivănescu.

Bojincă 1978, 5 şi 117). Prima lucrare, publicată mai întâi latineşte, în 1827: *Animadversio in Dissertationem Hallensem* [...] (vezi titlul complet în: Bojincă, 1978, 3), este un răspuns polemic la broşura lui Sava Tököly, *Erweiss, dass die Valachen nicht Römischer Abkunft sind, und diesz nicht aus ihrer Italienisch-Slavischen Sprache folgt* [...], Halle 1823. Bojincă a scris în limba latină pentru ca lucrarea lui „*să o înțeleagă şi să o judece şi învățații a tuturor națiilor străine...*” (8). Ca şi, mai apoi, Eftimie Murgu, coregionalul său bănățean, Bojincă se adresa „*iubitoriului de cetire naționalist*”, dar şi învățaților europeni, în chestiunea limbii şi, implicit, a drepturilor româneşti în Imperiul Austro-Ungar. K. Rath v. *** (= Sava Tököly) i-a răspuns prin republicarea scrierii sale în ediție bilingvă, germană-română, la Pesta în 1827, iar în 1828 Bojincă îşi rescrie, în română, lucrarea din 1827, amplificând informațiile şi comentariile. (Bocşan 1978, 3).

2. Sub aspect lingvistic sunt demne de reținut câteva idei preluate de Bojincă din lucrările unor istorici şi filologi europeni sau români (Petru Maior, spre exemplu). Dintre străini, amintim îndeosebi pe F. Griselini, cu *Descrierea Banatului* (1780, în germană). Din prezentarea făcută de Bojincă *ghintelor de căpetenie* şi *a celor părtinitoare*, deducem că el avea cunoştințe despre clasificarea genealogică a limbilor neolatine: din romani descălecară „*românii, italianii, spaniolii, cea mai mare parte a frâncilor* [...] *Aceste națione sunt toate spițele ghintei romane.*” (7). Pentru că el includea şi pe tevalii din Anglia printre urmaşii romanilor, publică, în paralel, *Tatăl nostru*, în română şi în limba vallică (după *Biblia Vallică* apărută la Londra în 1588).

2.1. Continuatoarele limbii latine din Italia, Galia (sau Franța) „*nu se apropie de limba strămoşească cea romană aşa de tare ca ceastă neînvățată a românilor.*” Dacă sunt unele deosebiri între latină şi română, datorate influențelor *alimăneşti, ungureşti şi slaveşti*, să nu uităm că şi latina vulgară se deosebea de cea cultă: „*plugarii romanilor vechi, cu mult mai simplu şi mai neplăcut au vorbit decât cetățenii sau cei cultivați...*”, scria Augustin. Urmează exemple: *vulturis* şi *hemonem* în loc de *vultur* şi *hominem*, *Bovebous amisseis* în loc de *Bovibus amissis* ş.a. (21).

2.2. Făcând parte, la Buda şi Pesta, din cercul naţionaliştilor care înfiinţaseră şi susţineau şcoala românească a macedoromânilor refugiaţi din Balcani, D. Bojincă îi reproşează lui Sava Tököly că neagă originea romană şi a *ţinţarilor* (*machedo-vlahilor*) şi a *caravlahilor* („*adică românii din Dachia veche*"). D. Bojincă îl citează pe istoricul maghiar Paul Nagy, care scrisese că *ghinta română e rămăşiţă [a] romanilor: „precum şi limba romană cea stricată şi până astăzi în gurile lor custătoare (întru care se şi numesc români) despicat adeverează*." (17).

3. Pe aceeaşi linie a preocupărilor polemice în raport cu potrivnicii care şi-au *zburlit coama*, *ascuţindu-şi colţii* asupra românilor (10), Bojincă a tradus în română răspunsurile date de Petru Maior lui Bartolomeu Kopitar, texte publicate în *Anexe* la ediţia a II-a a *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1834. (Bocşan 1978, 130). Scriind împotriva cârtitorului Sava Tököly şi a altora ca el, care susţineau că românii din nordul şi din sudul Dunării nu sunt urmaşii romanilor, Bojincă nu uită să discute etnonimul *vlah*, folosit de slavi (cu sensul de *italian* - 16) din dorinţa „*de a-şi lăţi neamul său prin tragerea românilor către sine*" (8): „*Dânşii* [românii – n.n.] *nu se numesc pe sine vlahi, ci români sau romani*." (18).

4. Limba scrierilor lui D. Bojincă reflectă, după opinia lui Nicolae Bocşan, „*stadiul la care a ajuns limba literară*" în vremea lui, îmbinând „*arhaisme cu forme noi*", ceea ce nu diminuează aportul „*incontestabil al cărturarului la perfecţionarea şi cultivarea limbii române literare unitare*." (Bocşan 1978, LXII). Editor al ediţiei de texte selective *Scrieri* din 1978, N. Bocşan a folosit, la transliterarea caracterelor chirilice, *principiul interpretativ* recomandat de Iosif Pervain, principiu despre care nu ştim dacă şi cât impietează la redarea aspectului fonetic al textului originar.

5. Din păcate, scrierile lui D. Bojincă nu au făcut obiectul de studiu al tratatelor de istoria limbii române literare. (Vezi, spre exemplu, Rosetti-Cazacu, 1961, dar şi altele). Doar G. Ivănescu, mai atent cu scrierile din Banat de la începutul secolului al XIX-lea, în *Problemele capitale ale vechii romîne literare* (Iaşi, 1947), îl aminteşte pe Bojincă alături de Ţichindeal (132), reţinând, din *Anticile romanilor*, termenul *nat* „om" (132). În *Istoria limbii*

române (Iaşi, 2000), scriind, iarăşi, despre *dialectul literar bănățean*, îi acordă un spațiu meritat lui Paul Iorgovici, considerând că acesta *„a căutat să reformeze limba literară românească pe baza dialectului bănățean, să impună dialectul bănățean ca limbă literară a tuturor românilor…*” (662). În aceeaşi direcție pot fi cercetate şi scrierile lui D. Bojincă publicate la Buda înainte de plecarea în Moldova.

5.1. D. Bojincă nu este avut în vedere nici la cercetarea stilului juridic-administrativ (vezi Colectiv 1984), deşi se ştie că a întocmit un *Proect pentru instrucția avocatului criminalicesc*, a făcut parte din *Comisia pravilelor*, desemnată de domnitorul Sturza pentru traducerea din greceşte a *Codului Calimach*. Apoi, dintr-o altă comisie, pentru revizuirea şi completarea aceluiaşi cod, la tipărirea căruia Bojincă întocmeşte lista „*greşelilor ce s-au strecurat în text…*” (Bocşan 1978, XVII). Aceeaşi răspundere i-a revenit când s-a tipărit, în 1835, *Sobornicescu hrisov*: „*însărcinat dinadins de înălțimea sa ca să nu (se) facă vreo greşeală la tipărirea lor.*” (Bocşan 1978, XVIII). Putem presupune că i s-a acordat încredere în acest domeniu şi pentru cunoştințele sale de limbă românească *relatinizată*, *reromanizată*, aşa cum se scria aceasta în Ardeal şi Banat. El considera că limba este o componentă a nației, susținând, ca director al Seminarului de la Socola, instruirea „*în limba națională pentru accesibilitatea învățăturilor printre elevi, pentru cultivarea limbii, dar şi pentru faptul că este limba vieții publice, a administrației şi a bisericii.*” (Bocşan 1978, XIX). A predat cursuri de drept, sistematizând materia în *secții*, *capuri*, *încheeturi*, *anexe* şi *titluri*. (Bocşan 1978, XLII).

6. Câteva aspecte ale limbii române specifice scrierilor lui D. Bojincă le-am selectat din lucrarea *Vestitele fapte şi perirea lui Mihai Viteazul prințipul Țării Româneşti pe scurt deduse de D. Bojîncă*, apărută în „Biblioteca românească” a lui Carcalechi. (Bojincă 1978, p. 59-82, la care vom face trimitere). Ne-am oprit la acest text (şi) pentru că el poate fi comparat cu lucrarea lui Ion Sârbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul* […] (I, 1904; II, 1907), constatând evoluția limbii române în Banat după trei sferturi de secol. Din punct de vedere stilistic şi al limbii literare, **sintaxa**, **morfologia**, **fonetica** şi

lexicul din textul lui Bojincă suferă de o nesiguranță pregnantă, oscilând între aspectul arhaic din vechile tipărituri româneşti şi tendințele de înnoire ivite la începutul secolului al XIX-lea.

6.1. Sintaxa surprinde în primul rând prin **topica** neobişnuită, frecventă fiind antepunerea epitetului (ornant, apreciativ, evocativ): „unii *pizmătareți* boieri", „cu o *linguşitoare* scrisoare", „cu o *lăudătoare* prefacere", „*arsele* case" ş. a. Uneori, legătura dintre determinantul antepus şi determinat este întreruptă nefiresc: „învíforata *principului* inimă", „aşteptatul *de la Batori* ajutor", „făcuta *de hanul* înşelăciune". Frecvent sunt antepuse epitetele duale şi multiple: „*îndrăzneața* şi *turbata* ceastă cutezare a lui Mihai", „*a sa* şi *a celor săi* viață", „*viteazul*, *bătătarnicul* şi *spre toate hotărâtul cest* bărbat".

6.1.1. La capitolul sintaxă ar mai fi de remarcat atributul în cazul dativ („princip *țării*") şi preferința pentru infinitiv față de conjunctiv: „Cea mai dintâi deprindere a principului fu de *a se înțelege* şi *a se împăca* cu împrumutătorii…", „sume de bani *a stoarce* şi alte daruri apăsătoare *a smulge*." Nu putem fi siguri că asemenea trăsături ale scrierii lui Bojincă sunt determinate (şi) de originalul german pe care l-a prelucrat în română, deoarece nu există deosebiri față de paragrafele traduse (cu ghilimelele de rigoare) din cronica lui *Hristian Engel* şi restul textului. Semnalăm asemănarea cu stilul lui Dimitrie Cantemir (pentru care vezi Iordan 1977, 157-163), despre care a scris Bojincă: *Viața lui Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei şi prințip în împărăția rusească*.

6.2. În domeniul **morfologiei** remarcăm câteva exemple din care se vede că limba română folosită de Bojincă avea forme flexionare nesigure în raport cu româna literară de mai târziu: *principul* „principele", „calea *virtutei*, dreptății", „vrea *să încete* acea alergare", „să se *uneze* cu armia lui Mihai", *predede* „predase". De limba literară mai veche țin *țărmurul* „țărmul, malul", *aceştii* „aceştia", *carii*, *carele* pentru „care", pluralul *călile* „căile" (la Sofronie Liuba: „gara *călii* ferate"). Verbul „a spiona" este de conjugarea a IV-a: „Mihai *spioni* puterea lor…". De aspectul vorbit/popular al limbii române de la 1830 țin formele *capu* (alternând cu notarea articolului hotărât: *sultanul*) şi *a* pentru „al, a,

ai, ale”: (stegul cel verde) „*a* profetului lor Mahomed”, „domni moştenitori *a* Țării Româneşti”, „cererile cele fără dreptate *a vizirilor*”.

6.3. Și **fonetica** reflectă stadiul limbii române de la 1830, cu forme vechi şi populare: *ea* redat prin *é*, *a acupa* „a ocupa”, *a anumi* „a numi”, *au* „sau”, *corajia* „curajul”, *ianiciari*, *îndărăpt*, *svat*, *svătuit*, *supt* „sub”, *să se rumpă*, *să sloboază*, *tractat*, *să tracteze*, *varvari* „barbari”. Forme curioase sunt *tartari* „tătari”, *rămâind*, iar fonetismul (de influență germană) *prințipul* (o singură dată, în titlu) alternează cu *principul* (ca în italiană).

6.4. Lexicul ilustrează acelaşi stadiu al unor forme încă nefixate ale limbii române scrise din epocă. Însă pendularea lui Bojincă între arhaic şi modern, lipsa de fermitate în folosirea neologismelor pot fi puse şi pe seama grijii autorului de a fi înțeles de cititori. Și aşa se pot explica **neaoşismele**, cuvinte şi sintagme azi aproape ieşite din uz, folosite de Bojincă în locul unor neologisme: *ar fi de lipsă* „ar fi necesar”, *ar fi îmbulzit* „ar fi invadat”, *făgăduință* „promisiune”, *fățărie* „pretext”, *frânți* „învinşi”, *iscurgere/incurgere* „incursiune”, *îndămânat* „potrivit”, *înțelegere de unită lucrare* „alianță”, *legătuință*, *legătuire* „tratat, convenție”, *mai vârtos* „în special”, *a mântui* „a elibera”, *pe supt mână* „în secret”, *pizmătareți* „invidioşi”, *a povățui* „a comanda” (dar şi *comendiruiá*), *povățuitori* „consilieri, sfetnici”, *prepus* „intenție”, *privighetoriul* „vigilentul”, *sarcină* „trofeu (de război)”, *svat tăbăresc* „consiliu de război”, *tărie/tărime* „fortificație”.

6.4.1. Din aceeaşi categorie a cuvintelor şi sintagmelor azi mai puțin folosite, dar uzuale în 1830, fac parte: *a apuca armele a mână*, *a conteni* „a opri, a înceta”, *cruntă* „însângerată”, *a cugeta* „a gândi, a socoti că”, *gâlceviri* „neînțelegeri, certuri, disensiuni”, *opreală* „prinsoare, prizonierat”, *pierduți* „ucişi”, *turmă* „ceată, trupă militară”. Nu am dedus, din context, sensul cuvântului (dumbravă) *lăpăstoasă*, iar *lipsa neaverii de bani* este o tautologie, ca şi *pricuroasele primejdii*. Este explicat în context *bălăbănindu-se*: adică *bătându-se*.

6.4.2. Nu am făcut o statistică a raportului dintre cuvintele de origine slavă sau latină, dar prima impresie este că Bojincă nu a fost

preocupat în mod expres de termenii cu etimologie latină, aşa cum va face, spre exemplu, Eftimie Murgu. Notăm doar *apriat* „clar, lămurit” şi *muiere*.

6.4.3. Din acelaşi strat lexical de la trecerea dintre secole vin câțiva termeni care trimit la influența grecească: *a pretenderisi*, *îi siguripsea*, *să se siguripsească* „să se asigure”, *o ispilire* (explicat în context: *o răpiră de averi*).

6.4.4. Nu lipsesc **neologismele** din textul lui Bojincă, mai mult sau mai puțin adaptate fonetic şi morfologic, dar sunt evident mai puțin reprezentate, în comparație cu termenii numiți de noi neaoşisme: *alirtul* „aliatul” (o fi o greşeală de tipar sau de lecțiune?), *armadia/armia* (dar şi *armată*, *oaste*), *carete*, *consiliari*, (oraşe) *mercantile* „comerciale”, *mercantilul* „(cartierul) comercial, negustoresc”, (trupe) *nove*, *rezidență* „reşedință”, *revoluție*, *senat* „sfat domnesc”, *titula* „titlul”. Reținem câțiva termeni militari de influență franceză şi germană: *chirasirii* < fr. cuirassier, *obersterul* „comandantul” < germ. Oberst „colonel”, *ofițir* < germ. Offizier. Cuvântul *lagăr* < germ. Lager alternează cu *tabără*. Preocuparea lui Bojincă de a fi înțeles de cititor l-a condus la explicarea unor neologisme în context: *conferință* (*vorbă de taină*), *existență sau ființă*, *rezultat sau hotărâre*.

6.4.5. Formarea cuvintelor este un alt domeniu în care se observă nesiguranța limbii române în comparație cu stadiul ei consolidat de la sfârşitul secolului al XIX-lea. Este vorba despre forma ei de la 1830 sau de gradul în care Bojincă stăpânea şi folosea limba română în contextul intercultural şi multilingvistic de la Buda, ostil românilor şi românității. Am cules câteva exemple de cuvinte derivate cu **prefixe** care nu s-au impus în limbă: *îmbucurat* „bucuros”, *a se împuternici* „a se întări (mil.)”, *preînvie* „reînvie”, *presocotire* „cugetare, judecată”; **fără prefix**: *deplinirea* „împlinirea”, (cererile) *fără dreptate* „neîndreptățite”. La **substantive** sunt frecvente *armații* „soldații, oştenii”, *bătaie* „bătălie” şi *împăcăciune*, *îngreoarea* „îngreunarea”, *supăreală* „supărare”. Și câteva **adjective** au o formă curioasă: *austricesc*, *îngrijit* „îngrijorat”, *plinîmputernicit* „plenipotențiar”, *puternicitul* (foc) „puternicul”, *vrăjmăşească* „vrăjmaşă”. Să reținem şi

superlativul stilistic *necutremuratul în vitejie* (Mihai); *lotriu* este folosit cu sensul „viclean” (despre Basta), iar Mihai este ucis *lotreşte*. Câteva verbe par creații ale lui Bojincă: *a pluti* „a trece cu luntrea, cu pluta”, *a puşcări* „a bate o cetate cu tunul”, *rebelind* „răsculându-se”; *a-şi răsplăti* are înțelesul „a se răzbuna, a-şi lua răsplata”: *şi-ar fi răsplătit despre ei*; Basta *s-au fost încopceat* „aliat” cu ardelenii.

7. Din **perspectivă dialectală**, parcurgând partea a doua (*Apendice*) a răspunsului dat lui Sava Tököly în limba română şi paginile scrise de Bojincă despre Mihai Viteazul, am reținut fapte de limbă, îndeosebi **lexicale**, interesante pentru studierea diacronică a subdialectului bănățean: *a acea* „a pândi, a urmări”, *astrânse* „strânse”, *bât*, *boată*, *butir* „unt”, *cârpile*, „mai *cocorate* pene” (Costin 1926, 10: adj. *cocorat*), *dezbârnați* „separați”, *dimicare* „hăcuire” (băn. *a gimicá* „a rupe în bucăți”: „aşa *dimica*, cât 10.000 ardeleni rămaseră morți”; „până nu fuseră aceştii toți *dărăburiți*”), „vorbiri *împulpătoare* spre ură” = ațâțătoare, *faină* „frumoasă”, *în pele* „în pielea goală”, *nima* „nimeni” (frecvent), *opăceală* „întrerupere” (Costin 1926, 150: *a opăci*), *a prici* „a face atent” (Costin 1934, 160: *a prici*), *proptă* „sprijin”, *restaniță* (la fântână) „ghizd, împrejmuire de piatră sau de lemn” (Costin 1934, 165: *răstaniță* „marginea patului din afară”; de fapt: spătarul scaunului de lângă pat, care se rabatează, lărgind spațiul pentru dormit), *ruji* (în paranteză, după *roze*), *smintele* (în titlu, apoi imediat: *greşeli*), „în *straiță* sau *taşilă*”.

7. 1. La regionalisme pot fi încadrate şi unele arhaisme: „*născocorâră* pre Basta asupra lui Mihai” (la Costin 1926, 144: *a se născocori*, cu sensuri asemănătoare cu *Născocor* din Cârlibaba al lui I. Budai-Deleanu), *săguiu* „traistă?” (nu e în MDA), *vederoasă* „luminoasă” (opus al lui *întunecată*; învechit şi rar în MDA); *vederoasă* = strălucitoare *lumină*.

7.2. Prefixe specifice graiurilor din Banat apar la derivatele ***iz**ălfă* şi ***ză**uitării*.

7.3. În plan **morfologic** sunt frecvente **a scria** şi perfectul simplu al verbului **a da,** cu formele: *dede*, *dederă*.

7.4. Nu lipsesc nici **aspectele fonetice** specific bănățene: *gruniul* „ridicătură, grui”, *flueroniul*, *făcătoriul*, *mădua* „măduvă”. Frecvente sunt şi *pre* (rar: *pe*), *preste*, care pot fi încadrate şi la arhaisme, alături de *fărină*.

8. Scrierile cu subiect istoric publicate de Bojincă la Buda nu sunt studii, ci povestioare cu scop educativ, pentru un cerc larg de cititori cărora se adresează, uneori, ca un povestitor popular: „*Mihai vrând* [,] ***zic*** [,] *să tragă…*”; „*Nu mult după aceasta frânse Mihai jurământul,* ***ci pentru ce?***”; „***Aşa e lumea***! ***Aşa sunt oamenii***! *În loc de mulțămire, nemulțămire; în loc de acoperemânt şi mulțămitoare scuteală, surpare şi vânzare vânează*.”

9. În concluzie, scrierile lui D. Bojincă au fost cercetate până acum îndeosebi de istorici şi etnografi, mai puțin de către filologi. Din cele arătate aici se vede că textele sale prezintă interes şi pentru lingvişti. Prin ceea ce a publicat înainte de plecarea în Moldova, locul textelor lui Bojincă în istoria limbii române literare din Banat urmează imediat lui Paul Iorgovici şi după cronica lui Nicolae Stoica de Hațeg.

Bibliografie

Bocşan 1978 Nicolae Bocşan, *Studiu introductiv* şi *Note* la: Damaschin Bojincă, *Scrieri* […], Timişoara, Editura Facla.

Bojincă 1978 Damaschin Bojincă, *Scrieri. De la idealul luminării la idealul național*. Studiu introductiv, selecție de texte şi note de Nicolae Bocşan. Timişoara, Editura Facla.

Costin 1926 [Lucian Costin], *Graiul bănățean* (*Studii şi cercetări de*…), I, Timişoara.

Costin 1934 Lucian Costin, *Graiul bănățean* (*Studii şi cercetări de*…), Turnu Severin, 1934.

Iordan 1977 Iorgu Iordan, *Limba literară. Studii şi articole* […], Craiova, „Scrisul românesc”.

Rosetti-Cazacu 1961 Acad. Al. Rosetti – B. Cazacu, *Istoria limbii române literare. De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Editura Științifică.

[Colectiv]1984 *Stilurile nonartistice ale limbii române literare în secolul al XIX-lea. Structura imaginii în stilul juridic-administrativ*, Timişoara, Tipografia Universității.

DAMASCHIN BOJINCĂ AND ROMANIAN LANGUAGE IN BANAT
(Abstract)

Keywords: *literary Romanian language, literary dialect of Banat, regionalisms*

The present article notes that Bojinca Damaschin's work has been researched so far only by historians, ethnographers, although his writings are of interest for philologists, too. In the history of Banat literary language Damaschin Bojinca - by his work published until 1832, when he went to Moldova - succeeds Paul Iorgovici and Nicolae Stoica from Hațeg.

PAUL IORGOVICI, LINGVIST ŞI ÎNVĂȚAT DE TALIE EUROPEANĂ

ION MEDOIA

Cuvinte-cheie: *Şcoala Ardeleană; istoria limbii române; formarea limbii române moderne; procedee lingvistice de îmbogățire a vocabularului*

Acum, la 250 de ani de la naşterea cărturarului bănățean Paul Iorgovici, o minte iscusită a epocii sale cu o pregătire profesională pe măsură, agonisită în mari capitale europene: Roma, Paris, Londra, Viena, cunoscător a cel puțin opt limbi, se cuvine să facem câteva sublinieri privind însemnătatea cărturarului pentru lingvistica românească.

Deşi ni s-a păstrat o singură *cărticică*, cum o denumeşte însuşi autorul ei, *Observații de limba rumănească* (Buda, 1799), ea reprezintă o lucrare de căpătâi a Şcolii Ardelene, scrisă de un erudit, preocupat cu toată ființa sa de starea limbii şi a nației noastre, destul de vitregite la timpul respectiv. (Vezi Vasile Țâra, *Postfața* la cartea *Paul Iorgovici, învățat şi patriot bănățean* de Ion Medoia, Editura Eurostampa, Timişoara, 2008). Însuşi Ion Heliade Rădulescu remarcă consistența ideilor lingvistice ale lui Paul Iorgovici în Prefața *Gramaticii* sale din 1828, considerându-le *vrednice de toată lauda,* menite să *îndrepteze limba rumânească,* fapt ce l-a determinat să retipărească cu litere latine cartea cărturarului bănățean în *Curierul de ambe sexe.* Cea mai valoroasa ediție a cărții în limba română este scoasă abia în 1979, la Editura *Facla* de Doina Bogdan Dascălu şi Crişu Dascălu. (Aceiaşi cercetători au realizat, acum în urmă, o nouă ediție la David Press Print, Timişoara.)

Iorgovici şi moda gramaticilor

Samuil Micu şi Gh. Şincai inaugurează, în 1780, o direcţie nouă în studiul gramaticii româneşti prin publicarea lucrării lor *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae,* care deschide calea cercetărilor asupra structurii latine a limbii române, dar conţine şi exagerări latinizante (Adrian Marino, *Iluminişti români şi problema cultivării limbii în* „Limba română”*,* 13, nr. 5, 1964; nr. 6, 1964). Tot la sfârşitul secolului al 18-lea, mai exact în 1797, Radu Tempea scoate la Sibiu *Gramatica Românească,* care continuă pe aceeaşi linie a exagerărilor latiniste, dar autorul se lasă influenţat de cartea lui Enăchiţă Văcărescu, *Observaţii sau băgări de seamă asupra regulelor gramaticii româneşti,* apărută la Râmnic cu un deceniu mai devreme. Doctorul I. Molnar-Piuariu a scris şi el o gramatică românească în limba germană *Deutsch-Walachische Sprachlehre,* apărută la Viena în 1788. Cartea porneşte tot de la gramatica în limba latină a lui S. Micu şi Gh. Şincai, dar fără a deveni o lucrare de referinţă pentru lingvistica românească. În acest climat destul de confuz, apare la Buda, în 1799, cartea bănăţeanului Paul Iorgovici, *Observaţii de limba rumânească.* Este prima lucrare de acest fel care apelează la o terminologie ştiinţifică complet debarasată de influenţe străine, inadecvate limbii noastre. *Nu este, de fapt, o gramatică, deşi are caracter normativ, ci este prima lucrare importantă de lexicologie a limbii române. Unele dintre afirmaţiile autorului privesc direct limba literară şi surprind prin justeţea lor.* (Ştefan Munteanu, Vasile Ţâra, *Istoria limbii române literare,* Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1978, p. 105.)

Paul Iorgovici este conştient că limba română are *lipsă de îndreptare şi de înmulţire; aceasta se poate face de o vom aduce-o numai la regule fixe* (Paul Iorgovici, *Observaţii…,* p. 72-73). Ca atare, el pledează pentru norme clare după care se alcătuiesc cuvintele: *regulele după care este alcătuită o limbă formează obiectul gramaticii,* definită drept *cartea care învaţă regulele de a scria, a pronunţia, a lega mai multe cuvinte, sau a face construcciuni după proprietatea şi osebirea limbii, aşa că tot ce cuprind cu mintea să poată descoperi prin cuvinte cuviincioase* (P. Iorgovici, *op. cit.* p. 5)

Iorgovici constată diferența dintre vorbirea oamenilor culți şi a celor neinstruiți şi susține crearea limbajului savant, dar precizează că învățatul care se adresează publicului larg *trebuie să întrebuințeze aşa cuvinte cu care vorbind să-l înțeleagă aceia pentru care scrie* (p. 76).

Asemenea gramaticilor bănățeni de mai târziu, Iorgovici afirma: *eu după regulile istoriceşti nu caut, ci mă uit numai la rădăcina nației şi a limbii, care neîndoit vine de la cea latinească* (p. 14). De fapt, opiniile lui Iorgovici, care devine un adevărat mentor pentru urmaşii săi bănățeni, se văd la C. Diaconovici Loga, care tipăreşte în 1822, tot la Buda, o *Gramatică românească pentru îndreptarea tinerilor,* dovedindu-se la fel de moderat în exprimarea ideilor despre limbă (vezi Olimpia Şerban, Eugen Dorcescu *Studiu introductiv* la C. Diaconovici Loga, *Gramatica românească,* Editura Facla, Timişoara, 1973, p. 15).

Apariția *Observațiilor...* a stârnit la vremea aceea reacții violente şi contradictorii care au grăbit moartea suspectă a lui Paul Iorgovici la numai 44 de ani, în plină putere de creație.

După N. Bocşan, Iorgovici demonstrează, asemeni celorlalți învățați iluminişti, romanitatea poporului român prin intermediul limbii, al gramaticii, al dicționarului sau ortografiei limbii române: *Măcar ca limba noastră e siracă la cuvinte, mestecată cu cuvinte străine, dar ea tot are aşa cuvinte, aşa regule, aşa propietăți, prin care ea se dă de sine a cunoaşte că vine din cea veche rumânească şi e ca o apă care e curată, de o vom lua-o din izvorul său, de unde cure ea după natura sa* (p. 31-32).

Originalitatea cărții *Observații de limba rumânească*

Observații..., prima carte a lui Iorgovici şi singura pe care a reuşit să o tipărească în timpul vieții, reprezintă *fructurii cei dintâi a învățăturilor mele,* după cum se exprima autorul. Cartea a fost caracterizată *ca o introducere la dicționarul său, ca o carte de îndemn cultural, ca un eseu închinat limbii române, ca o gramatică şi, într-adevăr, are trăsături comune cu toate aceste interpretări îndreptățite şi deci, complementare* (vezi Doina Bogdan Dascălu şi

Crişu Dascălu *op. cit.* p. 15). Lucrarea propriu-zisă are trei capitole: *Observații, Exemplurile şi Reflecții despre starea românilor.* În prima parte şi cea mai importantă pentru lingvistică, autorul se preocupă de starea limbii şi propune căi concrete de îmbogățire a limbii române literare. Partea a doua reprezintă un dicționar de cuvinte româneşti în ordine alfabetică, cu echivalentul lor în latină, franceză, germană, luate din *Dicționarul în patru limbi* la care lucra. Aici se află familii de cuvinte, *care cuvinte eu le-am pus în dicționariu meu ce-l voi da în tipari cu ajutoriul patronilor mei,* dar care, din păcate, n-a mai văzut lumina tiparului, fiind distrus de autoritățile sârbeşti care îl anchetau. De reținut că aproape jumătate din derivatele înşiruite în *exempluri* s-au impus, ulterior, în limba literară, iar circa un sfert dintre ele reprezintă o formă identică cu cea actuală (vezi Doina Bogdan Dascălu şi Crişu Dascălu *op. cit.* p. 16).

Observații... sunt, potrivit destăinuirilor autorului, rodul ostenelii sale, *pentru a aduce limba în stare mai bună.* Ca atare, problema capitală este crearea limbii române literare şi îmbogațirea ei cu cuvinte necesare, ca urmare a dezvoltării ştiințelor, artelor şi meşteşugurilor. Iorgovici porneşte de la ipoteza că limba este principalul mijloc de comunicare între oameni şi de exprimare a ideilor şi sentimentelor lor, convins că între limbă şi societate există o deplină legătură, căci *starea limbii şi a nației într-acelaşi pas umblu* (p. 10). Asupra acestei idei autorul revine în repetate rânduri ca dovadă că acest deziderat îl frământa foarte mult. De aceea el explică sărăcia şi lipsa de mlădiere a limbii române prin vicisitudinile istoriei poporului şi decăderea lui din gloria strămoşilor (vezi *Istoria literaturii române, 2, De la Şcoala Ardeleană la Junimea,* Editura Academiei Române, Bucureşti, 1968, p. 104).

Pe învățatul bănățean îl deranjează faptul că în *limba care noi o vorbim multe cuvinte s-au zăuitat din limba cea veche românească, mai vârtos cele care se cer la ştiințele cele alese, de care limba noastră e lipsită şi* continuă: *aşa departe am căzut din floarea ştiin-țelor şi a limbii, cât acuma cuvintele de ştiințe care s-au întrebuințat în rădăcina limbii care noi o vorbim, se par noao în starea aceasta a fi străine.*

Iorgovici era conştient că românii au fost *mestecaţi cu slavenii şi acum cu sârbii, de la care multe cuvinte au luat* şi înţelege, cum nu se poate mai clar, că *nici o limbă nici o naţie nu e nemestecată.*

În cele din urmă, autorul conchide: *limba aceasta nicicând nu se poate aduce la aceea de unde au căzut, ci numai limba cea veche poate sluji spre îndreptarea aceştiia* (p. 80). Se vede clar că Iorgovici nu este un latinizant, ci, eventul un latinist (Doina Bogdan Dascălu şi Crişu Dascălu, *op. cit.*, p. 23). Ca atare, poziţia sa este mult mai ponderată şi nu emite pretenţii exagerate. Nu solicită înlocuirea cuvintelor nelatine din limbă decât în măsura în care acestea nu mai corespund noilor cerinţe şi idei impuse de dezvoltarea ştiinţei, artei şi meşteşugurilor.

Conştient de importanţa limbii în procesul de redeşteptare naţională şi de progres cultural, autorul observaţiilor se străduieşte să contribuie la înălţarea limbii române în conformitate cu nivelul altor limbi de cultură şi îşi propune o cale diferită de cea indicată de Şincai şi Micu. Gramaticii de la 1780 porneau de la paradigmele latinei clasice, după tiparele cărora trebuie să fie refăcută structura limbii noastre; Iorgovici porneşte de la limba română şi de la posibilităţile ei de dezvoltare. Pentru el *româna nu e latină coruptă, ci un idiom viu apt să fie îmbogăţit prin repunerea în circulaţie a formelor "zăuitate" în decursul istoriei* (Ştefan Munteanu, *Prefaţa*, p. 6).

De fapt, prin această carte, cea dintâi de acest fel la noi, Iorgovici ocupă un loc aparte în filologia românească, răspunzând astfel unui deziderat major al Şcolii Ardelene: cultivarea limbii şi, prin aceasta, culturalizarea poporului. (vezi Dimitrie Macrea, *Lingvişti şi filologi români,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1959).

Potrivit opiniei profesorului Ştefan Munteanu, *lucrările cărturarilor bănăţeni, de la Iorgovici şi C. Diaconovici Loga, la Eftimie Murgu, At. M. Marienescu şi Simion Mangiuca, inaugurează o direcţie de cercetare paralelă sau, mai exact, complementară celei promovate de invăţaţii transilvăneni. Ea se înscrie, însă, în tendinţele de ansamblu ale epocii de atunci care îşi aveau izvorul în acţiunea de redeşteptare naţională şi de progres cultural realizat prin însuşirea ştiinţelor vremii, a culturii şi educaţiei în limba maternă (Prefaţa*, p. 6).

Reper luminist şi precursor al lingvisticii moderne

Asemeni celorlalţi intelectuali transilvăneni contemporani, Iorgovici este preocupat profund de soarta românilor din Imperiul habsburgic, de luminare prin cultură, prin crearea limbii române literare şi prin îmbogăţirea ei cu cuvinte noi care să ţină pasul cu dezvoltarea societăţii. Sau, cum s-a exprimat autorul, *starea limbii şi a naţiei într-acelaşi pas umblu,* regretând soarta nedreaptă a poporului nostru care şi-a pierdut din gloria strămoşilor. El este conştient că limba, ca principal mijloc de comunicare, ajută oamenii să îşi exprime ideile şi gândurile în funcţie de gradul lor de cultură. Ca atare, distinge două aspecte ale limbii unui popor şi pune accent pe limba literară ca idiom al învăţaţilor, care are nevoie de anumite norme gramaticale, şi chiar preconizează un fel de reformă lingvistică. Aceasta ar consta în: *revenirea la sensurile primare (din latină) a cuvintelor actuale; derivarea din rădăcinile acestora prin combinarea lor cu toate prefixele păstrate în limbă a unor cuvinte noi ("vorbele aşa derivate se văd mie a fi tocma ale noastre, pentru că în limba noastră sunt fundate din vorbele noastre, după regulele şi proprietăţile a însei limbii deduse") (Istoria literaturii române, 2*, p. 104).

Poziţia lui Iorgovici este destul de moderată între latiniştii Şcolii Ardelene, alături de I. Budai Deleanu. Mărturie este şi citatul care urmează: *să nu gândească cineva că eu umblu să lapăd din limba noastră cuvintele cele străine, căci mie bine este cunoscut că nicio limbă nu e să nu fie mestecată cu cuvinte străine* (p. 77).

Observaţiile… sale au constituit, la vremea aceea, un veritabil îndrumar al creării limbii române literare, căci autorul nu s-a declarat ostil cuvintelor nelatine. Formaţia sa erudită i-a permis să abordeze realist problemele lingvisticii româneşti într-un context european mult mai larg, în concordanţă cu concepţiile altor autori, la modă atunci.

Iorgovici a trăit într-o epocă în care circulaţia ideilor era socotită mai importantă decât producerea lor, deci într-o epocă în care nu se punea mare preţ pe originalitate (Doina Bogdan Dascălu, *Deschizător de drumuri în lingvistica românească, în* "Drapelul roşu", 10314, din 25 martie 1978). Prin îmbogăţirea limbii şi a

culturii, învățatul dorea să influențeze în bine evoluția nației, a poporului şi nu este întâmplător faptul că tocmai la el *au fost descoperiți alăturea termenii din care se va naşte, peste mult timp, sintagma "limba națională"* (*ibidem*).

Urmărind căile propuse de învățatul bănățean, limba noastră s-a îmbogățit cu numeroşi termeni noi, dintre care majoritatea sunt folosiți şi astăzi, intrând definitiv în patrimoniul limbii şi al culturii naționale. Odată cu apariția *Observațiilor...*, lingvistica românească a devenit o ştiință independentă, după ce multă vreme a fost socotită o simplă anexă a istoriei. *Observațiile...* lui Iorgovici devin un reper şi un text fundamental al epocii luministe, marcând o orientare nouă în cadrul Şcolii Ardelene, după cum notează Petru Oallde (*Observații de limbă românească* în "Flamura", nr. 3225, din 11 septembrie 1979).

Adrian Marino, subliniază că Iorgovici nu inventează nimic când afirmă: *m-am uitat numai la regulele şi proprietățile ce am descoperit în însăşi limba noastră (Iluminiştii români şi problema cultivării limbii,* 2, în „Limba română", 1964, nr. 6, p. 584).

Paul Iorgovici a fost şi un vrednic deschizător de drumuri în materie de semiotică. Aşa cum bine observa Paul Miclău (*Semiotica lingvistică,* Editura Facla, Timişoara, 1977, p. 23 şi urm.), el are un merit aparte în cadrul Curentului Ardelean şi datorită soluțiilor realiste în cultivarea limbii prin înțelegerea corectă a relației limbă-societate şi prin considerațiile deosebit de interesante de semiotică teoretică, întemeiate epistemologic: *calea către lucru la care eu te îndemn e neumblată şi plină de spini şi rugi implicați, însă ea duce la o câmpie lată, înfrumsețată cu multe feliuri de flori, din care albinele sârguitoare sug sucu şi fac dintr-însul aşa gătitură care trece preste puterile minții omeneşti. Acestora sârguințe şi tu urmează şi din cuvintele limbii româneşti ceii de rădăcină suge cu acu minții tale, ca albina din flori, cuvinte spre înfrumsețarea limbii noastre* (Paul Iorgovici, *op. cit.*, p. 13-14). Această strădanie răsplătită cu nectar este, trebuie să recunoaştem, un admirabil şi pitoresc elogiu adus cunoaşterii, dar şi un îndemn pentru contemporani.

Asemeni lui Locke, Iorgovici este conştient că în nicio limbă nu sunt cuvinte suficiente pentru a exprima pe deplin preceptul minţii. El zice: *deci suntem siluiţi a da unui nume mai multe înţelegeri, de unde se naşte deschilinarea cuvintelor proprii…şi improprii* (p. 22*). Spre exemplu, numele "scurt" semnează drept "întinderea unui trup", iar pentru asemănarea înţelegerii, zicem "viaţa scurtă", "bucurie scurtă" şi altele* (p. 22). Iorgovici semnalează astfel şi categoria opusă arbitrariului, motivarea, sugerată prin intermediul figurilor semantice. Cu părere de rău, el constată că limba noastră e *stricată* şi explică starea ei prin istoria zbuciumată a neamului din vremea aceea.

Iorgovici înţelege, ca nimeni altul la noi, *complexitatea comunicării semiotice atât ca sursă, cât şi ca proces de elaborare a instrumentului de achiziţie a lui* (Paul Miclau, *op. cit.* p. 25). Acelaşi autor cărăşean clarifică meritul incontestabil al lui Paul Iorgovici, care a scris teoria sa cu mai bine de un secol înaintea doctrinei de mare success a lui Ferdinand de Saussure. Iată textul celebru oferit de Iorgovici încă în 1799, cu riscul de a ne repeta, care exprimă limpede principiul semnului lingvistic: *vorbele sunt semnele perceptului minţii de unde urmează că cu tot cuvântul este legată perceperea minţii noastre… aşadar cuvintele sunt semnele arbitrarie, adecă în voia oamenilor stă a numi oareceva într-aşa, sau altmintrelea chip* (p. 21).

Creator de limbă română modernă

Incontestabil, *Observaţii*… este o carte care depăşeşte mult sfera preocupărilor strict gramaticale, fiind mai degrabă un curs de filologie în care sunt cuprinse şi alte învăţăminte de ordin general, îndrăzneţe şi interesante, inclusiv pentru vremurile de astăzi. Autorul este călăuzit de un înalt discernământ critic în ce priveşte valorificarea elementelor necesare progresului social şi cultural al poporului român.

Învăţatul bănăţean îşi dă seama de concordanţa care există între limbă şi societate şi este conştient că dezvoltarea unui popor nu poate fi ruptă de problema naţională şi socială. Cauza de înapoiere a limbii el o găseşte în *veştejirea naţiei,* care face să degenereze şi cultura

unui popor. El nu spune cu exactitate când a avut loc acest fenomen de regres şi de cădere a ştiinţelor şi culturii, dar vede că, de fapt, latina populară pierduse terminologia ştiinţifică şi filozofică a latinei clasice şi că limba română a fost de la început o limbă populară. De aceea, Iorgovici afirmă, ca şi mai târziu Laurean, că româna ar fi avut o terminologie ştiinţifică încă din perioada veche a ei, după cum îmi comunica verbal reputatul profesor G. Ivănescu.

Dându-şi seama de impasul în care a ajuns limba noastră, Iorgovici caută căi de salvare şi le găseşte în îmbogăţirea limbii prin derivare, neologisme şi cuvinte regionale prin care ea ar lua înfăţişarea de limbă cultă, îmbogăţită prin expresii noi, după cum observa şi O. Densusianu. Iată cum înţelege Iorgovici această îmbogăţire şi împrospătare a limbii: *eu am perceput, precum la toţi este cunoscut, că limba noastră este foarte scurtă la cuvinte. Deci eu doresc a înmulţi limba noastră cu cuvinte luate din vorbele de rădăcină a limbei noastre şi aşezate după regulele şi proprietăţile din însă limba noastră trase* (p. 77-78)

Autorul se referă, aşadar, la cuvintele de origine latină, dar nu uită că trebuie să ţinem seama de regulile specifice limbii noastre. Prin aceasta el înţelege dezvoltarea ei lexicală, sporirea expresivităţii şi recomandă formarea de cuvinte noi cu ajutorul rădăcinilor existente în limbă.

Prin *stricarea limbii* autorul se referă, de fapt, la sărăcia ei din cauză că multe cuvinte s-au pierdut. Nicăieri însă el nu ia atitudine împotriva cuvintelor nelatine, pe care le şi întrebuinţează frecvent în opera sa, fiind conştient că fiecare limbă are şi cuvinte străine. Bazându-se, de asemenea, pe evoluţia fonetică a limbii, Iorgovici ţine să precizeze: *ce e corupciune pentru limba latinească, aceea poate fi perfecciune pentru limba românească* (p. 79).

La fel de interesantă este şi ideea despre circulaţia cuvintelor, despre fondul principal lexical. Cuvintele utilizate mai frecvent în vorbire sunt numite de el *vorbe uzitate, adecă prin întrebuinţare întărite,* recunoscându-le importanţa în sistemul limbii.

El face deosebire între cuvintele *învăţate, alese* şi *cele de toate zilele,* văzând cu claritate rolul oamenilor învăţaţi în dezvoltarea ştiinţelor.

Iorgovici se străduieşte să corecteze forma unor neologisme de origine latină: de la *reportare* se cuvine a zice *reportat,* iar nu, *reportiruit.* De la *reducere*, *redus*, iar nu *reduțiruit*, cum se obişnuia în vremea aceea. Aceeaşi viziune corectă o păstrează şi atunci când se referă la evoluția fonetică a cuvintelor şi precizează că la neologisme nu e valabilă aplicarea legilor fonetice vechi şi chiar explică unele etimologii. Bunăoară, arată că potrivit aspectului fonetic, din latinescul *clarus*, zicem *chiar*, din *clamare* zicem *chemare*. Este deci limpede că vedea corect evoluția fonetică a limbii române, pe care o compară cu cea a limbii italiene, ca un adevărat început de fonetică comparată la noi.

Învățatul bănățean recomandă, de asemenea, claritate şi conciziune în exprimare prin reducerea corpului fonetic al cuvintelor. El propune să se folosească forma *reduce, în* loc de *duce iar înapoi* şi considera că *aicea măcar care va vedea cum e mai bine* (p. 75).

Este adevărat că Iorgovici are o anumită receptivitate față de limba latină: *după județul meu mai bine este a împrumuta aşa cuvinte din limba noastră cea de rădăcină decât de aiurea,* dar ar fi greşit să considerăm că acesta ar reprezenta un principiu latinizant, dimpotrivă, el ține să precizeze că *prin atâtea schimbări la care fu supusă nația noastră romănească, n-au putut fi ca să nu se schimbe şi limba* (p. 76).

Dar cea mai relevantă afirmație a sa este următoarea: *să nu gândească cineva că eu umblu să lăpăd din limba noastră cuvintele cele străine, căci mie bine este cunoscut că nici o limbă nu e să nu fie mestecată cu cuvinte streine* (p. 77). Prin această opinie, prin care combate zelul latinizant al epocii, Iorgovici se ridică incontestabil deasupra cărturarilor din vremea sa. De altfel, în opera învățatului pot fi întâlnite numeroase cuvinte de origine slavă: *slobod, slobozenie, vrednic, trudă, slavă, pricină, zidire*, sau maghiare: *socoti, făgăduință, deschilini* etc. Aşadar învățatul respinge categoric teza purității limbii, fiind conştient că *nu există limbă sau nație care să se poată lăuda că au rămas curate şi* că *nici o limbă, nici o nație nu e nemestecată* (p. 14).

Şi apoi, ce poate fi mai concludent decât formele regionale destul de frecvente în opera lui? Vorbirea populară şi-a lăsat

amprenta asupra operei învățatului, în care se întâlnesc numeroase cuvinte şi expresii specifice graiului din valea Caraşului.

Paul Iorgovici se dovedeşte conciliant în materie de idei lingvistice, singura sa doleanță fiind *binele nației.* Este adevărat, însă, că are unele preferințe ce nu pot fi ignorate: *mai pre urmă, slobod este la fiecare a vorbi cum lui place. Mie m-au mai plăcut cuvintele româneşti, care se trag iar din cuvinte româneşti, decât cele streine şi mă voi ținea de aceste a noastre în toate scrierile mele* (p. 78).

Învățatul bănățean constituie un adevărat model – după cum subliniază Gavril Istrate – şi pentru meritul de a fi utilizat prima terminologie gramaticală modernă din limba română: *arbitrar, cazu nominative, declina, deriva, dicționar, glosari, ghenul feminin, gramatică, literă, nume, normă, semn, silabă, timpul prezent* etc. Multe din formele lexiale şi gramaticale au rămas şi în zilele noastre. Potrivit aceluiaşi autor, Iorgovici este primul român din epoca modernă care foloseşte în scris variantele literare de tipul lui*: acum, acela, acesta, cel, cea, din, ajuta, judecată,* etc. *(Limba română literară. Studii şi articole,* Ed. Minerva, Bucureşti, 1970, p. 38).

O contribuție aparte îi revine lui Iorgovici şi în formarea terminologiei ştiințifice româneşti. Strădania lui privind îmbogățirea limbii şi încrederea în posibilitățile ei sunt meritorii pentru acea epocă, când persistă ideea că după glasul obştei e cu neputință a scrie că limba noastră fiind necanonicită, nesupusă gramaticii, în ea nu s-ar putea exprima idei abstracte. Atât prin principiile sale teoretice, cât şi prin încercarea de a le aplica în practică, învățatul bănățean a încercat să dovedească contrariul acestei păreri, strădanie încununată de succes în cele din urmă. *Prin modul în care a gândit progresul limbii, prin recomandările pe care le-a făcut, Iorgovici se dovedeşte a fi unul dintre cei mai de seamă ctitori ai limbii noastre naționale moderne* - considerau, cu deplin temei şi Doina Bogdan Dascălu şi Crişu Dascălu în *Studiul introductiv* la *Observații…* (p. 17)

Deşi munca sa nobilă n-a fost apreciată, cum ar fi meritat, de către contemporanii săi, savantul cărăşean din Vărădia nu se lasă învins, rămânând conştient de importanța ei: *Dacă nu vor plăcea românilor de acuma, am nădejde că se vor afla între următorii noştri*

la care vor plăcea ce e a naţiii noastre şi se vor sârgui a mai adauge în folosul naţiii (p. 78-79). Nădejdile şi speranţele lui s-au împlinit mult mai târziu pentru că posteritatea i-a dat dreptate şi îl preţuieşte ca pe un vrednic înaintaş.

Bibliografie:

Bocsan, Nicolae, *Contribuţii la istoria iluminismului românesc*, Timişoara, Editura Facla, 1986;

Bogdan Dascălu, Doina, *Deschizător de drumuri în lingvistica românească, în* „Drapelul roşu", Timişoara, nr. 10314, 25 martie 1978;

Diaconovici, C, *Enciclopedia română*, Sibiu, 1900, tomul 2

Diaconovici-Loga, Constantin, *Gramatica românească.* Text, prefaţă, note şi glosar de Olimpia Şerban şi Eugen Dorcescu, Timişoara, Editura Facla, 1973;

Heliade Rădulescu, Ion, *Curier de ambe sexe,* periodul 2 (1830-1840), Ediţia 2, Bucureşti, 1864;

Iorgovici, Paul, *Observaţii de limba rumânească*, Buda, 1799. Prefaţa de Ştefan Munteanu. Ediţie critică, studiu introductiv, tabel cronologic, note şi bibliografie de Doina Bogdan Dascălu şi Crişu Dascălu, Editura Facla, Timişoara, 1979;

Istrate, G, *Limba română literară. Studii şi articole,* Bucureşti, Editura Minerva, 1970;

Ivănescu, G, *Studii de istorie a limbii literare,* Iaşi, Editura Junimea, 1989;

Macrea, D, *Probleme de lingvistică română,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1961;

Macrea, D, *Lingvişti şi filologi români,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1959;

Marino, Adrian, *Iluminişti români şi problema cultivării limbii* în „Limba română"*,* 13, nr. 5, 1964; nr. 6, 1964;

Marino, Adrian, *Luminile româneşti şi descoperirea Europei, în Pentru Europa,* Iaşi, Editura Polirom, 1995;

Medoia, Ion, *Paul Iorgovici, un mare om de cultură şi patriot bănăţean* în „Coloana Infinitului", anul 11, vol. 1, nr. 64, Timisoara, 2008;

Miclău, Paul, *Semiotica lingvistică,* Timişoara, Editura Facla, 1977;

Munteanu, Ştefan, Ţâra V, *Istoria limbii române literare (sec al 16-lea – al 18-lea),* ediţia 4, Timişoara, Tipografia Universităţii, 1973;

Oallde, Petru, *Lupta pentru limba românească în Banat,* Timişoara, Editura Facla, 1983;

Oallde, Petru, *Observaţii de limbă rumânească,* în „Flamura", nr. 3225, Reşiţa, 11 sep. 1979;

****Istoria literaturii române*, 2, Bucureşti, Editura Academiei, 1968;

***_Şcoala Ardeleană,_ 2 vol. Ediţie critică, note, bibliografie şi glosar de Florea Fugariu, Bucureşti, Editura Minerva 1983;
***_Şcoala Ardeleană. Antologie_. Ediţie, note şi prefaţă de Emil Boldan, Bucureşti, 1959.

PAUL IORGOVICI, EUROPEAN FAMOUS LINGUIST AND WISE MAN
(Abstract)

Keywords: _Transylvanian School, the history of modern Romanian language, the structure of modern Romanian language, rules of linguistics in Romanian language_

The objective of this paper is the analysis of Paul Iorgovici's writings on linguistics, and it comes as homage at the 250th anniversary of the scolar's birth. Paul Iorgovici was born in 1764 in Varadia (Caras Severin), and he was one of the most important intellectuals of his times. He studied in Rome, Paris, London, Vienna and he was fluent in at least eight different languages.

This article focuses only on the linguistic aspect of the scholar's work, as this is demonstrated in the author's monograph, _Paul Iorgovici, invatat si patriot banatean (Paul Iorgovici, a patriot and scholar from Banat),_ first published in 2008 at Eurostampa Publishing House in Timisoara, Romania.

The main subchapters of the article are analyzing The Transylvanian School era in general, the trend of grammar at that specific time, as well as the uniqueness of the only book that we have left from Iorgovici, _Observatii de limba rumaneasca (Observations on the Romanian Language),_ first published in Cyrillic in 1799 in Buda.

Based on extended research of the current articles on linguistics, the author underlines the important role of Paul Iorgovici as a harbinger of modern linguistics, semiotics (even before Ferdinand de Saussure), and founder of modern Romanian language, at a time of hardships for the Romanian people, their cultura and national language.

FAMILIILE DE CUVINTE DIN LIMBA GETO-DACICĂ
– Observații metodologice (2) –

LAURENȚIU NISTORESCU

Cuvinte-cheie: *daci, Getae, familii de cuvinte, prefixe, sufixe, inscripții, antroponime*

După cum am putut constata în intervenția anterioară[1], fondul de cuvinte care ne-au parvenit sub formă scrisă din substratul autohton preroman ne îndreptățeşte să afirmăm că limbii geto-dacice îi erau caracteristice, în formarea familiilor de cuvinte, atât derivarea progresivă prin prefixare şi sufixare, cât şi alăturarea unor cuvinte preformate într-un termen cu determinare semantică nouă (compunerea). Nu riscăm în formularea unei asemenea concluzii - problema riscului este imperativă în acest domeniu, în care natura elementelor investigate poate avea un anumit deficit de probabilitate – întrucât acestea sunt cele mai răspândite mijloace de îmbogățire a vocabularului prin procedee interne nu numai la nivelul daco-românei (limba modernă cu cel mai ridicat grad de contingență cu limba geto-dacilor), ci şi în tot spațiul indo-european.

Înainte de a relua discuția asupra familiilor de cuvinte din fondul scris al vocabularului geto-dacic, vom zăbovi puțin asupra unei probleme de fond a practic tuturor demersurilor analitice şi, eventual, reconstitutive care au ca obiect substratul lingvistic preroman al limbii noastre[2]: inexistența cvasitotală a contextelor, fapt care face ca

[1] Nistorescu 2013, pp. 19-24.

[2] Ne referim cu precădere la aspectul daco-român al limbii, devenit în ultima jumătate de mileniu idiomul-etalon al limbii panromâneşti, în vreme ce dialectele sud-dunărene (aromâna, meglenoromâna şi derivatele lor), respectiv, vest-

peste nouă zecimi din fondul de cuvinte recuperat să fie lipsit de evaluare semantică sau, acolo unde există totuşi o anumită determinare de sens, aceasta să se menţină într-o zonă a aproximării largi ori să fie susceptibilă de reevaluare. Adăugând la aceasta particularitatea, deja evocată, că vocabularul scris de cuvinte cu care putem opera ne-a parvenit în formule prezumtiv alterate de filtrele fonetice şi logico-interpretative ale unor vorbitori ai altor limbi (aproape exclusiv greacă şi latină), vom înțelege cât de riscantă poate fi împingerea analizei dincolo de un anumit prag al generalității. Dispunem însă şi de cel puţin două excepţii[3] de la „cenzura contextului", fatalmente probabilistice la rândul lor, dar care, tocmai având în vedere penuria de informaţii disponibile din acest domeniu, nu pot şi nu trebuie să fie ignorate. Ne referim la inscripţia tracoidă de la Kyolmen-Preslav[4], databilă spre sfârşitul sec. VI î.Hr. sau începutul celui următor, şi, respectiv, cea mult mai notorie, de la Ezerovo[5], încadrabilă cronologic în prima sau a doua generaţie următoare. Niciuna dintre aceste inscripţii nu a primit, până în prezent, o lectură convingătoare[6], deşi, în cazul textului de pe inelul de la Ezerovo propunerile formulate independent de numeroşi istorici şi filologi de prestigiu (printre ei numărându-se Pârvan, Kretschmer, Decev, Pisani şi Seure) au convers spre ipoteza unei dedicaţii cu cel puţin un antroponim încorporat. Le redăm aici, în transliterare latină, pentru a facilita analiza, cu precizarea că propunem luarea lor în

balcanice (istroromâna, care are mai degrabă funcționalitatea unei verigi de intercomunicare între latinitatea orientală şi cea occidentală) s-au repoziționat, în condițiile vitrege ale mileniului II, ca dialecte secundare.

[3] Am putea adăuga aici şi sintagmele „Kotys eg/eks Beou" inscripționată pe piese ale tezaurului de la Agighiol, respectiv, mult disputata „Decebalus per Scorilo" de la Buridava (toate acestea demonstrând că în spațiul geto-dacic scrierea în limba autohtonilor nu era absentă), însă ele sunt prea scurte pentru a prezenta utilitate în demersul de față.

[4] Tsetskhladze 1998, pg. 81.

[5] D. Detschew, *Die thrakische Sprachresten,* pp. 566-580, cf. Olteanu I.

[6] Lectura interpretativă este îngreunată de faptul că ele se prezintă ca înşiruiri de 56 şi, respectiv, 61 de litere redactate în alfabetul grecesc, greu asociabile în cuvinte distincte.

analiză ca texte traco-getice[7], bazându-ne pe faptul că ambele au fost descoperite pe versantul nordic al Munților Haemus/Balcani[8], într-un areal pe care izvoarele literare contemporane sunt unanime în a le descrie ca fiind locuite de geți:

1. <u>Textul de la Kyolmen</u>:
ebar.zesasnēnetesaigek.a/nblabaēgn/nuasnletednuedneindakatr.s

2. <u>Textul de la Ezerovo</u>:
rolistenæsnerenætiltænēskoarazædomæntilezuptamiēerazēlta

Cea dintâi constatare pe care o putem formula cu privire la aceste inscripții este faptul că, cel puțin aparent, în cele două înşiruiri de texte nu poate fi identificat direct, într-o formă atestată independent, practic nici unul dintre cei peste 450 de termeni ai fondului scris de cuvinte repertoriat de noi până acum. Dar, dacă nu putem vorbi de identificarea unui termen întreg, cu totul altfel stau lucrurile când avem în vedere doar radicalii, prefixele sau sufixele listei de referință a cuvintelor scrise geto-dacice conservate în scris – exemplul cel mai la îndemână fiind antroponimul *Roles*, atestat în cel puțin două împrejurări „regale” (la începutul sec. II î.Hr., sub forma *Oroles*, adversarul bastarnilor şi, respectiv, în generația imediat post-burebistană, sub forma *Roles*, ca aliat al generalului roman Crassus), al cărui radical poate fi recunoscut chiar în debutul inscripției de la Ezerovo, sub forma *Roliste*... Avem de-a face aici fie chiar cu cunoscutul antroponim (într-o declinare specifică, eventual ca

7 Există un consens general printre arheologi, istorici şi filologi cu privire la caracterul tracic al inscripțiilor, acesta fiind întărit şi de semnalarea unor analogii cu texte ale frigienilor, populație de certă origine tracică strămutată în ajunul aceluiaşi orizont de timp în Asia Mică, peste Strâmtori. Eventuala lor reîncadrare ca getice nu modifică acest consens, întrucât geții şi tracii sunt, în acest orizont de timp, nu doar vecini, ci şi asociați sub aspect politico-militar, iar apartenența la un trunchi comun pantracic a idiomurilor sudice (traco-odrys, maedic, bess etc.) şi nordice (get/geto-dac, carp, triball, crobid ş.a..) nu a putut fi pusă la îndoială.

8 Zona este una de contact direct şi de durată între geți şi traco-odrişi, dar elementul getic este explicit prezentat ca hegemon aici.

genitiv, aşa cum propune verosimil Sorin Olteanu), fie – ipoteză pe care o reţinem ca având o probabilitate egală – cu un termen comun, care se află cu antroponimul dat în aceeaşi familie de cuvinte. Şi în ceea ce priveşte unele prefixe reconstituite în intervenţia anterioară (spre exemplu *zu-/zur-*, detectabil în corpul aceleiaşi inscripţii) putem reţine, cu rezervele necesare, ipoteza unei atestări în context, fapt care ne pune în faţa unei supoziţii, considerăm, demne de a fi reţinută: aceea că şi în geto-dacică, la fel ca şi în celelalte limbi indo-europene cunoscute, prefixele trebuie să fi manifestat cu necesitate probabilist-statistică – mai ales atunci când n-au fost cuvinte de sine stătătoare - un comportament adverbial, conferind radicalului un plus de informaţie care răspunde la întrebări precum *unde?, când?, cât de frecvent?, cum?* ş.a.

Readucem aici în discuţie şi observaţia, pe care am mai formulat-o în intervenţiile noastre anterioare privitoare la substratul preroman, că cea mai mare parte a termenilor geto-daci care ne-au parvenit în formă scrisă au calitatea de substantive proprii, cu precădere antroponime şi toponime, în sensul larg al acestei a doua categorii. În cazul acestora, probabilitatea ca sufixele şi prefixele să manifeste un comportament adverbial este mult mai ridicată, fiind îndeobşte acceptat faptul că orice termen propriu este, la origine, un termen comun[9], translatarea sa dintr-o clasă în cealaltă fiind, cel mai frecvent, însoţită de derivarea progresivă a termenului primar[10]. Aşa stând lucrurile, opinăm că, în cazul antroponimelor cel puţin, ipoteza legitimă de lucru este că unităţile de derivare încorporate în termeni aparţinând aceleiaşi familii de cuvinte reprezintă clase de status-rol, exercitând fie funcţii comparative (*cel mic, cel mare, prea-puternicul*) – cazul sufixului *-bostes* din antroponimele Rubobostes şi Burobostes/Burebista e practic confirmat de atestarea termenului

---

[9] Riguros exact ar fi să folosim expresia "aproape orice termen", întrucât termenii proprii din limbile moderne mai pot fi generaţi şi prin alte mecanisme, precum abrevierea sau invenţia. Dacă nu luăm în calcul şi astfel de cazuri este pentru că, pe de o parte, ele îşi fac apariţia foarte târziu, iar pe de alta, pentru că, chiar şi în contemporaneitate, asemenea situaţii rămân periferice.

[10] Reţinem şi observaţia că, totuşi, cazurile în care termenul comun este tratat ca termen propriu fără nicio modificare nu sunt chiar atât de rare.

comun *tarabostes* şi a semnificaţiei sale de poziţie aristocratică, fie de indicare a originii (*al lui, din/de la*) – exemplu cel mai relevant fiind sufixul *-isa/-iza*, atestat în cel puţin cinci antroponime[11], fie de certificare a statutului socio-profesional (*comisul, războinicul, sacerdotul, regele* etc.) – aşa cum am presupus în cazul prefixului *cumi-/komi-*, atestat în cel puţin cinci termeni[12], pentru care interpretarea aproape univocă este „relativ la funcţia de comite”[13]. Şi în alte situaţii putem ajunge la interpretări rezonabile ale unităţilor de derivare. Spre exemplu, antroponimul *Diernais/Diernaios*, atestat de asemenea printre mercenarii daci din Egiptul superior, nu pare să aibă alternativă la lectura „De la Dierna” (caz în care sufixul *-os* ar putea fi lecturat similar şi în alte antroponime geto-dacice[14], atestate

[11] *Blaikisa, Bastisza, Kaigisa, Komikiza, Zoubliza*. În acest caz, lectura cu cel mai înalt grad de probabilitate a sufixului în discuţie este „al lui”. Atragem însă atenţia că toate cele cinci antroponime au fost atestate în secolul I d.Hr., în mediul multicultural al Egiptului elenistic, fapt care ne obligă să luăm în considerare şi posibilitatea ca sufixul *-isa/-iza* să fie caracteristic unui idiom dominant în regiunea atestării (mai curând egipteana decât greaca, unde sufixul pare marginal în onomastică, cel puţin câtă vreme nu luăm în considerare fenomenul de creolizare) - dar, chiar şi în acest caz, apartenenţa sufixului la limba geto-dacică nu poate fi exclusă, el putând fi o trăsătură derivatorie comună sau, în caz limitativ, un împrumut recent, de prestigiu.

[12] Ne referim la antroponimele *Comosicus, Dicomes* şi *Komikiza*, la toponimul *Cumidava* şi la termenul comun *comati*.

[13] Lecturile cele mai probabile par a fi, în ordinea indicată la nota anterioară, „Mai marele comiţilor”, „Stăpânul (suprem al) comiţilor”, „Al comitelui”, respectiv, „aşezarea cu atribuţii comitatense” (centrul administrativ). Şi aici se impun unele rezerve legate de preluarea termenilor prin intermediarul altor limbi: latină în patru cazuri, egipteană sau greacă creolizată în cazul *Komikiza*.

[14] Cităm antroponimele *Arseuahos, Braiados, Carzoasos, Cuzaios, Diourdanos, Dourpokis, Metakos, Rhemaxos, Rolouzis, Sadaios, Sallios, Zalmodegikos, Zobeistos, Zourdanos, Zouroblos, Zurozis şi chiar Trezenos*. Dacă cele mai multe sunt atestate tot printre militarii daci displocaţi în Egiptul superior, *Rhemaxos* şi *Zalmodegikos* sunt menţionaţi în epigrafele Histriei, pentru secolele III-II î.Hr., *Arseuahos* - la Olbia, cu două veacuri mai devreme, iar *Trezenos* este menţionat în „Iliada” lui Homer, în celebrul catalog al corăbiilor (fiind deci consemnat în sec. VIII î.Hr., cu referire la sec. XII î.Hr.), unde apare menţionat în linia succesorală a conducătorilor cauconi Cheas – Euphemos - Trezenos. În aceeaşi categorie pare să se înscrie şi teonimul *Dionyssos*, a cărui relaţie specială cu spaţiul cultural pantracic a fost semnalată şi de autorii antichităţii greceşti.

în alte epoci şi alte spaţii geografice). În ceea ce priveşte radicalul familiei de antroponime *Kotys*[15], *Kothelas*[16], *Cotiso*[17], lucrurile sunt aproape transparente: Kotys este o divinitate de mare popularitate printre neamurile tracice, dar şi printre alte seminţii din bazinul pontic, asociată cultului dionysiac şi protectoare a festivalului Kotyttia, iar purtătorii acestui nume sunt asociaţi, într-un fel sau altul (ca teofori, consacraţi/puşi sub protecţia), zeiţei. Ne atrage însă atenţia al doilea termen al seriei, *Kothelas*, unde sufixul *-las* pare să indice (mai ales dacă luăm în considerare şi contextul extrafilologic al atestării) o diminutivare.

Bibliografie selectivă

Brâncuş 2009	Brâncuş, Grigore, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, Ed. Dacica, Bucureşti
Dana 2003	Dana Dan, *Les Daces dans le ostraca du desert oriental de l'Egypte. Morphologie des noms Daces*, în „Zeitschrift fur Papyrologie und Epigraphik”, Bonn, pg. 166-186
Nistorescu 2009	Nistorescu, Laurenţiu, C*riterii extrafilologice în analiza etimologică. Cazul Dierna/Cerna*, în „Philologica Banatica” nr. 2/2009, pg. 1-5.
Nistorescu 2010-a	Nistorescu, Laurenţiu, *Criterii extrafilologice în analiza etimologică. Un patrimoniu încă neexplorat: fondul scris de cuvinte autohtone*, în „Philologica Banatica” nr. 2/2010, pg. 11-19.
Nistorescu 2010-b	Nistorescu, Laurenţiu, *O propunere de identificare a lui Rex Histrianorum,* în „Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis” nr. 12/2010, pg. 173-181.

[15] Nume purtat de mai mulţi suverani traco-geţi (inclusiv de ultimul unificator statal al tracilor sudici şi geţilor şi de protectorul lui Publius Ovidius Naso), dar şi de omologi din Bosforul Cimmerian etc.

[16] Identificat de noi cu *Rex Histrianorum* (Nistorescu 2010-b), el este succesorul imediat al lui Kotys cel Mare (ultimul unificator al formaţiunii statale unice traco-getice), aflându-se fie în relaţie de filiaţie revendicată, fie în cea de membru asociat casei princiare a celui dintâi.

[17] Variantă atestată la suveranul dac contemporan cu împăratul Augustus.

Nistorescu 2011	Nistorescu, Laurenţiu, *Criterii extrafilologice în analiza etimologică. O altă lectură a termenului* cometai, în „Philologica Banatica” nr. 2/2011, pg. 30-35.
Nistorescu 2012	Nistorescu, Laurenţiu, *Observaţii pe marginea formantului toponomastic* dava, în „Philologica Banatica” nr. 1/2013, pg. 33-43.
Nistorescu 2013	Nistorescu, Laurenţiu, *Familiile de cuvinte din limba geto-dacică - observaţii metodologice (I)*, în „Philologica Banatica” nr. 1/2013, pg. 19-24.
Popa-Lisseanu 2007	Popa-Lisseanu, Gheorghe, *Dacia în autori clasici*, Ed. Vestala, Bucureşti.
Protase 1994	Protase, D., *Consideraţii privind antroponomastica traco-dacică şi originea etnică a purtătorilor din inscripţiile Daciei romane*, în “Revista Bistriţei”, nr. 8, pg. 35-39.
Russu 1980	Russu, I.I., *Daco-geţii în Imperiul roman (în afara provinciei Dacia Traiană)*, Ed. Academiei RSR, Bucureşti.
Tsetskhladze 1998	Tsetskhladze, Gocha R. (ed.), *The Greek Colonisation of the Black Sea Area*, Ed. Franz Steiner, Stuttgart.
Vraciu 1980	Vraciu, Ariton, *Limba daco-geţilor*, Ed. Facla, Timişoara.

Webografie:

Olteanu I. http://soltdm.com/sources/inscr/ezerovo_r.htm , 1.06.2014

WORLD FAMILIES IN GETO-DACIC LANGUAGE
(*Abstract)*

Keywords: *Dacians /Getae / word families / prefixes / suffixes / inscriptions / anthroponyms*

A major obstacle in understanding the original meaning of the Geto-Dacian written words is the lack of context. The analysis of derivation elements may help, in probabilistic terms, the reconstruction of some syntax rules. Such an example is the suffix -*isa*/-*iza*, which is attested in at least five definite Dacian anthroponyms and whose function is to indicate the geographical origin: from / of.

DETERMINAREA CIRCUMSTANȚIALĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ VECHE (1)

ANCUȚA COCIUBA

Cuvinte-cheie: *limba română veche, gramatică, complement circumstanțial*

Deşi de-a lungul timpului au apărut lucrări având ca temă centrală gramatica limbii române vechi, considerată în ansamblu, ori având doar abordări tangențiale cu ea, studiul care ni s-a părut a întruni nu numai exigențele unei prezentări sintetice foarte amănunțite, ci şi acelea ale interpretării fenomenelor analizate este cel al lui Constantin Frâncu, *Gramatica limbii române vechi*, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2009. La calitățile amintite se adaugă şi aceea de a fi cea mai recentă abordare amplă a structurilor gramaticale din româna veche, fapt care implică şi preluarea datelor din cărți şi studii anterioare. Sunt acestea motivele principale care ne-au determinat să avem această gramatică drept principală bază documentară pentru secțiunea dedicată epocii vechi a limbii române. Informațiile au fost completate, unde a fost cazul, şi cu altele preluate din surse ce sunt menționate în note.

Este necesar să precizăm că autorul *Gramaticii limbii române vechi* urmează în demersul său inventarul de circumstanțiale din GALR II, p. 446–463, arătând că îşi însuşeşte împărțirea de acolo a complementelor circumstanțiale în patru categorii:

1) circumstanțiale situative (de loc şi de timp);

2) circumstanțiale procesuale (de mod şi instrumental);

3) circumstanțiale logico-semantice (de mod şi instrumental);

4) circumstanțiale „pecizătoare“ (de relație, sociativ, opozițional, cumulativ, de excepție)[1].

În ce priveşte modul de selecţionare a lor, în gramatică se menţionează că au fost reţinute acele construcţii „care caracterizează epoca cercetată sau au legătură cu evoluţia normelor limbii literare“[2].

Complementul circumstanţial de loc face parte, prototipic, din grupul verbal. Are caracter facultativ, ceea ce permite suprimare lui. Sunt situaţii în care suprimarea lui nu este posibilă, întrucât duce la contorsionarea informaţiei.

Pentru perioada 1521–1640, elementele faţă de care este subordonat se prezintă în felul următor:

1) un centru verbal din grupul verbal: *cum am auzit eu că împăratul au ieşit* ***din Sofia*** (1521, Câmpulung. DÎ, 95); *m-au dus* ***la Bistriţă*** (1600, Bistriţa, DÎ, 206);

2) un grup centru dintr-un grup adjectival:

1 cruce galbănă ***numai la codiţă*** *ferecată* (1588, M-rea Galata, catastif, DÎ, 163);

3) *o interjecţie* cu valoare predicativă: ***vă*** (=du-te) ***iară în Eghipet*** (PO, Ishod, 18, 19); *vă înaintea lui Moisi în pustie* (PO, 191/21).

Situaţiile în care circumstanţialul de loc era obligatoriu, ca în gramatica actuală, de altfel, sunt următoarele:

1) când verbul posedă în structura sa matriceală valoarea *Locativul* (*a lăcui, a sta* „a locui“, *a sta* „a staţiona“, *a izvorî, a(se)muta, a băga* etc.): *lăcuia* ***în Moldova*** (1593, Polonia, DÎ, 180); *i-au băgat* ***în temniţă*** (1599, Târgovişte, DÎ, 112).

2) când regentul este un adjectiv provenit din participiile verbelor de tipul celor amintite (*mutat, izvorit, sălăşuit, băgat*).

Complementul circumstanţial de loc se exprimă prin:

– substantive sau substitute: *călcă cu piciorul* ***spre falca zmeului*** (CS^1, 95^R/7–8); *era pature în pară de focu şi* ***spre iale*** *dzăce nărod multu* (CS^1, 22^V/13);

– adverbe sau locuţiuni adverbiale: ***unde*** *am putea sălăşui?* (PO, Bitia, 10.23).

Se precizează că *spre* îşi păstrează funcţia primitivă (< lat. *super*), în variaţie liberă cu *pre* (< lat. *per*). Pentru sensul actual al lui *spre* se folosea frecvent *cătră*: *se duse aciiş* ***cătră împăratul*** (CC^2,

621). Tot legat de prepoziții, se arată că, de multe ori, în locul lui *în* se apela la *întru: trimise **întru Machiedonia doi de slujitorii lui*** (CPr., 90). Specifică pentru perioada respectivă este repetarea prepoziției înaintea unui nume propriu cu sens locativ: *i-am vândut psartea noastră toată **din sat den** Tomsani* (1600, Creața – jud. Ilfov, DÎ, 140).

Topica, liberă în principiu, atestă, în majoritatea cazurilor, postpunerea față de regent. Antepunerea are doar valoare stilistică: *Toți **pre decindea de mare trecură*** (CPr., 311)[3].

Pentru perioada următoare, 1640–1780, situația se prezintă, în mare aceeaşi. Vom menționa câteva adverbe şi locuțiuni adverbiale specifice epocii, dar care nu se mai regăsesc în limba română actuală: *decinde(a)* în locuțiunea *decinde(a)de* „aproape de“, „dincolo de“ (< lat. *de ecce-inde*): *Şi sculându-se Iacov de la Vethil, au întins cortul lui **decindea de** turnul Gadér* (BB, 35.16).

Sunt întâlnite frecvent locuțiunile adverbiale *a stânga, a (la, în)direapta: Nu voiu abate **în** direapta au **a stânga*** (BB, Dt, 2.27).

Dativul locativ este rar în această perioadă, în cea anterioară nefiind menționat: *va veni primejdie mare **pământului*** (AB, 289); *să nu fie primejdie **locului*** (AB, 287, ap. Todi, 83).

Topica rămâne, față de perioada anterioară, neschimbată[4].

Complementul circumstanțial de timp. Şi acest complement face parte, de regulă, din structura grupului verbal, fără a aduce, însă, întotdeauna informații esențiale. De aceea şi el este suprimabil, cu excepția cazurilor când determină verbe care prezintă un sens temporal: *a custa, a dăinui, a dura, a ține, a via: Şi Noe custă, după potopul apeei **350 de ani*** (PO, 37/23).

Diviziunile constatate actualmente se regăsesc şi în epoca veche:

1) *simultaneitatea*: este exprimată prin adverbe şi grupuri adverbiale: *acum (acmu), astăzi, în această zi, (în) luna aceasta, în acest an* şi *(în) săptămâna aceasta: Iară **acumu** încă vă scriem* (1599, Târgovişte, DÎ, 111); ***acmu** nu ştiu că au fost doi omini* (1593, Sălişte-Maramureş, DÎ, 204); *iaste **acum în zioa** de St. Martin, **11 zile, noiemvrie*** (1599, Transilvania, DÎ, 114) etc.

2) *anterioritatea* se exprimă prin „deictice“ ca: *atunci, demult, (mai)înainte, (de), ieri, luna trecută, până acum: v-amu tremes **mai nainte de** ceastă vreame neşte cărţi* (1599, Târgovişte, DÎ, 111); *acolo iaste **pînă în ziua de astăzi*** (PO, 121–821) etc.

3) *posterioritatea* se exprimă prin adverbe şi „expresii deictice“: *mîine, poimîine, mîne dzi* „a doua zi“, *după, după aceea, o zi, o săptămînă, o lună, un an, un veac: **mîne** va fi acesta semn* (PO, 203/24); *Făcu derept cea Domnul acest cuvînt **mîne dzi*** (PO, 205/15) etc.

4) *proximitatea* este redată prin adverbe precum: *abia, curînd, de curînd, imediat, tocmai (acum), îndată* etc. ***Acum, de curînd** au ţinut pre Batăr Jitman lîngă el* (1600, Moldova, act diplomatic, DÎ, 142); ***Tocma în aceaia dzi** intră Noe, şi Sim, Ham şi Iafet* (PO, 30/19) etc.

Cum se poate observa, complementul de timp era exprimat în proporţie mare prin adverbe şi locuţiuni adverbiale şi mai rar prin substantive cu prepoziţii. În ce priveşte aceste din urmă construcţii, se identifică în cadrul lor prezenţa unor prepoziţii care nu se mai utilizează astăzi cu valoare temporală: *de* „din“: *luptară-se cu mine **de tinereţele** mele* (CP^1, 254); *pînă* „pînă la“: *aţi pestit **pînă al noaole ceas*** (MI, 187^r).

În această perioadă au fost folosite adverbe şi locuţiuni adverbiale, care, cu timpul, au ieşit din uz: *aorea* „uneori, câteodată“, *apestit* „târziu“, *estimp* „acum“, *înde* „atunci“, *mînedzi* „a doua zi“ etc.

În ce priveşte topica, se constată frecvenţa antepunerii circumstanţialelor de anterioritate faţă de regent şi postpunerea celor de posterioritate[5].

Faţă de perioada 1521–1640, în perioada 1640–1780 nu se identifică modificări majore. Se pare că creşte utilizarea substantivelor cu prepoziţii, mai cu seamă la cele „care conţin în matricea lor semantică marca timpului“: *în **răsărita** soarelui s-au ivit soarili şi într-ace **vinire** i-am pus ceaţă şi s-au roşit soarili şi au ţinut tot ceaţă **pînă în toamnă*** şi secita *pînă la 14 zile a lunii noiemvre* […] (după 1749, IMCM;, I, 565).

De remarcat folosirea unor forme temporale calchiate după slavă şi specifice limbajului administrativ: *Am luat Ţaringradul* ***la leat 6961****, iar de la Hristos* ***leat 1453****, mai* 29 (RP[1], 251)[6].

Complementul circumstanţial de mod este mai legat semantic de centrul verbal decât celelalte complemente circumstanţiale. Pe de altă parte, denumirea lui acoperă realităţi foarte diverse, ceea ce a dus la o segmentare a lui în diverse categorii. Pentru limba veche sunt semnificative următoarele tipuri de circumstanţial de mod: *circumstanţialul de mod propriu-zis, de modalitate, comparativ, cantitativ* şi *de conformitate*, după clasificarea din GALR.

Complementul circumstanţial de mod propriu-zis arată circumstanţa modală sau exprimă caracterizarea unui proces. Deşi relaţia lui semantică cu centrul grupului verbal este mai puternică, actualizarea lui în context este facultativă, lipsa lui neimpietând „gramaticalitatea enunţului“, ci ducând eventual, „la un minus de informaţie semantică“.

Puţine sunt verbele care, prin matricea lor semantică, impun folosirea circumstanţialului de mod propriu-zis: *a se purta, a se ţine, a se simţi, a se păstra:* ***cum*** *să vă ţineţi pre acest pămînt* (PO, 159/26).

Circumstanţialul de mod propriu-zis se exprimă prin:

1) *adverbe de mod, locuţiuni adverbiale* şi *adverbe demonstrative (aşa, aşa de, astfel, altfel(iu)* etc.), *relative* sau derivate cu sufixele *-eşte* sau *-iş: să vă păziţi* ***cum*** *ştiţi* ***mai bine*** (1521, Câmpulung, DÎ, 95); *dacă au văzut* ***aşa*** (1563–1564, jud. Gorj, DÎ, 6); *Prinsu-i-am ş-alte cărţi cu care-au îmblat* ***furiş*** (1600, Moldova, DÎ, 142); *va răbda* ***bărbăteşte*** (VL, 45[r]).

Apar unele adverbe şi locuţiuni adverbiale specifice epocii: *aiave* „exact, direct“: *învăţatu* ***aiave*** *legea tătîrrească* (CV, 19[r]); *camai* „puţin, în oarecare măsură“: *macară şi* ***camai*** *sărăceşti* (CC[2], 134; CTd, 3[r]); *cătelin* „încet, liniştit“: ***cătelin, cătelin*** *voiu goni ei* (PO, 257); *cu dulce* „blajin“: ***cu dulce*** *el asculta* (CT, 80[V]); *cu lin* „blajin“: *zice* ***cu lin*** (CC[2], 218); *cu mîlcomiş* „pe tăcute“, ***cu mîlcomiş*** *curărea apropie-se* CC[2], 520); *cu ogoadă* „plăcut“: *mai* ***cu ogoadă*** *va fi* (CP[2], 134[v]); *cu stajă* „în grabă“: *duse-se în cea de sus*

cu stajă (CC[2], 561); *de-a firea* „într-adevăr“: *Şi* ***de-a firea*** *adevăr soru mi-e* (PO, 65) etc.

2) verbe la infinitiv precedate de prepoziţia *fără*;

3) substantive cu prepoziţie, în special cu *în* şi *fără: Iara menre* ***fără de mînie*** *au luat* (PH[1], 35[r]/23–25).

Reţin atenţia situaţiile în care prepoziţiile au alt sens decât în limba actuală sau care conţin locuţiuni prepoziţionale ieşite din uz: *în* „după“: *feciu om pre Adam* ***în chipul*** *miu* (MI, 173[r]); *pre* „după“: *Deaci se împarte în trei* ***pre încheieturile*** *tocmĕleei-şi* (Prav. 1581, 190[v]); *odin(s)*: *ei* ***adin*** *eişi mirară-se pre aceasta* (PO, 154); *în aleanul* „contra“, „împotriva“: *au putem sta* ***de aleanul*** *voiei lui Dumnedzeu?* (PO, 178); *vinerea nu va sta dintre noi* ***în aleanu-ţi*** (PO, 73) etc.

Complementul circumstanţial de mod comparativ prezintă, ca în limba actuală, construcţia cu *decît* şi *de*, când se redă inegalitatea, şi cu *ca* atunci când se exprimă egalitatea. Construcţiile cu *de* sunt cele mai vechi, datând din latina populară şi sunt mai numeroase în raport cu cele cu *decît*[7].

Se constată însă încă din secolul al XVI-lea tendinţa de a-l înlocui pe *de* cu *decît*, fenomenul fiind marcat de folosirea în aceeaşi frază a ambilor formanţi: *Mai cu vrĕre* ***decît aurul*** şi ***de pietri*** *curate multe şi mai dulci* ***de miiarea*** *şi* ***stredie*** (CP[1], 31[r]).

Mai ales în textele sudice apare această întrebuinţare: *mai dragi* ***decît aurul*** *şi* ***de argintul*** *şi* ***de pietrile*** *cele scumpele şi sînt mai dulci* ***decît miiarea*** (CC[2], 228). În textele nordice, în schimb, este cunoscută numai construcţie veche cu *de*: *mai vîrtos* ***de toţi*** (CTd., 42[v]).

Comparativul de egalitate cu *ca şi* este atestat în texte ce redau graiurile ardeleneşti: *ce-au dzăcut* ***ca şi morţii*** (CS[1], IV, 23[r]/7); *lăcuia la el şi-l ruga ei* ***ca şi Dumnedzeu*** (CS[1], XI, 94[v]/18); *Şi-l puse domnu caseei şi giudeţu a toată agonisitei lui a învăţa giudeţele lui* ***ca şi sinre*** (PH[1], 88[V]/24) etc. Construcţia apare şi în documente particulare şi oficiale reflectând graiurile nordice: *să nu fie svadă şi netocmeală între noi, ca să ne tocmim binişor* ***ca şi cei mai de demult*** (1592, M-rea Moldoviţa, jud. Suceava, DÎ, 173); *lăudîndu-se*

şi hvălindu-se ***ca şi în Țara Muntenească*** (1593, Polonia, DÎ, 180) etc.[8].

Complementul circumstanțial cantitativ, numit în gramaticile tradiționale *circumstanțial de mod de măsură* şi tratat ca o subspecie a circumstanțialului de mod, este considerat în GALR drept un complement distinct. Indiferent de statutul acordat acestui tip de construcție sintactică, se poate constata că şi în limba veche se realiza atât ca un *cantitativ propriu-zis*, cât şi ca un *cantitativ de măsură*. El este strâns legat de verb, aidoma complementului direct, aşa încât în unele gramatici e interpretat chiar ca un complement direct. Cu toate acestea, el este considerat, tradițional, ca un cicumstanțial.

1) Ca *circumstanțial cantitativ propriu-zis* este bine reprezentat în textele acestei perioade: *ceteaşte şi aiurea* ***mult*** (PO, 7/23); *să şadză* ***puțin*** *în crăirea noastră* (1593, Polonia sau Austria, DÎ, 186); *pînă cînd toate* ***destul*** *vor bea* (PO, 77/14) etc. Cel mai des cu această funcție apar pronumele nehotărîte (*oricît, cîtva, oarecît*), relativ-interogativele (*cît*) şi adverbele (*destul, puțin, puținel*).

2) Bine reprezentat este şi *circumstanțialul de mod de măsură*: *Feace si altariul arsăturiei la jirtvă de lemn de setim, care avea* ***cinci coți*** *de lung şi de lat, tocma* ***patru cornure*** *şi de înalt* ***trei coți*** (PO, 307/5–7); *în toată luna să dea* ***cîte o sută de mie de talere*** (1600, Alba Iulia, act diplomatic, DÎ, 146) etc.

Complementul circumstanțial de conformitate este rar atestat şi se exprimă, de regulă, printr-un nominal cu prepoziție: ***după curățiia*** *mînrulor meale plăti-mi* (PH[1], 12[v]/6–7); *scoate-me* ***dereptu mila*** *ta* (PH[1], 4[r]/8).

Complementul circumstanțial de modalitate se exprimă, în această perioadă, în toate cele trei modalități ale sale, *epistemică*, *deontică* şi *apreciativă*, prin adverbe şi locuțiuni adverbiale:

1. *modalitatea epistemică* (indicând raportul certitudine ~ incertitudine): **adevăr** *omori cei doi feciori ai mei* (PO, 150/12); ***şi cu adevărat*** *marele acela nu se înşelă pre sine* (VL, 42[r]); şi **doară** (= poate) *ar tocmi şi aceasta țară, cum au tocmit şî țeara Moldovei* (1599, Târgovişte, DÎ, 112) etc.

2. *modalitatea deontică* (cu indicarea obligației, a permisiunii, a acceptabilității, a eventualității): *cuma-l va ajunge legea, **aşa** să piară* (1600, Alba Iulia, DÎ, 145); *Iară acest om **poate a hi** că gândeşte că iaste în țara noastră oameni mulți de legea grecească* (1593, Polonia sau Austria, DÎ, 186).

3. *modalitatea apreciativă* (redă evaluarea subiectivă marcată afectiv): *O, vai de noi*, *mare rău iaşte pre noi că perim acum* (1599, Târgovişte, DÎ, 112); ***Foarte** mă rog domnitale şi Dumnezeu să te veselească*; 1600, Sebeş – jud. Alba, DÎ, 148); ***Ferice** de ceia ce îmblă pre calea aceasta* (VL, 21v) etc.[9].

Pentru perioada 1640–1780, se are în vedere complementul circumstanțial de mod luat în ansamblu, singura subdiviziune amintită fiind circumstanțialul de mod comparativ. În plus, este considerat aparte complementul cantitativ.

Complementul circumstanțial de mod se exprimă prin aceleaşi părți de vorbire ca şi în perioada anterioară:

1) adverbul relativ *cum* şi formațiile alcătuite în jurul lui (*de cum, după cum, precum*); *şi pohtesc şi eu mai mult **de cum** au avut alții ...* (1735, Braşov);

2) adverbe şi locuțiuni adverbiale (*bine, rău, frumos, bătrîneşte, tinereşte, iepureşte, de minune, cu de-a sila*); *iaşte rău **şi aşa şi aşa*** (IRP, 101).

3) substantive cu prepoziții: *precum am găsit **la otccinic**, aşe am scris* (1744, Lăpuş).

O seamă de adverbe şi locuțiuni adverbiale specifice perioadei anterioare dispar de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. Este vorba de (*la)aiave(a), camai, cătelin*.

Formațiile cu sufixul *-eşte* le concurează pe cele în *-ie*: *pe moldovenie, pe slovenie: tălmăcit-am şi am scris **di pi slavonie** pe moldovenie* (1766, Moldova, IMCM, II, 154). Dar mult mai des sunt atestate derivatele cu *-eşte: **sîlnicêşte** a te purta şi **sîlnicêşte** obraznic te semețiş ca apa să nu herbi* (BB, Fac. 49.3); *Hronografiu care să chiamă **moldoveneşte** Scrisoare anilor* (1766, Moldova, IMCM, II, 156) etc.

Față de epoca anterioară, sunt atestate noi adverbe şi locuțiuni adverbiale: *aşeşi* „întocmai“, *atocma* „întocmai“, *de-a mînă* „corp la

corp“, *de tuş* „corp la corp“, *în pilda* „sub pretext“, *în vedeală* „pe faţă, vizibil“, *netocma* „nepotrivit“. Ele au însă o existenţă efemeră, în afara limbii literare.

Complementul de mod comparativ nu suferă modificări de construcţie: *de* şi *decît* când se redă inegalitatea, *ca, la fel(ca)* atunci când se exprimă egalitatea. Continuă concurenţa între *de* şi *decît*. Primul apare mai cu seamă în textele religioase, continuând o tradiţie scrisă: *În pietrile cĕle scumpe, mai vîrtos* ***de diiamantul*** *nu iaşte* (Caz. V, I, 254^{v}): *că iaste legea voastră mai bună* ***decît a voastră*** (Mol. 1688, 72^{r}) etc.

Se constată şi o „sporadică“ extindere a lui *ca* de la comparativul de egalitate la cel de inegalitate (v. *supra*).

Superlativul se construieşte cu *foarte*, cu observaţia că acest morfem apare şi independent, cu funcţie de circumstanţial de mod: *Mihai-vodă* ***foarte*** *se întristă* (Let. C., 127).

Complementul cantitativ este considerat o entitate aparte şi, ca atare, este extras din clasa circumstanţialelor. Apare frecvent în diverse texte: *Iată am dat* ***1000 de didahme*** *fratelui meu* (BB, Fac. 20.16 în ms. 45 şi ms. 4389); *şi l-au învăţat* ***3 ani***, *şi n-au putut să înveţe nimic* (1703, Braşov, ms. 1436 din BAR, f. 79^{r})[10].

Note

1. C. Frâncu, *op. cit.*, p. 182.
2. *Ibid*, p. 183.
3. *Ibid.*, p. 183–185.
4. *Ibid.*, p. 364–365. Cf. şi Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti“, Mioara Avram coord., *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea* (SLRV), Editura Academiei Române, Bucureşti, 2007, p. 144–153. De subliniat este precizarea din *Cuvînt-înainte*: „Această lucrare a fost redactată acum aproximativ patruzeci de ani […]. Pregătită pentru tipar, n-a putut fi tipărită imediat. Întârzierea rezultată […] a produs şi pierderi greu de reparat“ (p. 5).
5. C. Frâncu, *op. cit.*, p. 185–187.
6. *Ibid.*, p. 359–361. Cf. şi SLRV, p. 153–158.
7. Cf. Georgeta Ciompec, *Observaţii privind sistemul comparaţiei adverbiale în secolul al XVI-lea*, în *Omagiu Rosetti*, p. 124.

8. C. Frâncu, *Vechimea şi răspîndirea comparativului de neegalitate exprimat prin* ***ca***, „Limbă şi literatură“, 1979, nr.1, p. 50–55, arată că extinderea lui **ca** de la complementul de egalitate la cel de inegalitate nu este atestată în această perioadă. Pe de altă parte, trebuie să menționăm că în GBLR complementul comparativ este scos din categoria circumstanțialelor.
9. C. Frâncu, *op. cit.*, p. 187–191.
10. *Ibid.*, p. 361–364 *passim*. Cf. şi SLRV, p. 165–172.

Bibliografie

Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”. Valeria Guțu Romalo coord., *Gramatica limbii române*. Vol. I *Cuvântul*. Vol. II *Enunțul*, Editura Academiei Române, București, 2005.

Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”. Gabriela Pană Dindelegan coord., *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.

Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”. Mioara Avram coord., *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Editura Academiei Române, București, 2007.

Dragoș, Elena, *Elemente de sintaxă istorică românească*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1995.

Frâncu, Constantin, *Gramatica limbii române vechi*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2009.

ADVERBIAL MODIFIERS IN OLD ROMANIAN LANGUAGE

(Abstract)

Keywords: *Old Romanian language, grammar, adverbial modifiers*

In the study is taken into consideration a particular problem of the Old Romanien syntax, *that is* the expression of so named „circumstantial complement”, as a part of sentence, in Romanian grammar terminology, corresponded, in fact, to “adverbial modifiers” in English grammar terminology, including, in a particular way, also several “prepositional objects”. In this article are studied only “the complements” of time, of place and of manner.

GRAMATICĂ

FRAZEOLOGIA – CONSIDERAȚII TEOREТICE

DOINA HEBEDEAN

Cuvinte-cheie: *frazeologie, expresii, idiomuri, locuțiuni, unități frazeologice*

Frazeologia este o disciplină lingvistică a cărei abordare generează de multe ori contradicții, întrucât cercetătorii au puncte de vedere diferite cu privire la definirea, stabilirea terminologiei şi clasificarea elementelor cu al căror studiu se ocupă aceasta.

Deşi cercetările din domeniul frazeologiei ca disciplină independentă au început în Rusia, prin anii '40 ai secolului al XX-lea, odată cu lucrările lui V.V. Vinogradov (cf. Zaharia, p. 19) şi a apariției dicționarelor frazeologice, în țara noastră, frazeologia românească e încadrată ca o subdisciplină lingvistică ce se află undeva la granița dintre lexicologie şi sintaxă cu aspecte tangențiale înspre stilistica funcțională. Totuşi, în ultimii 30 de ani au apărut articole şi studii legate de acest fenomen lingvistic care a cunoscut o evoluție rapidă. Un pas important în afirmarea la nivel european şi chiar mondial a acestei discipline l-a constituit întemeierea, în anul 1999, a *Societății Europene de Frazeologie (EUROPHRAS)* al cărei scop este să reunească, în cadrul unor colocvii anuale organizate în diverse oraşe europene, cercetători în domeniul frazeologiei care să îşi prezinte studiile cu privire la vasta problematică a acestui subiect.

În încercarea de a defini frazeologia observăm că aceasta are mai multe accepțiuni, enunțate de diverşi specialişti.

Se pare că termenul *frazeologie* a fost atestat pentru prima dată în anul 1558 în latina Renaşterii de unde a fost împrumutat în franceză şi engleză, iar apoi în aproape toate limbile europene. Acest termen făcea referire la totalitatea construcțiilor (îmbinări de cuvinte) tipice unei limbi din punctul de vedere al frecvenței folosirii lor ca

atare sau din punctul de vedere al caracterului idiomatic al acestora şi era utilizat în lucrările destinate studierii limbilor antice (greaca sau latina) sau a unei limbi străine, în general (cf. Groza, *Probleme*, p. 14–15).

Charles Bally, lingvistul elveţian ce a pus bazele studiului modern al frazeologiei, a definit frazeologia ca o parte a vocabularului în care sunt studiate şi clasate aşa-numitele locuţiuni compuse în alcătuirea cărora intră cuvinte care şi-au pierdut, în totalitate sau în parte, semnificaţia individuală, dar a căror combinare are un sens bine definit[1].

În lucrarea lui Theodor Hristea, *Sinteze de limba română* (1984), regăsim două definiţii ale frazeologiei şi anume: „disciplina lingvistică al cărei obiect de cercetare îl constituie unităţile frazeologice dintr-o limbă dată (ori dintr-un grup de limbi)" (p. 138) şi „ansamblul sau totalitatea unităţilor frazeologice dintr-o limbă dată". (p. 138). În *Dicţionarul de ştiinţe ale limbii*, frazeologia este definită ca „o disciplină lingvistică în curs de constituire, care se ocupă cu studiul unităţilor frazeologice dintr-o limbă sau un grup de limbi" (Bidu-Vrănceanu, DŞL, p. 224). Ioana Boroianu concepe frazeologia sub forma a două tipuri: o *frazeologie lingvistică* înţeleasă ca „mijloc de expresie a unei colectivităţi" şi o *frazeologie literară* care cuprinde „aforisme, vorbe de spirit, îmbinări de cuvinte etc., aparţinând unor scriitori, oameni de seamă şi care au caracter accidental" (Boroianu, *I*, p. 27).

Frazeologia este un domeniu foarte eterogen care deschide mereu noi căi de cercetare şi tocmai diversitatea opiniilor exprimate face ca statutul acestei discipline să nu aibă delimitări precise.

Profesorul Liviu Groza realizează o clasificare a frazeologiei, ca disciplină lingvistică. Astfel, în urma cercetărilor efectuate, el consideră că frazeologia poate fi *teoretică* sau *generală* dacă se

---

[1] „Si, dans un groupe de mots, chaque unité graphique perd une partie de sa signification individuelle ou n'en conserve aucune, si la combinaison de ces éléments se présente seule avec un sens bien net, on peut dire qu'il s'agit d'une locution composée. C'est l'ensemble de ces faits que nous comprenons sous le terme général de phraséologie". (Bally, *Traité de stylistique*, 1921, p. 65–66)

ocupă cu studiul îmbinărilor de cuvinte dintr-o limbă sau dintr-un grup de limbi sau poate fi *specială* dacă studiază doar un anumit compartiment al frazeologiei unei limbi (expresii idiomatice, colocații, unități terminologice etc.). Despre frazeologie *diacronică* se vorbeşte în cazul în care se urmăreşte evoluția istorică, sub aspect formal şi semantic, a îmbinărilor de cuvinte existente într-o limbă, în timp ce frazeologia *sincronică* urmăreşte o descriere, chiar şi parțială, a domeniului frazeologiei la un moment dat. Cercetările recente au dus la apariția termenului de frazeologie *contrastivă* de care se vorbeşte atunci când se compară frazeologia diferitelor limbi, iar aplicarea teoriilor structurale au determinat apariția frazeologiei *generativ-transformaționale* (cf. Groza, *Probleme*, p. 19–20).

Se consideră şi suntem întru totul de acord cu ideea potrivit căreia frazeologia poate contribui mai mult decât orice altă ramură a lingvisticii la punerea în evidență a bogăției lexicale a limbii la rezolvarea unor probleme etimologice, la particularizarea stilurilor funcționale şi la valorificarea lor expresivă: „... adevărata bogăție a unei limbi este dată, în mare măsură, şi de bogăția ei frazeologică. Se poate afirma chiar că, după «tezaurul lexical» propriu-zis, cel «frazeologic» ne permite mai mult decât orice să clasăm o limbă printre idiomurile sărace, bogate sau foarte bogate” (Hristea, *Sinteze*, p. 134).

În România, interesul pentru frazeologie s-a manifestat cu precădere prin culegerea de proverbe şi întocmirea de dicționare frazeologice. În ceea ce priveşte partea teoretică, Theodor Hristea (1968, 1984), Ioana Boroianu (1974), Stelian Dumistrăcel (1980), Gheorghe Colțun (2000), Liviu Groza (2011) au fost cei care au abordat frazeologia din punct de vedere al statutului acesteia ca disciplină lingvistică, al obiectului ei de studiu precum şi al clasificării tipurilor de unități frazeologice. În rest, majoritatea lucrărilor din domeniu s-au bazat pe definirea conceptelor şi nu pe clasificarea lor.

Frazeologia are ca obiect de cercetare „*îmbinările constante de cuvinte* sau *grupurile sintactice stabile*. Uneori, astfel de îmbinări lexicale constante mai sunt numite *sintagme stabile, unități sintagmatice* sau *grupuri frazeologice*. [...] majoritatea cercetătorilor

obişnuiesc să le numească unităţi frazeologice sau pur şi simplu frazeologisme” (Hristea, *Sinteze*, p. 138).

„Termenul de unitate frazeologică a fost folosit, pentru prima oară de Charles Bally în *Précis de stylistique*, Genève, 1905 (capitolul: *La phraséologie*). De la Bally, acest termen a fost preluat de V.V. Vinogradov şi de alţi lingvişti sovietici, care l-au tradus *frazeologhiceskaia ediniţa* şi au creat, după aceea, pe *frazeologhizm*. Noul termen are acelaşi sens, dar prezintă avantajul că e mai scurt. Din rusă, derivatul acesta a fost împrumutat de mai multe limbi europene printre care şi româna” (Hristea, *Sinteze*, p. 138).

Potrivit lui Theodor Hristea, toate unităţile frazeologice dintr-o limbă au în comun faptul că sunt combinaţii stabile de două sau mai multe cuvinte, cu un sens unitar care fac referire la un singur obiect, o singură însuşire, o singură acţiune, un proces sau un fenomen unic. Exemple grăitoare în acest sens ar fi: *bal mascat, bătaie de joc, câştig de cauză, copil din flori, lună de miere, şef de cabinet, ţap ispăşitor, ca din topor* „grosolan”*, într-o ureche* „smintit, ţicnit”, *în doi peri* „echivoc, evaziv”*, slab de înger* „fricos, timid”*, tras de păr* „forţat, neconvingător”*, tobă de carte* „foarte învăţat” (cf. Hristea, *Sinteze*, p. 139).

Distincţia pe care Hristea o face între îmbinările libere de cuvinte (pe care vorbitorul le creează atunci când se exprimă) şi cele frazeologice (care există deja în limbă şi sunt consacrate de uz) îl determină să ajungă la concluzia că frazeologia se deosebeşte de vocabular şi de sintaxă: „Aşa cum există în limbă unităţi *fonetice, lexicale, morfematice şi sintactice*, la fel există şi unităţi pe care le numim *frazeologice* şi pe care le putem grupa într-un alt compartiment decât al vocabularului şi mai ales al sintaxei. Admiţând că frazeologia (în sens de «totalitate a unităţilor frazeologice dintr-o limbă dată») constituie un compartiment lingvistic deosebit de vocabular şi mai ales de sintaxă, suntem nevoiţi să admitem şi legitimitatea unei discipline lingvistice relativ independente, care nu poate avea alt nume decât obiectul ei de investigaţie” (Hristea, *Sinteze*, p. 140).

Tipurile de unităţi frazeologice au fost denumite şi clasificate de o serie de lingvişti în studiile lor efectuate de-a lungul timpului.

Punctele de vedere ale cercetătorilor sunt multiple, fapt ce poate fi observat în terminologia utilizată: locuțiune, expresie, sintagmă, formulă, idiotism, idiomatism, idiom, expresie idiomatică, frazeologism, izolare, clişeu.

Lazăr Şăineanu, în 1887, utilizează termenul de **locuțiune** pentru îmbinări expresive de cuvinte care aparțin limbii române, dar care sunt şi împrumutate: „ [...] cea mai importantă dintre aceste asociațiuni metaforice este locuțiunea *a fi unghie şi carne cu cineva* pentru a exprima deplina brodire a două caractere. [...] Această frumoasă metaforă îşi găseşte o analogie tocmai la celălalt capăt al lumii latine, în spaniolul *ser uña y carne* [...] şi este vrednic de observat că ea există numai la aceste două popoare romanice, pe când celelalte exprimă aceeaşi idee în diferite chipuri: francezul *être deux têtes sous un bonnet* «a fi două capete supt o scufie», sau *être les deux doigts de la main* «a fi (ca) cele două degete de la mână»; italianul *esser anima e corpo d'uno* «a fi trup şi suflet cu cineva», corespunzând locuțiunii româneşti *a fi trup şi suflet cu cineva*; [...] neamțul *ein Herz und eine Seele sein* «a fi o inimă ş-un suflet»; englezul *to be hand and glove* «a fi mână şi mănuşă»...” (Şăineanu, *Sem.* p. 225–226). **Locuțiunile** sunt tratate pe larg de către Florica Dimitrescu în lucrarea sa *Locuțiunile verbale în limba română* care a rămas un studiu de referință pentru frazeologia românească. În opinia autoarei, **locuțiunea** este „un ansamblu de cuvinte mai mult sau mai puțin sudat, cu un înțeles unitar determinat, care se comportă din punct de vedere gramatical ca o singură parte de vorbire” (Dimitrescu, *Locuțiuni* – p. 32) (*a avea gărgăuni/sticleți* – p. 154, *a face pe dracu-n patru* – p. 168). În Gramatica Academiei (GA_2, I), **locuțiunile** sunt definite ca „grupuri de cuvinte mai mult sau mai puțin sudate care au înțeles unitar şi se comportă din punct de vedere gramatical ca o singură parte de vorbire” (*de-a binelea* – p. 34, *a ține minte* – p.35,). Constanța Avădanei face o incursiune istorică în ceea ce priveşte definirea termenului de locuțiune. Potrivit studiilor acesteia aflăm că Gheorghe N. Dragomirescu defineşte **locuțiunile** ca „îmbinări de cuvinte” caracterizate structural prin „aspectul lor lexico-gramatical privativ” parțial sau total, jucând în propoziție rolul unei singure părți de vorbire – *inimă de piatră, a băga intrigi*

(cf. Avădanei, p. 17). De asemenea, Gheorghe Poalelungi consideră că „locuțiunile adjectivale” sunt grupuri de cuvinte caracterizate prin „unitate de sens”, „caracteristici gramaticale” şi „valoare stilistică” – *om în toată firea, învățatul de dimineață* (cf. Avădanei, p. 17-18). Theodor Hristea face distincția între locuțiune şi expresie, cu toate că el însuşi recunoaşte că între cele două „nu se pot fixa întotdeauna garnițe precise”. Cu toate acestea, lingvistul defineşte **locuțiunea** drept un „grup frazeologic devenit «împietrit» sau cât mai bine sudat (ca în *a băga de seamă, a-şi aduce aminte*)” (Hristea, *Sinteze,* p. 142), lipsit de expresivitate şi de largă circulație. Problema **locuțiunilor** este abordată şi de Liviu Groza care consideră că acestea au un statut incert întrucât nu există criterii general-valabile de identificare ale acestora. Deşi adoptă aceeaşi definiție ca cea dată de Gramatica Academiei, aduce în atenție exemple care demontează ideea potrivit căreia echivalența cu o unitate lexicală propriu-zisă ar fi o caracteristică specifică doar locuțiunilor: „Pentru îmbinarea liberă *a trage cu puşca* se poate găsi echivalența cu verbul *a împuşca*, dar pentru *a trage cu urechea* echivalența cu verbul *a asculta* este destul de imprecisă, deoarece nu indică şi felul în care se desfăşoară acțiunea. Și îmbinările de cuvinte de tipul *a trage cu acul* „a coase, a broda”, *a trage cu coasa* „a cosi”, *a trage la rame* „a vâsli”, *a trage la tipar* „a tipări” etc. au echivalente verbale clare, dar, cu toate acestea, statutul de locuțiuni ale acestora este mai puțin precizabil, cel puțin din perspectivă lexicografică” (Groza, 2011, p. 38).

Lingvistul român Gheorghe Colțun priveşte locuțiunile dintr-un unghi puțin diferit, reliefând, în lucrarea sa, trăsăturile specifice ale acestora. Astfel, acesta consideră că **locuțiunile** reprezintă „un grup de cuvinte (cel puțin două) dintre care unul este noțional, iar celelalte nenoționale (pentru locuțiunile adjectivale şi adverbiale): *de frunte, de seamă, fără gust, de dreapta, de necrezut, fără îndoială, de-a dreptul, de-a valma* etc.” (Colțun, *Frazeologia*, p. 25). Alte caracteristici ale locuțiunilor ar fi acelea că pot fi înlocuite, în majoritatea cazurilor, cu un singur cuvânt: *a lua parte* – a participa, *în frunte* – fruntaş, *de-a pururea* – veşnic şi că ele constituie obiectul de studiul al morfologiei, deoarece sunt echivalente ale părților de

vorbire pe care le suplinesc: *a acorda ajutor* (vb.), *părere de rău* (subst.), *de treabă* (adj.), *cine ştie ce* (pron.), *în vreme ce* (conj.), *față de* (prep.), *din când în când* (adv.) etc.

În urma studiilor consultate putem spune că noțiunea de **locuțiune** comportă două direcții de interpretare. Prima ar fi că acest termen defineşte îmbinări fixe de cuvinte, specifice limbii române, dar care pot fi întâlnite şi în alte limbi (rom. *a face curte*; fr. *faire la cour*; eng. *to pay court to somebody*). Cea de-a doua ne arată că locuțiunea se referă şi la un grup de cuvinte, mai mult sau mai puțin sudate, cu diverse forme, dar cu acelaşi înțeles, format din suma semnificațiilor componentelor şi cu o mai mare sau mai mică formă de expresivitate (*a băga de seamă = a observa*). La nivel lexico-semantic şi morfologic, aceste îmbinări de cuvinte se comportă precum cuvintele simple: acestea comunică o singură informație şi corespund părților de vorbire, având funcție gramaticală unică (cf. Avădanei, p. 26).

În multe lucrări lingvistice, termenul de locuțiune este adesea folosit în paralel sau ca sinonim cu termenul **expresie**. Lazăr Şăineanu consideră expresiile ca fiind îmbinările lexicale proprii specifice limbii române, pline de vigoare şi expresivitate şi de largă circulație. Potrivit acestuia, o limbă poate fi considerată săracă sau bogată nu prin numărul de cuvinte, ci prin „expresiunile sale particulare şi ingenioase, cari ar fi intraductibile în limba cea mai cultă. [...] Românul zice: *a se face luntre punte*, adecă «a stărui din răsputeri»; *a umbla cu şoşele şi cu momele* în loc de «a căuta să amăgească pe cineva»” (Şăineanu, *Sem*, p. 222–225). Lingvistul este de părere că nimic nu poate scoate mai bine în relief „fizionomia” unui popor decât un studiu asupra „expresiunilor” sale, idee pe care o susținem şi dorim chiar să o evidențiem în mod special. **Expresiile** au fost definite şi de Ioana Boroianu ca fiind „grupări stabile de cuvinte care acoperă totalitatea unei propoziții, care au aşadar subiect (exprimat sau subiect-general, larg-subînțeles) şi predicat cu eventualele compliniri” (Boroianu, *II*, p. 246) şi clasificate de aceasta în: expresii cu subiectul exprimat; expresii cu subiectul neexprimat; expresii cu variabilitate verbală; expresii cu valoare de propoziții; expresii cu valoare globală de superlativ; expresii ca propoziții

enunțiative, exclamative sau interogative (Boroianu, *II*, p. 242–247). Prezentate în paralel cu locuțiunile, **expresiile** constituie pentru Florica Dimitrescu „îmbinări de cuvinte încărcate cu conținut afectiv, proprii unei anumite limbi” (Dimitrescu, *Locuțiuni*, p. 62) caracterizate şi prin faptul că sunt sugestive: *a umbla după potcoave de cai morți*, adică „a-şi pierde timpul căutând lucruri imposibil de găsit”. Trăsăturile comune dintre locuțiuni şi expresii derivă din faptul că ambele sunt ansambluri frazeologice „cu un sens general relativ independent de înțelesul individual al elementelor alcătuitoare luate izolat” şi sunt intraductibile. Deosebirea dintre ele constă în posibilitatea expresiilor de a fi disociate gramatical, exemplul grăitor în acest sens fiind locuțiunea *a o lua la fugă* şi expresia *până la Dumnezeu te mănâncă sfinții*. Remarca distinctivă pe care Dimitrescu o face este redată de realitatea că „expresiile reprezintă exclusiv fapte de lexic, în timp ce locuțiunile sunt şi fapte de gramatică” (Dimitrescu, *Locuțiuni*, p. 67–68). În concluzie, conform teoriei emise de Dimitrescu, expresiile se caracterizează prin variabilitate, expresivitate şi noutate a ansamblului de cuvinte, pe când locuțiunile sunt „îmbinări de cuvinte cu caracter permanent, înzestrate cu funcție gramaticală unitară” (Zaharia, p. 84). În concepția Floricăi Dimitrescu, în categoria expresiilor intră proverbe, aforisme scurte, citate din operele unor scriitori celebri, vorbe de spirit ale oamenilor de vază, adică toate structurile care se caracterizează prin expresivitate.

Este interesant faptul că Theodor Hristea vine cu un punct de vedere diferit care contrazice părerea lui Dimitrescu şi Boroianu pe tema locuțiunilor şi expresiilor. În timp ce acestea au emis teorii prin care au arătat deosebiri între cele două fapte de limbă, Hristea consideră că locuțiunile verbale sunt de fapt **expresii**. În sprijinul teoriei lui aduce şi un citat dintr-o lucrare apărută cu doi ani înaintea studiului său: „Grupurile de cuvinte care, fără a fi propoziții, au înțeles de adjectiv se numesc locuțiuni (expresii) adjectivale (vezi Ion Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, Bucureşti, Editura Albatros, 1982, p. 99). În aceeaşi lucrare există chiar un paragraf intitulat *Expresii (locuțiuni) echivalente cu adverbul* (p. 255), ceea ce înseamnă că autorul pune, în mod conştient, semnul egalității între

cele două tipuri de «frazeologisme». Dintre lingviştii străini, Pierre Guiraud aplică termenul *locuțiune* şi expresiilor, iar Charles Bally nu se arată interesat decât de diferența mai generală pe care trebuie s-o facem între *grupurile de cuvinte libere* şi cele *stabile* (numite şi *frazeologice*). Între aceste două extreme, autorul constată o mulțime de cazuri intermediare, greu de precizat şi de clasificat în mod riguros (vezi *Traité de stylistique française*, vol. I, p. 68)" (Hristea, *Sinteze*, p. 141–142). În opinia lui Hristea, expresia este o îmbinare stabilă de cuvinte caracterizată prin expresivitate – *a tăia frunze la câini, a face (pe cineva) cu ou şi cu oțet, a-şi lua inima în dinți*, în timp ce locuțiunea este tot o îmbinare stabilă de cuvinte, însă lipsită de expresivitate – *a băga de seamă, a-şi aduce aminte*.

Iorgu Iordan întrebuințează termeni precum **locuțiune, expresie, formulă expresivă, metafore, proverbe şi zicale, izolări** fără a considera necesar să facă o delimitare strictă între aceste noțiuni întrucât: „toate stau pe acelaşi plan şi sunt utilizate pentru satisfacerea aceleiaşi necesități de a recurge, în momente psihologice determinate, la mijloacele lingvistice cele mai adecvate în ce priveşte expresivitatea. [...] majoritatea izolărilor [...] dau vorbirii populare şi familiare plasticitate, culoare, viață, aşa cum figurile de stil însuflețesc limbajul poetic" (Iordan, *Stilistica,* p. 267). Lingvistul este de părere că inovațiile lingvistice sunt produse individuale în sensul că diverse situații de viață în care sunt puşi oamenii duc la crearea unor noi fapte de limbă. O exemplificare în acest sens este expresia *din gardul Mântulesei*, explicată de I. L. Caragiale. Văduva boierului Manta avea, în mahalaua bucureşteană numită Mântuleasa, o livadă, din gardul căreia trecătorii rupeau nuiele, ca să se apere de câini. În momentul când nu a mai rămas nici o nuia, expresia *din gardul Mântulesei* a devenit echivalentă cu *nimic, de unde nu-i*, adică sinonimul expresiv (figurat) al unei negații. În ceea ce priveşte **izolările**, singurul criteriu de diferențiere este cel sociologic: cu cât vorbitorul aparține unei categorii de persoane cu un grad de instruire mai scăzut, cu atât limba utilizată de el va fi mai bogată în termeni expresivi (cf. Iordan, *Stilistica*, p. 267). După scurta incursiune teoretică, Iordan prezintă în ordine alfabetică o listă bogată de izolări cu explicațiile aferente: „**Alb**: *cusut cu ață albă* „uşor vizibil"

(despre o minciună, un pretext inabil prezentate). Din limbajul croitorilor (de meserie ori… simpli diletanți): pe o stofă de culoare închisă ața albă sare lesne în ochi” (Iordan, *Stilistica,* p. 268). Ideea potrivit căreia expresivitatea limbajului este direct proporțională cu gradul de instruire poate naşte multe dezbateri. Părerea noastră s-ar putea situa la polul opus întrucât am putea spune că limbajul unei persoane este cu atât mai expresiv cu cât aceasta este mai instruită, mai cultivată, iar simțul umorului şi al ironiei devine mai ascuțit în urma lecturilor efectuate.

Cercetătorii în domeniul frazeologiei sunt de părere că expresiile sunt îmbinări expresive cu o structură formală diversă în a căror componență pot intra două-trei cuvinte (*la revărsatul zorilor*), dar şi o propoziție sau o frază (*a căuta acul în carul cu fân*). Unii specialişti consideră expresiile sinonime cu locuțiunile atunci când acestea au corespondent o parte de vorbire: *a trece în lumea celor drepți* – verbul „a muri”.

Pe lângă locuțiune şi expresie, mai este întrebuințat termenul de **expresie idiomatică**. Alexandru Andriescu consideră că „toate construcțiile particulare limbii noastre” care au un sens unitar, fiind astfel dificil de analizat în „părți componente” din punct de vedere semantic, se încadrează în categoria **expresii idiomatice**. La Iordan-Robu găsim o definiție pusă în legătură şi cu locuțiunile. Astfel, **expresiile idiomatice** sunt „îmbinări frazeologice stabile cu formă fixă” şi sens nededus din sensurile componentelor care „din punct de vedere gramatical, sunt de cele mai multe ori locuțiuni” (*a nu-i fi boii acasă, a duce de nas*) (Avădanei, p. 18).

Lingvistul român care s-a ocupat îndeaproape de expresiile idiomatice a fost Stelian Dumistrăcel care în lucrarea sa publicată în anul 1980 şi intitulată *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii* îşi ilustrează teoriile cu numeroase exemple. În prima parte a lucrării este prezentată originea, vârsta şi circulația cuvintelor şi se analizează sensurile de bază şi cele derivate precum şi factorii schimbărilor de sens. Cea de-a doua parte a lucrării este dedicată metaforelor şi expresiilor idiomatice, cele două fiind prezentate în strânsă legătură. Pentru Dumistrăcel, **expresiile idiomatice** sunt „grupuri solidare de cuvinte” a căror componență este variată: două

cuvinte (un substantiv sau un verb urmate de câte o complinire: *vorbă lungă , cal de poştă, a înghiți găluşca*), o propoziție (*găina bătrână face zeama bună*) sau o frază (*râde vârşa de baltă şi-i putrezeşte coada*).

Expresiile idiomatice mai pot fi numite şi **izolări** sau **idiotisme** (din latinescul *idiotismus*, franțuzescul *idiotism* „formă sau locuțiune proprie unei limbi care este imposibil de tradus literal în altă limbă” la baza căreia stă grecescul *idiôtismos* „limbaj specific”) şi care este „înrudit” cu *idiot* (<fr. *idiote* „prost” <lat. *idiotes* „idem”, al căror sens porneşte de la gr. *idiôtes* cu sensul propriu „specific”, prin extensiune „străin unei meserii, ignorant”) (Dumistrăcel, *Lexic*, p. 123-124). Expresiile idiomatice sunt prezentate în legătură cu metaforele deoarece ambele au aceeaşi funcție stilistică şi anume expresivitatea. Conform părerii lingvistului, expresiile idiomatice sunt clasificate din punctul de vedere al raportului dintre funcția de *comunicare* şi funcția *expresivă*, cea din urmă împărțindu-se în două momente: cel al utilizării expresiilor şi cel al apariției lor. În funcție de momentul apariției lor, se pot deosebi două categorii de expresii idiomatice:

- expresii „imaginare” cu o „funcție stilistică nemijlocită” şi care au luat naştere ca figuri de stil propriu-zise: *a fi cu scaun la cap, c-o falcă-n cer şi cu una-n pământ*
- expresii „copii ale realității” care pornesc de la un fapt real şi care au avut inițial o funcție obiectivă de comunicare: *a înghiți găluşca* – purtătorul sensului este substantivul „găluşca” al cărui sens propriu este „preparat culinar în formă de cocoloş”, iar la figurat înseamnă „aluzie, observație, şicană”. Sensul expresiei este „a primi fără replică o observație”, „a nu riposta la o aluzie sau la o şicană”.

La rândul lor, expresiile idiomatice „copii ale realității” sunt împărțite în două clase: expresii care „nu poartă o marcă precisă a epocii în care au luat naştere” (cele care se referă la viața colectivității sau la profesiile de bază din mediul rural şi la meserii: *a o lua la vale, a încresta în grindă*) şi expresii „marcate temporal” (aici incluzându-se frecvent arhaisme şi neologisme care se referă la diferite aspecte ale vieții contemporane: *a ajunge la aman, a da iama prin bucate*).

Pentru Theodor Hristea, **expresiile idiomatice** pe care le mai numeşte **idiotisme** sau **idiomatisme** reprezintă un grup frazeologic cu înțeles figurat, imposibil de tradus *ad litteram* într-o altă limbă. Pentru exemplificare, autorul oferă traducerile originale ale Coanei Chirița a lui Vasile Alecsandri pentru expresiile *tobă de carte* (*tambour de livre*) sau *a spăla putina* (*laver le baril*) (cf. Hristea, *Sinteze*, p. 143).

Expresiile idiomatice, specifice unei limbi, pot constitui un adevărat izvor de cunoaştere a culturii şi a civilizației poporului vorbitor al acelei limbi. Pentru unii cercetători problematica expresiilor idiomatice a devenit un subiect fascinant pe care l-au studiat de-a lungul mai multor decenii din viață. Un exemplu ar fi profesorul Stelian Dumistrăcel. După lucrarea din anul 1980 dedicată lexicului românesc, preocupările lui Stelian Dumistrăcel privind descoperirea etimologiilor şi a evoluțiilor semantice şi stilistice ale expresiilor idiomatice se concretizează prin apariția în 1997 a volumului *Expresii româneşti. Biografii-motivații*. A doua ediție, revăzută şi augmentată, apare în anul 2001 şi se prezintă sub forma unui *Dicționar de expresii româneşti* în care autorul oferă biografia diferitelor expresii, fără intenția de a realiza vreo clasificare.

Marie-Dominique Porée-Rongier defineşte **expresia idiomatică** drept „o locuțiune al cărei sens nu poate fi dedus din simpla alăturare a cuvintelor din care e compusă. Aceasta este specifică unei limbi, unui grai şi ar fi astfel dificil, dacă nu imposibil, de a fi tradusă cuvânt cu cuvânt”[2] (Porée-Rongier, *Les expressions*, p. 9). Autoarea elaborează în lucrarea *Les expressions idiomatiques*, un mic dicționar poliglot de expresii idiomatice. Fiecărei expresii din limba franceză pe care o tratează îi este dat sensul şi echivalentele (tot expresii idiomatice) în limbile engleză, germană, spaniolă, latină, italiană, olandeză, portugheză, greacă, română, poloneză. Neajunsul acestei

---

[2] Poreé-Rongier, Marie-Dominique, *op. cit.*, p. 9 « ... *une expression idiomatique est une locution dont le sens ne peut se lire ou se déduire de la seule et simple addition des mots qui la constituent. Elle est tellement propre à une langue, à un parleur, qu'il sera dès lors difficile, sinon impossible, de la traduire telle quelle, à l'authentique*»

lucrări îl constituie faptul că nu este dată etimologia expresiilor, dar este lăudabil demersul de a găsi echivalentele existente, chiar dacă nu în toate limbile enumerate mai sus:

Poire (se fendre la)

Sens: *rire aux éclats* (comme rire à se fendre la pêche, ou la pipe)

All. *Sich einen Ast lachen:* se rire une branche
Ang. *To laugh one's head off:* rire à s'en détacher la tête
To bust a gut: péter un boyau
Esp. *Reirse a carcajadas:* rire aux éclats
Reirse a mandibula batiente: rire à mâchoire battante
Mondarse de risa: se tordre de rire, se gondoler
Ita: *Ridere a crepapelle:* rire à s'en fendre la peau (s'en faire éclater)
Rou: *A râde cu gura până la urechi:* rire avec la bouche ouverte jusqu'aux oreilles

(Porée-Rongier, *Les expressions*, p. 121).

În limba engleză, sinonimul pentru **expresie idiomatică** ar fi termenul **idiom**. *The Oxford Dictionary of English Grammar* defineşte acest termen drept „un grup fix de cuvinte având un înțeles ce nu poate fi dedus din înțelesurile cuvintelor luate separat”[3] (*The Oxford Dictionary of English Grammar*, p. 195). De exemplu, *to kick the bucket* care literal ar însemna *a lovi găleata*, dar sensul expresiei este de „a muri”.

În urma cercetărilor efectuate şi concluzionând asupra a ceea ce înseamnă **expresie idiomatică**, am putea spune că aceasta este un grup stabil de cuvinte al cărui înțeles nu poate fi dedus din sensurile părților componente. Prin urmare, traducerea lor în altă limbă trebuie făcută fie prin redarea sensului, fie prin (şi acesta ar fi cazul ideal!) găsirea în limba respectivă a unui idiomatism cu sens echivalent. Cum este de exemplu cazul expresiei idiomatice franceze *prendre ses jambes à son cou*, unde echivalentul idiomatic în limba română ar

[3] *The Oxford Dictionary of English Grammar*, p. 195 „*An idiom is a group of fixed words having a meaning not deductible from those of the individual words*”.

fi *a-şi lua picioarele la spinare*, iar în limba engleză *to take to one's heels*.

Lipsa de claritate şi de structurare a terminologiei referitoare la grupările de cuvinte cu caracter fix dintr-o limbă nu este decât o reflectare a pluralității punctelor de vedere din care poate fi abordat acest fenomen al stabilității îmbinărilor de cuvinte. Multitudinea termenilor propuşi au generat interpretări diferite, de la un autor la altul, ale aceluiaşi fapt lingvistic[4].

Cu toate că nu există un cadru teoretic bine delimitat, putem afirma, totuşi, că frazeologia se distinge printr-un dinamism al limbii, caracterizat prin apariții, modificări, împrumuturi, calchieri, toate acestea contribuind la îmbogățirea lingvistică şi culturală a unui popor.

Bibliografie

Avădanei = Avădanei, Constanța, *Construcții idiomatice în limbile română şi engleză*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2000

Bally, *Traité de stylistique* = Bally, Charles, *Traité de stylistique française*, Librairie de l'Université Georg & Cie S.A. Genève, Paris, 1951

Bidu-Vrănceanu, DȘL = Bidu-Vrănceanu, Angela, Călăraşu, Cristina, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Mancaş, Mihaela, Pană Dindelegan, Gabriela, *Dicționar de ştiințe ale limbii*, Editura Nemira, 2001

Boroianu, *I* = Boroianu, Ioana, *Conceptul de unitate frazeologică; tipuri de unități frazeologice (I)* în „Limbă şi literatură", nr. 1, 1974, p. 25-34

Boroianu, *II* = Boroianu, Ioana, *Conceptul de unitate frazeologică; tipuri de unități frazeologice (II)* în „Limbă şi literatură", nr. 2, 1974, p. 242-247

Colțun, *Frazeologia* = Colțun, Gheorghe, *Frazeologia limbii române*, Editura ARC, Chişinău, 2000

DEX = *** *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediție revăzută şi adăugită, Editura Univers Enciclopedic Gold, Bucureşti, 2009

Dimitrescu, *Locuțiuni* = Dimitrescu, Florica, *Locuțiuni verbale în limba română*, Editura Academiei, Bucureşti, 1958

---

[4] De exemplu, *a-și aprinde paie-n cap* e interpretată ca **locuțiune** în Dimitrescu (1958, p. 57), ca **izolare** în Iordan (1975, p. 269), ca **expresie** în Dumistrăcel (2001, p. 294) și în DEX (aprinde v.), ca **structură stabilă** în Țeghiu (2004, p. 13), ca **frazem** în Tomici (DFLR, 2009, p. 706).

Dumistrăcel, *Lexic* = Dumistrăcel, Stelian, *Lexic românesc. Cuvinte. Metafore. Expresii*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980
Dumistrăcel, Stelian, *Expresii româneşti. Biografii-motivaţii*, Editura Institutul European, Iaşi, 1997
Dumistrăcel, Stelian, *Până-n pânzele albe. Dicţionar de expresii româneşti*, Editura Institutul European, Iaşi, 2001
GA_2, I = *Gramatica limbii române*, vol. I, ediţia a IIa revăzută şi adăugită, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966
Groza, *Probleme* = Groza, Liviu, *Probleme de frazeologie. Studii. Articole. Note*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 2011
Hristea, *Sinteze* = Hristea, Theodor, *Introducere în studiul frazeologiei*, în *Sinteze de limba română*, Editura Albatros, Bucureşti, 1984, p. 134-160
Iordan, *Stilistica* = Iordan, Iorgu, *Stilistica limbii române* (ediţie definitivă), Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1975
Poreé-Rongier, *Les expressions* = Poreé-Rongier, Marie-Dominique, *Les expressions idiomatiques*, Éditions First Gründ, 2009
Şăineanu, *Sem*. = Şăineanu, Lazăr, *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre transiţiunea sensurilor*, Tipografia Academiei Române, Bucureşti, 1887
Tomici, DFLR = Tomici, Mile, *Dicţionar frazeologic al limbii române*, Editura Saeculum Vizual, Bucureşti, 2009
Ţeghiu = Ţeghiu, Liviu, *Structuri stabile în limba română*, Editura Marineasa, Timişoara, 2004
Zaharia = Zaharia, Casia, *Expresiile idiomatice în procesul comunicării. Abordare contrastivă pe terenul limbilor română şi germană*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 2004
*** *The Oxford Dictionary of English Grammar*, Editura BCA, 1994

PHRASEOLOGY – THEORETICAL CONSIDERATIONS
(Abstract)

Keywords: *phraseology, expressions, idioms, set phrases, phraseological units.*

As the title states, *Phraseology – theoretical considerations*, this paper deals with a theoretical approach of a linguistic field that raises many contradictions: phraseology. The specialists have different points of view when it comes to define, establish a terminology and classify the elements of phraseology, that is why is very difficult to set clear limits regarding its object of study. In the first part of the present study, we had a look at different definitions given by various linguists in order to understand why this sub-field of linguistics is set at the border of lexicology and syntax with some influence of functional stylistics. The second part of the paper deals with the classification of the phraseological units, made by different specialists all along the years. We have noticed the multitude of opinions and terms used by

researchers to make this classification: set phrase, expression, formulation, idiotism, idiomatic expression, idiom, stable structure etc. We also remarked that the diversity of terms made the same linguistic fact to be subject to different interpretation, from one author to another. Our research led us to the conclusion that, even if there is no clearly set theoretical background, phraseology distinguishes among other disciplines through a dynamism of the language which contributes to the linguistic and cultural development of a nation.

PĂRȚI DE VORBIRE NEFLEXIBILE ÎN LIMBAJUL LITURGIC

MARIA FRENȚIU

Cuvinte-cheie: *limbaj liturgic, descriere, părți de vorbire neflexibile, caracteristici lingvistice specifice*

Izvoarele cercetării de față sunt constituite din scrierile religioase cunoscute sub numele de *Dumnezeieştile Liturghii ale Sfinților Noştri Părinți: Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare şi Liturghia Darurilor Mai Înainte Sfințite*. Aceste trei „formulare" sunt cuprinse în *Liturghier*[1] şi reprezintă textele după care se oficiază Sfânta Liturghie în cursul anului în Biserica Ortodoxă a Răsăritului.

Coerența necesară unui studiu lingvistic cât mai complet m-a obligat să am în vedere şi textele unor rugăciuni liturgice care nu sunt integrate în mod constant în slujirea liturgică zilnică, dar aparțin unui corpus liturgic specific Bisericii răsăritene. În consecință, din punct de vedere al conținutului, textele cercetate pot fi clasificate astfel:

a) textele liturghiilor propriu-zise;

b) textele „rânduielilor" (*Rânduiala pregătirii sfințiților slujitori înainte de începerea Proscomidiei; Rânduiala Dumnezeieştii Proscomidii; Rânduiala pregătirii sfințiților slujitori pentru începutul Dumnezeieştii Liturghii; Rânduiala Sfintei Împărtăşiri*)[2];

[1] Menționăm că textele cercetate sunt cuprinse în *Liturghier*, Bucureşti, EIBMBOR, 2000.

[2] Dintre acestea, primele trei fac parte integrantă din serviciul liturghiei; ultima, *Rânduiala sau canonul Împărtăşirii*, stă în legătură mai mult sau mai puțin indirectă cu liturghia.

c) textele învăţăturilor despre otpusturi, ecfonise, stihuri, tropare şi condace – acestea fac parte din serviciul Liturghiei ca piese variabile, pentru adaptarea slujbei la calendar sau la diferite momente ale anului liturgic;

d) tipicul slujbei *Sfîntei Liturghii cu arhiereu*.

Descrierea urmăreşte prezentarea faptelor mai importante existente în cadrul morfologiei textelor liturgice investigate. Am reţinut, la nivelul părţilor de vorbire neflexibile, fenomenele care sunt diferite prin apariţie sau prin frecvenţă de limba română actuală.

Adverbul

Este o clasă lexico-gramaticală destul de bine reprezentată în textele liturgice. Prezentăm, în cele ce urmează, câteva aspecte semnificative.

Aspectul durativ şi progresiv de adăugare a unei acţiuni liturgice se exprimă cu ajutorul adverbului *încă*: „*Încă* ne rugăm pentru cei care aduc daruri şi fac bine în sfânta şi întru tot cinstită biserica aceasta, pentru cei care se ostenesc, pentru cei care cântă şi pentru poporul care stă înainte, aşteptând de la Tine mare şi multă milă” (p. 140); „*Încă* ne rugăm pentru odihna sufletelor adormiţilor robilor lui Dumnezeu” (p. 141); „*Încă* aducem Ţie această slujbă duhovnicească” (p. 164); „*Încă* ne rugăm Ţie…” (p. 236).

În anumite contexte, *încă* este sinonim cu adverbul *chiar*: „*Încă* cred că acesta este însuşi Preacurat Trupul Tău şi acesta este însuşi Scump Sângele Tău” (p. 335).

O singură ocurenţă are *dar*, cu sens conclusiv, sinonim cu *aşadar*: „Binevoieşte, *dar*, Doamne, să fim slujitori ai Legii Tale celei noi” (p. 220).

Adverbul *iară* apare în formule liturgice prezente în fiecare Liturghie: „*iară* şi *iară* cu pace Domnului să ne rugăm” (p. 145, 211, 281, 282); „Câţi suntem credincioşi, *iară* şi *iară* cu pace Domnului să ne rugăm” (p. 145, 279, 280); „Pe toţi sfinţii pomenindu-i, *iară* şi *iară* cu pace, Domnului să ne rugăm” (p. 168).

Deosebit de frecvent este folosit adverbul *totdeauna* (fără proteza *în-*): „să-Ţi slujească *totdeauna* cu frică şi cu dragoste” (p. 147); „Ca, sub stăpânirea Ta *totdeauna* fiind păziţi” (p. 147, 157).

De cele mai multe ori adverbul este prezent în sintagma „*Totdeauna*, acum şi pururea şi în vecii vecilor” (p. 157). Această formulă liturgică constituie singură o propoziție eliptică de predicat sau este inclusă în finalul unor propoziții: „Să te pomenească Domnul Dumnezeu întru împărăția Sa, *totdeauna*, acum şi pururea şi în vecii vecilor” (p. 122).

Adverbul *acum* intră în componența formulei liturgice menționate mai sus, dar apare şi într-o formulare mai scurtă a acesteia „(Şi) *acum* şi pururea şi în vecii vecilor” (p. 129, 131, 133, 135, 137, 140, 142, 144, 146, 149, 163, 186, 306, 307, 308, 309, 310, 311).

Adverbul *pururea* este integrat în sintagma menționată anterior, dar apare şi în alte contexte cu sens dogmatic, referindu-se la dogma pururea feciorei Maicii Domnului „*pururea* Fecioara Maria” (p. 129) şi la taina Euharistiei „*pururea* se junghie” (p. 311), „Cel ce se mănâncă *pururea*” (p. 173, 245).

Permanentizarea stării de laudă pe care creatura simte nevoia s-o aducă Ziditorului ei este exprimată cu ajutorul adverbului *pururea*: „toată făptura cea cuvântătoare şi înțelegătoare, întărită fiind, Ție slujeşte şi Ție *pururea* îți înalță cântare de slăvire” (p. 226); „să pomenesc harul Tău *pururea*” (p. 338).

Şi nevoia permanentă de ocrotire este sugerată de adverbul *pururea*: „Şi fii lângă mine *pururea*” (p. 312); „*pururea* mă acoperă şi mă apără şi mă păzeşte de tot lucrul şi cuvântul pierzător de suflete” (p. 339); „apărând *pururea*, Născătoare de Dumnezeu, pe cei ce te cinstesc pe tine” (p. 341).

Adverbul în cauză concentrează dragostea divinității pentru om, indiferent de greşelile sau lipsa de atenție ale acestuia: „intră cu iubirea Ta de oameni, pe care *pururea* o ai” (p. 333). Cei care au adus slavă lui Dumnezeu sunt „şi *pururea* pomeniții ctitori” (p. 140).

De asemenea, adverbul *pururea* intră în componența teonimului liturgic „Tatălui celui de-a *pururea* veşnic” (p. 323) şi a locuțiunii adverbiale *de-a pururea*: „odihna cea *de-a pururea*” (p. 338); „şi împreună *de-a pururea* fiitorul Duh” (p. 349).

Acelaşi adverb intră în relația de antonimie cu *niciodată*: „Cel ce se mănâncă *pururea* şi *niciodată* nu se sfârşeşte” (p. 173, 245). Contextul este, din nou, dogmatic.

În vecii vecilor este locuţiunea adverbială prezentă în formulele liturgice la care ne-am referit mai sus. Reţinem valoarea superlativă a locuţiunilor adverbiale *în vecii vecilor* şi *întru toţi vecii*.

În limbajul liturgic, adverbul de comparaţie *aşa* este integrat în structura unor comparaţii ample, fiind corelativ cu adverbele *ca* şi *precum*. Întotdeauna adverbul *aşa* introduce a doua secvenţă a comparaţiei: „*precum* în cer, *aşa* şi pe pământ” (p. 100); „Şi *ca* o oaie, fără de glas împotriva celui ce-o tunde, *aşa* nu şi-a deschis gura Sa” (p. 107); „Şi, *precum* ai primit de la Sfinţii Tăi Apostoli această slujbă adevărată, *aşa* primeşte şi din mâinile noastre, ale păcătoşilor, aceste Daruri” (p. 221); „Şi, *precum* ai binevoit a Te culca în peşteră şi în ieslea necuvântătoarelor, *aşa* binevoieşte a intra şi în ieslea necuvântătorului meu suflet şi în întinatul meu trup” (p. 321); „Şi, *precum* n-ai îndepărtat pe desfrânata cea păcătoasă, cea asemenea mie, care a venit şi s-a atins de Tine, *aşa* Te milostiveşte şi de mine, păcătosul, care vin şi mă ating de Tine” (p. 321-322); „Şi, *precum* nu Te-ai scârbit de întinata şi necurata ei gură, ce Te-a sărutat, *aşa* nu Te scârbi nici de întinata şi mai necurata mea gură” (p. 322); „*Precum* voi sta înaintea înfricoşătorului şi nefăţarnicului Tău scaun de judecată, Hristoase Dumnezeule, primind întrebare şi dând răspuns de relele ce am făcut, *aşa* şi astăzi, mai înainte de a sosi ziua osândirii mele, stând la sfântul Tău altar” (p. 324); „Şi, *precum* ai primit pe cei ce au venit în ceasul al unsprezecelea, care nimic vrednic n-au lucrat, *aşa* mă primeşte şi pe mine, păcătosul” (p. 325); „*Precum* pe fiul cel pierdut şi pe desfrânata, care au venit la Tine, i-ai primit, *aşa* mă primeşte şi pe mine, desfrânatul şi întinatul, Milostive” (p. 331).

Ca adverb de mod propriu-zis, *aşa* apare în următoarele contexte: „Care ai binevoit *aşa*” (p. 118); „şi *aşa* îndrăzneşte” (p. 319); „Şi *aşa*, ieşind din această viaţă” (p. 338).

Adverbul de timp *astăzi* are o importanţă deosebită; rolul lui este acela de a insista asupra actualizării evenimentelor foarte importante din istoria mântuirii în memorialul liturgic (slujirea liturgică): „Cinei Tale celei de taină, *astăzi*, Fiul lui Dumnezeu, părtaş mă primeşte” (p. 176); „Fecioara, *astăzi*, înainte stă în biserică” (p. 359); „*Astăzi*, înainte-însemnarea bunăvoinţei lui Dumnezeu” (p. 360); „Fecioara,

sfințita vistierie a slavei lui Dumnezeu, *astăzi* se aduce în casa Domnului” (p. 360-361); „Cel ce, mai înainte de luceafăr, din Tatăl fără maică S-a născut, *astăzi*, pe pământ, fără de tată, S-a întrupat din tine” (p. 361); „Domnul tuturor tăiere-împrejur rabdă şi greşalele oamenilor, ca un bun, le taie, dând *astăzi* mântuire lumii” (p. 362); „Arătatu-Te-ai *astăzi* lumii” (p. 363); „*Astăzi* este începutul mântuirii noastre şi arătarea tainei celei din veac: Fiul lui Dumnezeu Fiu al Fecioarei se face” (p. 363).

Astăzi mai apare întrebuințat şi în următoarele contexte: „Pâinea noastră cea spre ființă dă-ne-o nouă *astăzi*” (p. 100); „aşa şi *astăzi*, mai înainte de a sosi ziua osândirii mele” (p. 324). Primul exemplu reprezintă o secvență din rugăciunea domnească pe care Hristos le-a oferit-o ucenicilor atunci când aceştia i-au cerut să-i învețe a se ruga. Fiind o rugăciune care trebuie rostită zilnic, *astăzi* concentrează fiecare zi din viața întregii umanități. În al doilea exemplu, adverbul desemnează momentul cercetării conştiinței prin taina spovedaniei, urmat de rugăciunea dinaintea împărtăşirii.

Adverbul *iarăşi* „din nou” are următoarele ocurențe: „*Iarăşi* şi de multe ori cădem la Tine şi ne rugăm Ție” (p. 147); „Şi *iarăşi* va să vină cu slavă să judece viii şi morții” (p. 159); „şi, căzând noi, *iarăşi* ne-ai ridicat şi nu Te-ai depărtat” (p. 160); „Cel ce vei veni *iarăşi* să judeci toată lumea cu dreptate” (p. 324); „iar după acestea *iarăşi* S-a înălțat la ceruri” (p. 349).

Din subclasa cliticelor adverbiale sau a semiadverbelor am înregistrat următoarele:

chiar: „a sluji Ție este lucru mare şi înfricoşător *chiar* pentru puterile cele cereşti” (p. 148, 213);

decât: „Ca un purtător de viață şi mai înfrumusețat *decât* raiul cu adevărat şi *decât* toată cămara împărătească mai luminat s-a arătat, Hristoase, mormântul Tău, izvorul învierii noastre” (p. 153, 219); „şi pântecele tău mai desfătat *decât* cerurile l-a lucrat” (p. 235); „şi mai vârtos *decât* zăpada mă voi albi” (p. 305);

şi „chiar tot, numai” (adverbul de întărire cel mai bine reprezentat): „caută *şi* acum” (p. 101, 314); „pune în noi *şi* frica fericitelor Tale porunci” (p. 137); „a sta *şi* acum” (p. 145); „că *şi* în ziua de acum” (p. 181); „ca *şi* noi” (p. 241); „ca *şi* pe cea rămasă”

(p. 266); „dă-ne *şi* nouă” (p. 296); „a ne închina *şi* Sfintei Învieri” (p. 296); „învredniceşte-mă acum *şi* pe mine” (p. 307); „să curăţeşti *şi* păcatele mele” (p. 307); „Fă *şi* mie milostiv” (p. 308); „roagă-L să-mi deschidă *şi* mie” (p. 312); „precum *şi* noi iertăm” (p. 315); „de voi *şi* umbla” (p. 316); „primeşte *şi* pocăinţa mea” (p. 319); „pentru aceasta *şi* eu” (p. 320); „ca *şi* eu” (p. 321); „pleacă-Te *şi* acum” (p. 321); „a intra *şi* în casa” (p. 321); „ridică-mă *şi* pe mine” (p. 323); „arată-mă *şi* pe mine” (p. 324); „să Te întâmpin *şi* eu” (p. 324); „aşa *şi* astăzi” (p. 324); „că iată *şi* cu faptele” (p. 325); „aşa mă primeşte *şi* pe mine” (p. 325); „ci *şi* zidirea Ta sunt” (p. 326); „mă *şi* învaţă” (p. 329); „deschide-mi *şi* mie” (p. 334); „dă să-mi fie *şi* mie” (p. 337); „Acesteia *şi* noi” (p. 360); „Te-ai *şi* tăiat împrejur” (p. 362); „veseleşte-te *şi* tu” (p. 363); „pentru aceasta *şi* noi” (p. 364); „strălucească *şi* nouă” (p. 367).

numai: „*numai* Tu singur eşti fără de păcat” (p. 242); „*numai* cele bineplăcute” (p. 281); „arată-mă locaş *numai* al Duhului Tău” (p. 339);

tot (indică întregul): „luminându-mă *tot*” (p. 311); „luminându-mă peste *tot*” (p. 307); „şi mă sfinţeşte *tot*” (p. 307); „înnoieşte-mă *tot*” (p. 322); „peste *tot* luminându-mă cu frica Ta” (p. 339); *tot* apare şi în locuţiunile *cu totul*, *întru totul*, *de tot* (având sens superlativ): „sfinţeşte-mă acum *cu totul* pe mine” (p. 309); „m-am supus *cu totul* păcatului” (p. 320); „pentru că este *cu totul* pustiu şi surpat” (p. 321); „limba mea cea *cu totul* necurată” (p. 322); „ajungând *cu totul* sălaş diavolului” (p. 325); „*Cu totul* adevărat este cuvântul Stăpânului” (p. 330); „pierderea *cu totul* a cugetelor” (p. 334); „curăţeşte-mă *întru totul* de întinăciunea trupului şi a sufletului” (p. 310); „pentru rugăciunile Preacuratei şi *cu totul* fără de prihană Sfintei Maicii Sale” (p. 349); „*întru tot* fericite” (p. 342); „*întru tot* lăudaţilor” (p. 349); „*de tot* netrebnic m-am făcut” (p. 312).

Adverbul explicativ *adică* are o singură ocurenţă: „pe mine cel ce primesc Pâinea, *adică* Trupul Tău şi Dumnezeiescul Tău Sânge” (p. 309).

Adverbul *vârtos* apare întotdeauna la gradul comparativ: „mai *vârtos*” (p. 161, 304, 305, 329, 339).

Drept apare ca adverb în enunțurile: „episcopii care *drept* învață” (p. 167, 239); „*drept* învățând cuvântul adevărului Tău” (p. 168).

Adevărat se regăseşte însoțit de adverbul *mai* pentru a exprima o comunicare profundă cu divinitatea: „Dă-ne nouă să ne împărtăşim cu Tine, *mai adevărat*, în ziua cea neînserată a împărăției Tale” (p. 180, 250) şi în locuțiunea adverbială *cu adevărat*: „mai înfrumusețat decât raiul *cu adevărat*” (p. 153); „Cuvine-se *cu adevărat* să te fericim, Născătoare de Dumnezeu” (p. 166); „cea *cu adevărat* Născătoare de Dumnezeu” (p. 166); „Cred, Doamne, şi mărturisesc că Tu eşti *cu adevărat* Hristos, Fiul lui Dumnezeu celui viu” (p. 176); „Cel ce singur eşti Dumnezeu *cu adevărat*” (p. 226); „Sfânt eşti *cu adevărat* şi Preasfânt” (p. 227); „*Cu adevărat*, Maica lui Dumnezeu” (p. 311); „Tu eşti *cu adevărat* raza Tatălui” (p. 367).

Insistența asupra valorii de adevăr este redată şi prin locuțiunile adverbiale *în adevăr* şi *cu dreptate*: „se tem de Tine *în adevăr*” (p. 265); „Vei veni să judeci lumea *cu dreptate*” (p. 324).

Unele adverbe realizează construcții similare construcțiilor comparative, pierzând însă această valoare: „pentru toți cei *mai înainte* adormiți” (p. 140); „*mai ales* pentru Preasfânta” (p. 166); „*mai înainte* vestindu-ne mântuirea” (p. 228); „Pentru Cinstitele şi mai înainte Sfințitele Daruri” (p. 285); „precum ai zis *mai înainte*” (p. 308); „*mai presus* de minte” (p. 310); „pe Hristos tuturor *mai înainte* îl vesteşte” (p. 360).

Adverbul *înainte* apare în enunțurile: „poporul care stă *înainte*” (p. 140); „punându-mi *înainte* chipuri de pocăință” (p. 323); „Fecioara, astăzi, *înainte* stă în biserică” (p. 359).

Gata are două ocurențe: „*Gata* este scaunul Tău de atunci” (p. 117); „*gata* folositoare celor ce aleargă la tine” (p. 312).

Împrejur are valoare adverbială în contextul următor: „Ție îți stau *împrejur*” (p. 227).

Adverbul de loc *sus* se combină, în enunțuri diferite, cu prepoziția *de* sau *în*, cu care formează însă locuțiuni. Prepoziția nuanțează sensul sau precizează circumstanța: „scaunul cel *de sus*” (p. 135); „Cel ce întru cele *de sus* locuieşti” (p. 143); „Pentru pacea *de sus*” (p. 146); „Osana întru cei *de sus*” (p. 161); „tot darul

desăvârşit *de sus* este” (p. 185); „s-a pogorât *de sus*” (p. 307); „ţinând ochii inimii *în sus*” (p. 307). Acelaşi adverb apare şi singur: „Cel ce *sus* împreună cu Tatăl şezi” (p. 172, 244, 288); „*Sus* să avem inimile” (p. 159).

Adverbele temporale *demult* şi *acum* sunt precedate de prepoziția *de*: „că *de demult*, pentru noi, precum suntem noi făcându-Se” (p. 311); „ca rugul *de demult*” (p. 331); „zilei *de acum*” (p. 265); „ceasul *de acum*” (p. 267); „seara *de acum*” (p. 267).

Adverbul aspectual *din nou* are, în contextul următor, semnificație dogmatică, referindu-se la naşterea din apă şi din duh prin Botez: „să-i nască *din nou*” (p. 279).

Alte adverbe aspectuale evidențiază transformarea existenței umane în laudă adusă Creatorului: „*seara* şi *dimineața* şi la *amiază* Te lăudăm” (p. 273).

Adverbul de mod *asemenea* are o singură ocurență: „*Asemenea* şi paharul zicând…” (p. 230).

Adverbul *bine* apare în următoarele contexte: „*bine* sporeşte” (p. 105); „fac *bine* în sfintele Tale biserici” (p. 168, 236); „*bine* eşti cuvântat” (p. 266); „*bine* voi cuvânta” (p. 293); „Fă *bine*” (p. 305).

Unitatea liturgică a lumii văzute cu lumea nevăzută, dar şi vegherea credincioşilor de către divinitate, este sugerată cu ajutorul adverbului *împreună*: „intrarea sfinților îngeri, care slujesc *împreună* cu noi şi *împreună* slăvesc bunătatea Ta” (p. 131); „cu cei ce călătoresc pe ape, pe uscat şi prin aer *împreună* călătoreşte” (p. 172, p. 237); „că toate *împreună* slujesc Ție” (p. 226); „*împreună* cu Tatăl şi cu Duhul” (p. 311); „şi *împreună* de-a pururea fiitorul Duh” (p. 349); „*împreună* aducând darul Duhului lui Dumnezeu” (p. 361).

Locuțiunile adverbiale de cauză şi de scop sunt şi ele prezente în textul liturgic – *pentru aceea, pentru aceasta*: „Crezut-am, *pentru aceea* am grăit” (p. 317); „*Pentru aceasta*, cu mulțumire strigăm Ție” (p. 101); „*Pentru aceasta* te laudă pe tine, Stăpână” (p. 311); „*Pentru aceasta* mă rog Ție” (p. 322); „*Pentru aceasta*, preaminunate împărate, fără de răutate Doamne, fă minunate milele Tale spre mine păcătosul” (p. 325); „*pentru aceasta* m-am apropiat de Tine” (p. 330); „*Pentru aceasta* cad înaintea Ta” (p. 331); „*Pentru aceasta*, cu gând mulțumitor” (p. 331); „*Pentru aceasta*, steaua

binevesteşte magilor” (p. 361); „*Pentru aceasta*, Te-ai şi tăiat împrejur a opta zi” (p. 362); „*Pentru aceasta* şi noi, împreună cu dânsul” (p. 363-364); „*Pentru aceasta* şi noi, ca pruncii” (p. 364); „*Pentru aceasta*, la Tine cădem” (p. 365).

Superlativul absolut se formează şi cu ajutorul locuţiunii adverbiale *peste măsură*: „Primeşte-mă pe mine, cel ce *peste măsură* Ţi-am greşit” (p. 325).

Adverbul concesiv *dar* apare într-un context pleonastic: „*Dar*, totuşi, pentru iubirea Ta de oameni” (p. 148).

Foarte importantă în Liturghie este dimensiunea prezentului izvorâtă din conştiinţa că pentru Dumnezeu toate evenimentele se petrec în prezent, El fiind dincolo de timp. În Biserica ortodoxă există credinţa conform căreia taina euharistiei este un sacrificiu, dar are şi un accentuat caracter recapitulativ întrucât recapitulează „istoria” mântuirii. Participând la Sfânta Liturghie, creştinul nu comemorează doar un eveniment petrecut în trecut, ci participă în chip tainic la evenimentele din planul (iconomia) mântuirii, care-i devin contemporane. Departe de a fi statică şi repetitivă, Sfânta Liturghie e orientată către împărăţia lui Dumnezeu, lucrând în credincioşi o apropiere tot mai mare de Divinitate.

„*Acum*-ul” liturgic, cu semnificaţia lui teologică, sporeşte complexitatea înţelegerii tainice a jertfei euharistice. De aici şi frecvenţa adverbului: „caută şi *acum* ca un Milostiv” (p. 101); „veacul de *acum*” (p. 135); „toată grija cea lumească *acum* să o lepădăm” (p. 148); „saltă *acum*” (p. 180); „*Acum* Puterile cereşti împreună cu noi nevăzut slujesc” (p. 283); „învredniceşte-mă *acum* şi pe mine, nevrednicul, să gust cu frică din aceasta şi să fiu viu” (p. 307); „sfinţeşte-mă *acum* cu totul pe mine” (p. 309); „cel ce mă apropii *acum* cu cutremur” (p. 309); „Împărtăşirea nemuritoarelor Tale Taine, Hristoase, să-mi fie mie *acum* izvor de bunătăţi” (p. 309); „sfinţeşte-mă *acum* cu totul pe mine” (p. 309); „mă rog *acum* eu” (p. 310); „să mă apropii *acum*” (p. 310); „*acum* părtaş a fi mă învredniceşte” (p. 310); „în această viaţă de *acum*” (p. 313); „pleacă-Te şi *acum*” (p. 321); „iar *acum* cu dânşii te bucuri şi dănţuieşti în corturile cereşti” (p. 342).

Am întâlnit şi adverbele cantitative *mult* (*de multe ori*, *atât de mult*): „*mult* am greşit” (p. 325); „*mai mult* decât” (p. 324, 329); „căci Tu ai iubit lumea *atât de mult*” (p. 161).

Deseori termenul de comparaţie este introdus prin adverbul *ca (şi)*, *decât*: „*ca şi* oarecând Gavriil” (p. 102); „*ca* un bun şi iubitor de oameni” (p. 327); „Greşit-am mai mult *decât* desfrânata” (p. 329); „*ca* pe desfrânata şi *ca* pe cea cu scurgerea de sânge” (p. 334); „*ca şi* cu o porfiră şi vison” (p. 366); „*Ca* o pârgă a firii” (p. 367); „*ca* pe Maica Vieții” (p. 368).

Adverbul *prea* precedă adverbul *lesne*, servind la formarea superlativului absolut: „Că aceasta, atingându-se de marginea hainei Tale, *prea lesne* a luat tămăduirea” (p. 334).

Alte adverbe sunt folosite astăzi în registrul popular/regional:

– *dinlăuntru*: „punându-le lor povățuitor bun cugetul cel *dinlăuntru*” (p. 281); „duh drept înnoieşte întru cele *dinlăuntru* ale mele” (p. 305);

– *nicicum*: „Te-ai înălțat întru slavă, Hristoase, Dumnezeul nostru, *nicicum* despărțindu-Te” (p. 366);

– *oarecând*: „ca şi *oarecând* Gavriil” (p. 102).

Numeroase sunt şi *locuțiunile adverbiale*: „fără de sminteală” (p. 145); „cu taină închipuim” (p. 148); „cuvine-se cu adevărat” (p. 166); „fără de asemănare” (p. 166); „în chip nevăzut” (p. 173, 360); „fără de osândă” (p. 145, 147, 171, 176, 211, 243, 283, 288, 306, 308, 321, 327, 330, 333, 335, 341); „în pace” (p. 187); „fără prihană” (p. 221); „cu dreptate” (p. 227); „cu prisosință” (p. 232); „fără de bântuială” (p. 266); „fără de prihană” (p. 266, 330, 333); „fără de păcat” (p. 271); „cu voia rob m-am făcut” (p. 312); „pe față” (p. 326); „în ascuns” (p. 326); „cu voie” (p. 326); „fără de voie” (p. 326); „fără de iertare” (p. 326); „fără pizmuire” (p. 331); „cu voie sau fără de voie” (p. 332); „cu pocăință” (p. 333); „de bunăvoie” (p. 339, 342, 347); „de folos” (p. 360); „de față” (p. 365); „de voie” (p. 101); „cu pace” (p. 254); „în pace şi fără de păcat” (p. 271).

Prepoziția

Textele liturgice conțin construcții arhaizante alcătuite dintr-un acuzativ cu prepoziția *către*, după verbul *a striga*: „mărturisindu-mă,

strig *către Tine*” (p. 307); „strigând *către Mântuitorul*” (p. 307); „cu frică strig *către Tine*” (p. 310); „când strigă *către tine*” (p. 358); „cu ceilalţi Apostoli, a strigat *către Tine*” (p. 365); „printr-înşii strigă *către Tine*” (p. 366-367).

Către are sens local, indicând direcţia şi în următoarele contexte: „vin *către* Dumnezeieştile Tale *Taine*” (p. 309); „*Către* a Ta milostivire alergând” (p. 310); „pleacă urechea Ta *către mine*” (p. 319).

Prepoziţia *a* precedă adjectivele pronominale nehotărâte şi pronumele nehotărâte în cazul genitiv: „Dumnezeule *a toată* mângâierea” (p. 243); „Stăpâne *a toate*” (p. 251).

În limbajul liturgic, prepoziţia *întru*, considerată arhaică în limba literară actuală, are numeroase sensuri: local, relaţional, modal, final sau instrumental. Ea precedă:

– *substantive proprii*: „Bucura-se-va sufletul meu *întru Domnul*” (p. 103); „cinstita preoţime, *cea întru Hristos* diaconime” (p. 112); „iertarea păcatelor tuturor fraţilor celor *întru Hristos*” (p. 113); „pentru toţi cei *întru Hristos* fraţi ai noştri” (p. 140); „Şi *întru Duhul* Sfânt” (p. 159); „toată preoţimea, *cea întru Hristos* diaconime” (p. 167); „pentru ca cei morţi *întru Adam* să învieze *întru* însuşi Hristosul Tău” (p. 229);

– *substantive comune abstracte*: „*întru frica* Ta” (p. 103); „Doamne, povăţuieşte-mă *întru dreptatea* Ta” (p. 103); „se vor îmbrăca *întru dreptate* şi cuvioşii Tăi *întru* bucurie se vor bucura” (p. 105); „iar eu *întru nerăutatea* mea am umblat” (p. 105); „Piciorul meu a stat *întru dreptate*” (p. 105); „*întru smerenia* Lui” (p. 107); „*Întru cinstea* şi *pomenirea*” (p. 109); „celor din veac adormiţi *întru* dreapta *credinţă*” (p. 114); „*întru nădejdea* învierii” (p. 116); „îmbrăcatu-S-a Domnul *întru putere*” (p. 117); „*întru lungime* de zile” (p. 117); „dintru nefiinţă *întru fiinţă*” (p. 134); „*întru bunătatea* Ta” (p. 135); „*Întru* fericită *adormire*” (p. 142); „*întru mărturia* curată a cugetului” (p. 145); „*întru pocăinţă* a o săvârşi” (p. 156); „Înălţatu-Te-ai *întru mărire*” (p. 182); „ai cercetat *întru milă* şi *întru îndurări*” (p. 212); „adormiţii *întru fericire*” (p. 217); „fericiţii *întru adormire*” (p. 217); „Aceasta să faceţi *întru pomenirea* Mea” (p. 230); „*întru slava* lui Dumnezeu-

Tatăl" (p. 244); „când vei veni *întru împărăția* Ta" (p. 248); „Binecuvântat este Cel ce vine *întru numele* Domnului" (p. 251); „întăreşte-ne pe noi *întru sfințenia* Ta" (p. 253); „Cercetează-ne pe noi *întru bunătatea* Ta" (p. 265); „să ne sculăm *întru bucurie* sufletească" (p. 267); „Fă bine, Doamne, *întru bunăvoirea* Ta, Sionului" (p. 305); „S-a schimbat la față *întru slavă*" (p. 349); „Suitu-S-a Dumnezeu *întru strigare*" (p. 356); „Taborul şi Ermonul *întru numele* Tău se vor bucura" (p. 356); „Înălțatu-Te-ai *întru slavă*" (p. 366); „*Întru naştere*, fecioria ai păzit, *întru adormire*, lumea nu ai părăsit" (p. 367);

– *substantive concrete*: „jertfa aceasta *întru jertfelnicul* Tău" (p. 109); „*întru miros* de bună mireasmă duhovnicească" (p. 116); „primind-o *întru jertfelnicul* Tău" (p. 116); „o primeşte pe dânsa *întru jertfelnicul* Tău" (p. 119); „*întru sfinți* Te odihneşti" (p. 134); „*întru* tot cinstită *biserica* aceasta" (p. 140); „*întru* această *slujbă*" (p. 145); „*întru paza* poruncilor Tale" (p. 228);

– *pronume*: „Te sălăşluieşte *întru noi*" (p. 100); „*întru tine* am nădăjduit" (p. 101); „sfințeşti pe cei ce nădăjduiesc *întru Tine*" (p. 184); „Tu eşti Cel ce lucrezi toate *întru toți*" (p. 211); „Care *întru Sine* Te arată pe Tine" (p. 226); „petrecând *întru noi* Cuvântul Tău" (p. 286); „Inimă curată zideşte *întru mine*, Dumnezeule" (p. 305); „Petrece *întru mine*, Mântuitorule, şi eu *întru Tine*" (p. 310); „avându-Te pe Tine locuitor *întru mine*" (p. 311); „relele ce au crescut *într-însul*" (p. 327);

– *numerale*: „Cred *întru unul* Dumnezeu" (p. 223); „Şi *întru unul* Domn Iisus Hristos" (p. 223); „*Întru una*, sfântă, sobornicească şi apostolească Biserică" (p. 224);

– *adverbe substantivizate*: „Slavă *întru cei de sus* lui Dumnezeu" (p. 121); „duh drept înnoieşte *întru cele dinlăuntru* ale mele" (p. 305); „*întru cei de sus*" (p. 362);

– *adjectiv substantivizat*: „*întru tot fericite*" (p. 299).

Prepoziția *dintru* are mai puține ocurențe: „*dintru* neființă întru ființă" (p. 134); „Beți *dintru* acesta toți" (p. 162); „Ale Tale *dintru* ale Tale" (p. 162); „ne împărtăşim *dintr*-o pâine şi *dintr*-un potir" (p. 234).

Frecvent apare locuțiunea prepozițională *împreună cu*: „*împreună cu* intrarea noastră” (p. 130); „care slujesc *împreună cu* noi” (p. 131); „celor ce se roagă *împreună cu* noi” (p. 147); „pe scaun *împreună cu* Tatăl şi cu Duhul ai fost” (p. 153); „Acelaşi Duh să lucreze *împreună cu* noi” (p. 154); „Cel ce, *împreună cu* Tatăl şi cu Fiul” (p. 159); „*împreună cu* noi eşti” (p. 173); „*împreună cu* toți sfinții” (p. 234); „*împreună cu* Preasfântul şi bunul şi de viață făcătorul Tău Duh” (p. 243). Prezența acestei locuțiuni prepoziționale accentuează caracterul comunitar al rugăciunilor liturgice.

Am întâlnit locuțiunile prepoziționale *afară de* şi *fără de*: „*afară de* Tine pe altul nu ştim” (p. 180); „că pe alt Dumnezeu, *afară de* Tine, nu ştim” (p. 359); „ajutătorul celor *fără de* ajutor, nădejdea celor *fără de* nădejde” (p. 238); „păzeşte *fără de* bântuială viața noastră” (p. 266); „*fără de* osândă” (p. 283); „ca să nu rămân singur, *fără de* Tine” (p. 330).

Extrem de frecventă este prepoziția *înaintea*: „stând *înaintea* înfricoşătorului Tău altar” (p. 102); „îndreptează *înaintea* Ta calea mea” (p. 103); „*înaintea* slavei sfântului Tău jertfelnic” (p. 134); „*înaintea* sfintei Tale mese” (p. 148); „să aflăm har *înaintea* Ta” (p. 155); „cu umilință cădem *înaintea* Ta” (p. 170); „*înaintea* feței tuturor popoarelor” (p. 188); „*înaintea* sfintei slavei Tale” (p. 211); „merg *înaintea* Lui cetele îngereşti” (p. 215); „ca tămâia *înaintea* Ta” (p. 267); „stăm *înaintea* sfântului Tău jertfelnic, ca *înaintea* scaunului de heruvimi” (p. 285); „şi păcatul meu *înaintea* mea este pururea” (p. 304); „rău *înaintea* Ta am făcut” (p. 304); „ci, ca desfrânata, căzând *înaintea* Ta” (p. 307); „Gătit-ai masă *înaintea* mea” (p. 316); „Scumpă este *înaintea* Domnului moartea cuvioşilor Lui” (p. 317); „Făgăduințele mele le voi plini Domnului, *înaintea* a tot poporul Lui” (p. 317); „*înaintea* înfricoşătorului şi nefățarnicului Tău scaun de judecată” (p. 324); „*înaintea* înfricoşătorilor şi sfinților Tăi îngeri” (p. 324); „cine va putea sta *înaintea* Ta?” (p. 326); „Netrebnic m-am făcut *înaintea* Ta, Dumnezeul meu, şi *înaintea* oamenilor” (p. 326); „*Înaintea* uşilor casei Tale stau” (p. 334); „*înaintea* ucenicilor Tăi ai stătut” (p. 365).

În cele mai multe din exemplele de mai sus sensul prepoziției *înaintea* trimite la relația omului cu Dumnezeu şi cu ceilalți semeni.

Uneori apar sensuri şi utilizări speciale sau doar mai frecvente ale unor prepoziţii simple şi compuse:

– *de* intră în perifraze cu derivate substantivale formate cu sufixul de agent *-tor*: „*Născătoare de Dumnezeu*” (p. 102); „Grigorie *Cuvântătorul de Dumnezeu*” (p. 110); „A Cuvioşilor şi *purtătorilor de Dumnezeu* Părinţilor noştri” (p. 110); „A Sfinţilor şi *făcătorilor de minuni*” (p. 111); „*de viaţă făcătorul* Tău Duh” (p. 156); „pentru *iubitoarea de Hristos* oaste” (p. 167); „Ca *Iubitorul de oameni*, Dumnezeul nostru” (p. 169); „*Dătătorule de bine*” (p. 180); „*de viaţă făcătoarele* Tale Taine” (p. 183); „bun şi *de oameni iubitor*” (p. 187); „puterea cea *făcătoare de viaţă*” (p. 226); „cea de voie şi pururea pomenită şi *de viaţă făcătoare* moarte a Sa” (p. 230); „Crucea cea *făcătoare de viaţă*” (p. 231); „Pe *arătătorul de cele cereşti* al lui Hristos” (p. 238); „*de viaţă făcătorul* Sânge” (p. 283); „*Făcătorule de bine*” (p. 311); „*iubitoare de bine*” (p. 313); „Preasfântă *de Dumnezeu Născătoare*” (p. 313); „patimile cele *de viaţă făcătoare*” (p. 323); „de Dumnezeu propovăduitorilor şi *purtătorilor de Duh* Apostoli” (p. 349); „*de Dumnezeu purtătorilor* părinţilor noştri” (p. 351).

– *spre* exprimă scopul, atunci când precedă substantive abstracte sau verbe la infinitiv: „*spre slujba* slavei Tale” (p. 130); „*spre înţelegerea* evanghelicelor Tale propovăduiri” (p. 137); „*spre bună-plăcerea* Ta” (p. 137); „*spre plinirea* Evangheliei” (p. 138); „*spre iertarea* păcatelor” (p. 162); „*spre bine* le întocmeşte” (p. 172); „Nu spre judecată sau *spre osândă*” (p. 177); „lumină *spre descoperirea* neamurilor” (p. 188); „*spre ajutorul* nostru” (p. 188); „pui pocăinţa *spre mântuire*” (p. 200); „ne-ai arătat nouă căile *spre mântuire*” (p. 220); „*spre răspuns* bineprimit” (p. 241); „*spre* tot *lucrul* bun îndreptează-i” (p. 243); „*spre iertarea* păcatelor şi *spre unirea* cu Sfântul Duh” (p. 243); „sârguieşte, ca o bună, *spre ajutorul* nostru” (p. 258); „te nevoieşte *spre mijlocire*” (p. 258); „ai pus soarele *spre stăpânirea* zilei, iar luna şi stelele *spre stăpânirea* nopţii” (p. 266-267); „*spre odihna* neputinţei noastre” (p. 267); „*spre lauda* bunătăţii Tale” (p. 267); „semn *spre bine*” (p. 269); „*spre a ajuta*, *a mângâia* şi *a mântui*” (p. 270); „*spre cunoaşterea* adevărului Tău” (p. 271);

„*spre luminarea* sufletului şi a trupului şi *spre moştenirea* împărăției cerurilor” (p. 292); „*spre curățirea* sufletelor şi a trupurilor, *spre înfrânarea* poftelor şi *spre nădejdea* învierii” (p. 296); „*spre patima* cea de bunăvoie” (p. 298).

Dintre prepoziții care cer cazul dativ menționăm *asemenea*: „pecete *asemenea* chipului” (p. 226); „nu este nimeni *asemenea* Ție” (p. 270); „cea *asemenea* mie” (p. 322).

În secvențele „făcându-se *sub* lege”, „fiind vânduți *sub* păcat”, „nu putea fi ținut *sub* stricăciune”, prepoziția *sub* nu are sens local, ci modal, referitor la asumarea de către Hristos a condiției umane pentru a o schimba ontologic.

În enunțul „Din Sfânta Evanghelie *de la* (N) citire”, prepoziția compusă *de la* indică intermediarul evanghelic. Vestea cea bună a venit de la Hristos, Matei, Marcu, Luca şi Ioan consemnând-o în cele patru evanghelii.

Aceeaşi prepoziție exprimă şi separarea: „Nu mă lepăda *de la* fața Ta şi Duhul Tău cel Sfânt nu-L lua *de la* mine” (p. 305).

Am consemnat şi locuțiunile prepoziționale *dimpreună cu*, *laolaltă cu* şi *din pricina*: „*dimpreună cu* toți aleşii Tăi” (p. 321); „*laolaltă cu* cei vrednici” (p. 318); „*din pricina* mulțimii păcatelor mele” (p. 326).

Prepoziția *la* are un sens temporal în sintagma: „la spălarea Cinei s-au luminat” (p. 318).

Locuțiunea prepozițională *în mijlocul* nu apare decât de trei ori: „Hristos *în mijlocul* nostru” (p. 157); „de voi şi umbla *în mijlocul* morții” (p. 316); „*în mijlocul* tău, Ierusalime” (p. 317).

Locuțiunea prepozițională *în jurul* am întâlnit-o în sintagma: „cei ce stăm *în jurul* sfântului Tău jertfelnic” (p. 239).

Prepoziția cu genitivul *împrejurul* are o singură ocurență: „uşă de îngrădire *împrejurul* buzelor mele” (p. 274);

Dintre prepozițiile cu genitivul am mai întâlnit *asupra*: „veghează *asupra* capului lor” (p. 236); în anumite contexte este sinonimă cu prepoziția „împotriva”: „biruitori *asupra* păcatului” (p. 296); „cele pornite *asupra* noastră cu vicleşug” (p. 313); „a îndrăznit

unele ca acestea *asupra* Învățătorului" (p. 318); „dăruindu-le lor biruință *asupra* potrivnicului" (p. 358).

Textul liturgic se caracterizează prin prezența unor prepoziții în structuri arhaice: *de-a dreapta* – „să dobândesc partea cea *de-a dreapta* a celor mântuiți" (p. 324); „*de-a dreapta* slavei Tale" (p. 340).

Conjuncția

Conjuncția *şi* apare, precum în textul biblic pe care îl preia fragmentar, la începutul mai multor unități sintactice succesive: „*Şi* unul din ostaşi cu sulița coasta Lui a împuns" (p. 108); „*Şi* îndată a ieşit sânge şi apă; şi cel ce a văzut a mărturisit şi adevărată este mărturisirea lui" (p. 108).

În *Crez*, acest element conjuncțional apare în poziția inițială de şapte ori. În rugăciunile ample, *şi* demonstrează caracterul narativ[3] (rugăciunile menționate constituie anamneza sau memorialul liturgic care reia cele mai importante evenimente din activitatea mântuitoare a lui Hristos): „*Şi*, viețuind El în lumea aceasta, dându-ne porunci de mântuire, scoțându-ne pe noi din rătăcirea idolilor, ne-a adus la cunoaşterea Ta, a Adevăratului Dumnezeu şi Tată, agonisindu-ne pe noi Sieşi popor ales, preoție împărătească, neam sfânt. *Şi*, curățindu-ne prin apă *şi* sfințindu-ne cu Sfântul Duh, S-a dat pe Sine schimb morții, în care eram ținuți, fiind vânduți sub păcat. *Şi*, pogorându-Se, prin Cruce în iad, ca să plinească toate ale Sale, a nimicit durerile morții. *Şi*, înviind a treia zi *şi* cale făcând oricărui trup la învierea cea din morți, că nu era cu putință a fi ținut sub stricăciune începătorul vieții, făcutu-S-a începătură celor adormiți, Întâi-Născut din morți, ca să fie însuşi începătorul tuturor în toate. *Şi*, suindu-Se la ceruri, a şezut de-a dreapta slavei Tale, întru înălțime. Care iarăşi va să vină ca să răsplătească fiecăruia după faptele sale. *Şi* ne-a lăsat nouă aduceri aminte de patima Sa cea mântuitoare, Acestea pe care le-am pus înainte, după poruncile Lui" (p. 229-230).

---

[3] A se vedea Lidia Sfârlea, *Contribuții la delimitarea stilurilor literare româneşti*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. II, EARS, Bucureşti, 1972, p. 151.

Conjuncţia *ci* apare cu valoare concluzivă: „fiind înduplecat de mărturia cugetului, pun înainte faptele mele cele rele şi fărădelegile, dându-le pe faţă şi vădindu-le. *Ci* vezi, Doamne, smerenia mea şi-mi iartă toate păcatele” (p. 324).

Interjecţia

Apar şi în textul liturgic interjecţii specifice scrisului biblic: *aliluia*, *amin*, *osana*. Acestea sunt folosite cu sau fără valoare predicativă ori în construcţii eliptice: „Mântuieşte-ne pe noi, Fiul lui Dumnezeu, Cel ce ai înviat din morţi, pe noi cei ce-Ţi cântăm Ţie: *Aliluia*” (p. 198); „*Osana* întru cei de sus!” (p. 227); „(Diaconul:) *Amin, Amin, Amin*” (p. 233); „Unul Sfânt, unul Domn, Iisus Hristos, întru slava lui Dumnezeu-Tatăl. *Amin*” (p. 244); „Să se umple gurile noastre de lauda Ta, Doamne, ca să lăudăm slava Ta, că ne-ai învrednicit pe noi a ne împărtăşi cu sfintele cele fără de moarte, cu preacinstitele şi de viaţă făcătoarele Tale Taine: întăreşte-ne pe noi întru sfinţenia Ta, toată ziua să ne învăţăm dreptatea Ta. *Aliluia, aliluia, aliluia*” (p. 253); „Cu credinţă şi cu dragoste să ne apropiem, ca părtaşi ai vieţii veşnice să ne facem. *Aliluia, aliluia, aliluia*” (p. 283); „Pâinea cea cerească şi paharul vieţii gustaţi şi vedeţi că bun este Domnul. *Aliluia, Aliluia, Aliluia*” (p. 293); „*Osana* Celui dintru înălţime” (p. 364).

De obicei interjecţia *amin* încheie formula liturgică „Slavă Tatălui şi Fiului şi Sfântului Duh. Şi acum şi pururea şi în vecii vecilor. *Amin*” (p. 256, 298).

Am întâlnit şi alte interjecţii:

„*O*, Paştile cele mari şi preasfinţite, Hristoase! *O*, înţelepciunea şi Cuvântul lui Dumnezeu şi Puterea!” (p. 180); „*O*, Doamne, eu sunt robul Tău, eu sunt robul Tău şi fiul roabei Tale” (p. 317); interjecţia „*o”* se alătură invocaţiilor hristice.

În alte contexte atrage atenţia asupra măreţiei evenimentului euharistic: „*O*, înfricoşătoare Taină! *O*, milostivire a lui Dumnezeu!” (p. 310-311);

Interjecţia prezentativă *iată* are o valoare deictică, fiind utilizată pentru a prezenta colocutorului obiecte, persoane ori evenimente din contextul situaţional: „că, *iată*, a venit prin cruce bucuria la toată

lumea” (p. 180); „*Iată*, mă apropii de Hristos” (p. 246); „*Iată* s-a atins de buzele mele” (p. 248); „*Iată* vin la nemuritorul împărat” (p. 248); „*Iată* s-a atins de buzele tale” (p. 249); „Acum Puterile cereşti împreună cu noi nevăzut slujesc, că, *iată*, intră împăratul slavei, *iată* Jertfa tainică săvârşită, de dânsele este înconjurată” (p. 283); „Căci *iată*, Preacuratul Lui Trup şi de viață făcătorul Sânge” (p. 283); „Că, *iată*, în fărădelegi m-am zămislit şi în păcate m-a născut maica mea. Că, *iată*, adevărul ai iubit” (p. 304); „că *iată* mănânc Trupul Tău cel dumnezeiesc şi beau Sângele Tău” (p. 308); „că *iată*, îndrăznind spre mila Ta, mănânc Trupul Tău şi beau Sângele Tău” (p. 310); „Că *iată* şi cu faptele am făcut desfrânare” (p. 325); „*Iată* mă apropii de Sfânta Împărtăşire” (p. 335); „şi *iată* cu un glas slăvim pe Preasfântul Duh” (p. 366).

Există, aşadar, la nivelul părților de vorbire neflexibile, fenomene care diferențiază scrisul religios de limbajul laic actual. Aceste particularități morfologice confirmă existența unei variante funcționale particulare în româna literară modernă.

NON-INFLECTED PARTS OF SPEECH IN LITHURGICAL LANGUAGE
(Abstract)

Keywords: *liturgical language, description, non-inflicted parts of speech, and specific linguistic features*

The roots of this research are the religious writings well known as *The Godly Liturgy of Our Saint Fathers: John the Golden Mouth, Basil the Great and the Liturgy of the Pre-sanctified Gifts.* These three forms are comprised in the *Liturgy Book* and they represent the texts according to which the Holly Liturgy is held all year long in the Eastern Orthodox Church. The required coherence of a linguistic study as complete as possible has forced me to take into account the texts of some prayers that are not consistently included in the daily liturgical mass, yet belong to a liturgical corpus specific to the Eastern Church. Subsequently, from the point of view of content, the texts researched can be classified as follows: the texts of the liturgies proper, the texts of the ordinaries.

The description of non-inflicted parts of speech begin with the *adverbs* which are linked to the aspect of duration and progress of a liturgical action expressed, for example, by “yet/still”; the adverb of comparison “so” is integrated in the structure of some extensive comparisons. In Liturgy the present dimension is very important,

arising from the conscience that for God all the events take place in the present. He is beyond time. The liturgical "now" with its theological meaning increases the complexity of Eucharistic sacrifice. Some of the adverbs mentioned in this paper are still found today in the folk register. Furthermore the liturgical text is characterised by the presence of *prepositions* in archaic structures. For example "before" implies man's relationship with God as well as with the other the others of his kind. In the Biblical text *conjunction* "and" appears at the beginning of several successive syntactical units, while in Creed, it appears in initial position for seven times. In the liturgical text can be found specific *interjections* for the biblical text used with or without predicative value or in elliptical structures. The presenting interjection "here is/are" has a deictic value being used to present the collocutor objects, persons or events in the situational context.

To conclude, at the level of non-inflected parts of speech there are phenomena that differentiate between the religious writing and nowadays-laic language. These specific linguistic and morphological features confirm the existence of a specific functional variant in the modern literary Romanian language.

RECENZII

O ISTORIE A PREOCUPĂRILOR LINGVISTICE DIN BANAT: Marcu Mihail Deleanu, *Izvoare şi preocupări dialectale în Banat,* David Press Print, Timişoara 2012

O apariție editorială destul de apropiată ca timp (2012) vine să completeze profilul ştiințific al cunoscutului om de cultură, trăitor la Reşița, Marcu Mihai Deleanu. La editura timişoreană David Press Print, într-o colecție care tinde să devină reprezentativă pentru Banat *(Bibliotheca Banatica)* , au apărut două volume intitulate **Izvoare şi preocupări dialectale în Banat**, avându-l ca autor pe profesorul filolog, fiecare dintre volume însoțit fiind de o *Prefață* semnată de directorul institutului academic „Titu Maiorescu" din Timişoara, prof. dr. Crişu Dascălu. Este o „istorie" a interesului din această parte a țării (peronalități, opere, presă) pentru graiul de aici, o istorie care se întinde pe mai bine de trei secole: de la *Palia de la Orăştie* (1582) până în prima jumătate a secolului XX, cu accent pe interesul manifestat de personalități locale pentru acest subiect (graiurile din Banat) şi concretizat în secolele XVII, XVIII şi XIX. Ce a urmat, contribuțiile realmente ştiințifice, neamatoreşti, mai ales din a doua jumătate a secolului XX până în prezent, sunt probabil transferate în seama viitorului (deşi eu mă îndoiesc de un viitor cert în această privință): „Obiectul cercetării noastre fiind preocupările dialectologice ale <diletanților> din Banat, vom lăsa pe seama altora analiza contribuțiilor în domeniu ale specialiştilor universitari sau cercetători din institutele de lingvistică ale Academiei Române (cu o singură excepție: primul curs de dialectologie ținut la Facultatea de Filologie din Timişoara). Studii semnate de I. A. Candrea, Emil Petrovici, D. Şandru exced subiectul cărții noastre. Ele vor putea constitui tema unor cercetări ulterioare despre preocupările, pentru

graiurile din Banat, ale lui Petru Neiescu, Doinei Grecu, Ion Mării, Mircea Borcilă, Eugen Beltechi, Marin Petrişor, Ionel Stan, Vasile Frățilă, Dorin Urițescu ş. a., precum şi despre atlasul lingvistic al Banatului, respectiv: graiurile bănățene în ALR şi despre *Dicționarul subdialectului bănățean”* (p. 15). Fără să adaug nume care au contribuit la alcătuirea pomenitului *Dicționar*, voi aminti aici o lucrare la fel de importantă, apărută în mai multe fascicole (pe litere), *Dicționarul toponimic al Banatului.* Autoarele, cercetătoare la Filiala Timişoara a Academiei, au făcut eforturi apreciabile pentru finalizarea cercetării şi pentru publicarea rezultatelor (în primul rând, sute de anchete pe teren, care numai uşoare n-au fost).

Terenul fusese pregătit cu câțiva ani în urmă. Profesorul reşițean a publicat, din această istorie a preocupărilor lingvistice bănățene, părți semnificative în monografiile *Academicianul Simeon Mangiuca* (2002), *Gustav Weigand şi bănățenii* (2005), *Memorial, documente şi studii despre George Cătană* (2011). Alături de mai vechile D-sale cercetări, publicate ca articole şi cărți, aceste recente *Restituiri,* cum îşi subintitulează, modest, primul volum se constituie în remarcabile file dintr-o istorie a lingvisticii româneşti, un capitol dedicat acestei părți a țării. Ele sunt cu atât mai valoroase şi necesare, cu cât trecerea anilor estompează importanța oamenilor cu asemenea preocupări sau mută presa înspre arhive, iar, în al doilea rând, aparțin, cu puține excepții, unor personalități culturale de cu totul alte formații profesionale decât cea filologică (vom detalia acest „amănunt” *infra*). Trecând peste obişnuita *Introducere (I)*, de la capitolul *Izvoare (II),* până la *Presa (VII),* cartea ne oferă o fascinantă excursie, documentată, doctă, inedită – în multe cazuri – printre bănățenii dornici să facă şi altora cunoscute particularitățile graiului din aceste regiuni, dar şi în spațiul european sau în presa locală din Banat.

Mai întâi sunt studiate izvoarele: *Palia de la Orăştie, Lexiconul marsilian, Dictionarium valachico-latinum* al lui Mihail Halici şi *Cronica Banatului* a lui Stoica de Hațeg (lângă care îşi au locul alte manuscrise vechi). Tot aici este trecută în revistă literatura dialectală cultă din Banat, un veritabil „fenomen cultural”, izvorât, cred, dintr-o acută nevoie a bănățeanului de „a ieşi în față”, de a se afirma.

Departe de mine gândul de a pune la îndoială buna documentare a lui Marcu Mihai Deleanu. Țin să subliniez totuşi că preocupările lui Francisc Király cu privire la Mihail Halici şi la *Dictionarium valachico-latinum* datează cu mulți ani în urmă. E drept, în 2003, Al. Metea şi Maria Király publică tot ce a scris Fr. Király despre *Dictionarium...*, alcătuind un volum, dar cercetarea profesorului timişorean începe prin 1970. În 1974 apar primele articole ale lui Fr. Király, despre Mihail Halici, în revista timişoreană *Orizont,* apoi în *Caraş-Severinul* (1977), în câteva volume colective, în „Studii şi cercetări lingvistice" (1981), iar în 1986, în volumul *Dictionarium valachico-latinum,* Tipografia Universității din Timişoara. Împreună cu Romulus Todoran, de la Cluj, Fr. Király intenționa să publice o ediție critică din *Dictionarium...,* întrucât considera depăşită ediția din 1898 a lui Gr. Crețu. Despre Mihail Halici se găsesc informații pertinente şi într-un studiu consistent al lui Nicolae Drăganu, din „Dacoromania" (1927). Remarc insistența lui Marcu Mihai Deleanu pentru editarea corectă a textelor vechi: „De altfel, nici ediția lui Damaschin Mioc (a *Cronicii Banatului* a lui Stoica de Hațeg – n. n. L. Bercea) nu poate constitui o sursă de încredere pentru lingvişti..." (vol. I, p. 45). Mai ales în asemenea cazuri, unde de editarea absolut corectă a vechilor texte depinde interpretarea corectă a faptelor de limbă, se poate vedea importanța textologiei şi a filologiei şi necesitatea de a cunoaşte toate subtilitățile actului de editare.

Capitolele care urmează (III, IV, V, VI) sunt dedicate personalităților care s-au ocupat de particularitățile subdialectului bănățean, în secolele anterioare veacului XX. Grupajul pe capitole înlesneşte percepția informației, amănunțite, de multe ori cu intervențiile autorului (Marcu Mihai Deleanu), uneori utilizându-se comparația între contribuții, alteori ineditul comentariului celor care înregistrează faptele de limbă. În capitolul III sunt prezentați *Predecesorii:* Paul Iorgovici, Constantin Diaconovici-Loga, Damaschin Bojincă, Eftimie Murgu şi Nicolae Tincu-Velia (toți cu date biografice, studii, ocupație, cărți, păreri personale, aprecieri sincrone ale contemporanilor şi, mai apropiate de noi, ale specialiştilor etc). Date noi, interesante, despre biografia şi pregătirea

lui Paul Iorgovici, se găsesc în studiul *Ideeografia ca substitut al biografiei,* autori: Doina Bogdan-Dascălu şi Crişu Dascălu („Revista de studii banatice”, Timişoara, 2010, nr. 1). Capitolul următor (IV) este dedicat *Europenii*-lor, aici aflându-se informaţii despre Johann Jakob Ehrler, Francesco Griselini, fraţii Schott, Ėmile Picot şi Gustav Weigand. Ultimul, datorită interesului aparte pentru subdialectul bănăţean, beneficiază de o prezentare detaliată. *Academicienii* se intitulează capitolul V. Sunt prezentaţi detaliat Simeon Mangiuca, Enea Hodoş şi Atanasie Marienescu. Năstruşniciile etimologice („adevărată nebunie”, zice Marcu Mihai Deleanu, vol. I, p. 198) ale celui din urmă, dar şi ale altora, sunt uşor explicabile dacă ne gândim că (puţini fac excepţie), aproape toţi sunt „diletanţi” în filologie, iar nivelul cunoaşterii lingvistice veritabile era neînsemnat la cei mai mulţi. Pentru o informare corectă a cititorului, trebuie precizat că doar Albert Schott, Ėmile Picot, Gustav Weigand şi Enea Hodoş sunt filologi (străinii primează). Ceilalţi sunt „doctori” în drept, teologi şi filosofi, istorici, deci nu sunt în niciun caz „specialişti”; pretenţii prea mari nu putem avea de la ei. Dorinţa de afirmare a bănăţenilor se observă şi în capitolul VI (*Diletanţii*), unde sunt grupaţi învăţătorii din Banat cu preocupări de dialectologi (plus Lucian Costin, geograf). Cu excepţia numelor amintite mai sus ca fiind filologi, ceilalţi sunt, realmente, toţi diletanţi. Importanţa lor rămâne la nivel strict amatoresc şi informaţional. Cu *Presa* şi rolul ei (cap. VII) se încheie teoretic această istorie a preocupărilor dialectale din Banat. „Luminătoriul”, „Dreptatea”, „Foaia diecezană”, „Drapelul” sunt cele mai importante publicaţii care au acordat atenţie problemelor lingvistice bănăţene, vehiculând „informaţiile despre graiurile din Banat, contribuind la anvergura de masă a preocupărilor dialectale în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea şi la începutul celui următor, în contextul mai larg al formelor de apărare a fiinţei naţionale” (vol. I, p. 310).

Ultimul capitol îşi avea locul într-o altă „istorie”. Profesorul G. I. Tohăneanu n-a fost niciodată dialectolog, ci, cum toată lumea ştie, un excelent şi subtil interpret al textului din perspectiva stilisticii şi a versificaţiei. A „exploatat” cunoştinţele de dialectologie însuşite

temeinic „de voie – de nevoie” prin plasarea amănuntului dialectal între faptele de stil (atunci când acest amănunt dialectal e purtătorul unei încărcături stilistice sau prozodice). Nu-l vedeam niciodată (e drept, mai târziu, când se dedicase numai stilisticii) ca putând fi transmițătorul unor informații riguroase de factură dialectologică.

Volumul al doilea (*Crestomație*) ilustrează, prin reproduceri *in extenso* ale unor texte reprezentative, afirmațiile şi analizele din primul volum. Grupate tematic şi cronologic, ele vin să sprijine aprecierile lui Marcu Mihai Deleanu şi să pună în adevărata sa lumină interesul personalităților prezentate şi al presei pentru limbajul dialectal din Banat.

E vizibil, din limbajul comentariilor, că Marcu Mihai Deleanu e o personalitate obişnuită cu mânuirea limbajului ştiințific. Stilul clar, argumentarea strânsă, vehicularea doar a informației pe care o stăpâneşte bine – sunt elementele care fac din volumele de față o contribuție reprezentativă pentru preocupările filologilor din Reşița.

Livius Petru BERCEA

VICENZO ORIOLES

Eteroglossia e plurilinguismo letterario. L'italiano in Europa. Atti del XXI convegno interuniversitario di Bressanone (2-4 luglio 1993)

Il presente volume, curato da Furio Brugnolo e Vicenzo Orioles, rappresenta il risultato di una convergenza di interessi scientifici e culturali, messi in atto da due dipartimenti: il *Dipartimento di Romanistica* dell' Università di Padova, da una parte, e il *Centro Internazionale sul Plurilinguismo* dell'Università di Udine che hanno organizzato il 2-4 luglio 1993, il XXI convegno interuniversitario svoltosi a Bressanone. Il lavoro è stato pubblicato presso la Casa Editrice "Il Calamo", nella collana *Lingue, culture e testi*, diretta da Vicenzo Orioles.

Nelle pagine del volume si concentrano i contributi di 15 studiosi – alcuni tra di essi nomi rappresentativi per l' Italia e l'italiano - di lingua e letteratura italiana, che presentano temi variati, considerati dai due curatori del volume già ricordati sopra, come "nuove sfide scientifiche". Il titolo del volume è un raccordo "di una edizione congiunta sotto forma di due volumi di un'unica opera", come dichiarano proprio i due curatori, "alla quale è stato assegnato il titolo complessivo di *Eteroglossia e plurilinguismo letterario*".

La raccolta si appre con una *Premessa* in cui i Furio Brugnolo e Vicenzo Orioles introducono l'idea dell'opera. Alla loro introduzione si aggiunge la *Presentazione* realizzata da Harro Stammerjohann, che si propone di delineare i vari temi toccati nel volume. *Dalla Sicilia all'Europa* (il contributo di Giuseppina Brunetti) si passa per *La rivoluzione militare e la lingua italiana in Europa tra il basso Medioevo e la prima età moderna* (Piero del Negro), arrivando allo

studio dedicato *all'Italiano parlato nell'Europa del Cinquecento* dalla nota studiosa e presidente della Accademia della Crusca, Nicoletta Maraschio. Nelle pagine della raccolta sono approfonditi anche altri discorsi interessantissimi come quello sull'*Adattamento di metri italiani nella poesia iberica del Cinquecento: l'ode e il sonetto* oppure il ruolo de *La lingua e la letteratura italiana nella Ragusa barocca*. Dalla lingua italiana del Cinquecento si prosegue con l' *Italiano lingua familiare e lingua ufficiale alla corte imperiale nel Seicento*. *I libri italiani nella biblioteca fuggeriana di Vienna*: *il catalogo Mauchter del 1655* è il titolo del contributo di Alfred Noe, mentre Bartolo Anglani parla di "un europeo esportato dalla cultura italiana" – *Giuseppe Gorani "osservatore" dell'Europa settencesca*. Una novità sull' "italiano europeo" nell' Ottocento è portata dal contributo di Fiamma Nicolodì, *Rossini a Parigi e la prassi esecutiva nel primo Ottocento*. Il rapporto tra Foscolo e l'ambiente culturale inglese viene trattato da John Lindon nel suo studio *Riflessioni sul Foscolo "inglese"* e *Le lettere dall' Italia e le lettere in italiano di Byron* ricompongono l'esperienza di "acquisizione della lingua italiana" del poeta inglese, un' esperienza considerata dalla stessa autrice "senza precedenti nell'Europa moderna". Gianfelice Peron, nella conclusione del volume, presenta importanti opere di alcuni autori greci che, prima di passare a scrivere nella loro lingua materna, scrissero in italiano: *L'italiano letterario dei Greci tra Ottocento e Novecento*.

In conclusione di questa nostra breve presentazione in cui non possiamo non notare l'interesse per il plurilinguismo e per la lingua italiana in Europa e ci auguriamo che questo volume aprirà nuove prospettive nello studio della varietà e della pluralità linguistica considerate "risorse imprescindibili per qualsiasi forma di comunicazione, e dunque di convivenza umana".

Mirela BONCEA

VICENZO ORIOLES

Eteroglosie şi plurilingvism literar. Limba italiană în Europa. Actele celui de-al XXI-lea congres interuniversitar de la Bressanon (2-4 iulie 1993)

Volumul îngrijit de Furio Brugnolo şi Vincenzo Orioles reprezintă rezultatul confluenței unor interese ştiințifice şi culturale, realizate de către două departamente: Departamentul de Romanistică al Universității din Padova, pe de o parte, şi Centrul Internațional al Plurilinguismului de la Universitatea din Udine, ce au organizat, în intervalul 2-4 iuli 1993, al XXI-lea congres interuniversitar, manifestare ce s-a desfăşurat în minunata localitate Bressanon, ce aparține provinciei Bolzano-Alto-Adige.

Actele congresului au fost publicate la Editura „Il Calamo", în seria *Limbi, culturi şi texte* (*Lingue, culture e testi*), condusă de profesorul Vincenzo Orioles.

Volumul cuprinde lucrările a 15 specialişti – unii dintre ei fiind nume reprezentative pentru Italia şi limba italiană – lucrări de limbă şi literatură, ce prezintă o bogată varietate de teme, pe care înşişi cei doi responsabili de volum le consideră ca fiind „noi provocări ştiințifice". Chiar titlul volumului este o „împreunare de titluri, unite sub forma a două volume ale unei singure opere" – după cum declară chiar cei doi responsabili – căreia i-au adăugat titlul generic de *Eteroglosia şi plurilingvismul literar*" (*Eteroglossia e plurilinguismo letterario*).

Lucrarea se deschide cu o *Prefață* în care Furio Brugnolo şi Vicenzo Orioles prezintă ideea acestui volum. La aceasta se adaugă *Prezentarea* realizată de prof. dr. Harro Stammerjohann – profesor emerit şi romanist de elită, membru corespondent al prestigioasei *Accademia della Crusca* – ce îşi propune să traseze diferitele teme dezvoltate în volum. *De la Sicilia la Europa (Dalla Sicilia*

all'Europa) este propunerea Giuseppinei Brunetti, se trece apoi prin *Revoluția militară şi limba italiană în Europa în Evul Mediu târziu şi prima epocă modernă (La rivoluzione militare e la lingua italiana in Europa tra il basso Medioevo e la prima età moderna*), temă propusă de Piero del Negro. Se remarcă, de asemenea amplul studiu dedicat *Limbii italiene vorbite în Europa între secolele al XV-lea şi al XVI-lea (l'Italiano parlato nell'Europa del Cinquecento),* datorat Nicolettei Maraschio, renumit istoric al limbii italiene şi preşedinte al prestigioasei *Accademia della Crusca*.

În paginile volumului regăsim şi alte teme interesante dintre care amintim: *Adaptarea metricii italiene în poezia iberică a Renaşterii: oda şi sonetul* (*Adattamento di metri italiani nella poesia iberica del Cinquecento: l'ode e il sonetto): Limba şi literatura italiană în Ragusa barocă (La lingua e la letteratura italiana nella Ragusa barocca)*. *Italiana limbă familiară şi oficială la curtea imperială în secolul al XVI-lea (*l' *Italiano lingua familiare e lingua ufficiale alla corte imperiale nel Seicento) şi Cărțile italiene în biblioteca din Viena: catalogul Mauchter din 1655 (I libri italiani nella biblioteca fuggeriana di Vienna*: *il catalogo Mauchter del 1655)* sunt alte două propuneri cărora li se alătură *Giuseppe Gorani „observator" al Europei secolului al XVII-lea (Giuseppe Gorani "osservatore" dell'Europa settencesca)*, în care Bartolo Anglani vorbeşte despre „un european exportat din cultura italiană". Raportul între Foscolo şi spațiul cultural englez este tratat de către John Lindon în studiul *Reflecții asupra lui Foscolo „englez*" (*Riflessioni sul Foscolo "inglese"*), iar *Scrisorile din Italia şi scrisorile în italiană ale lui Byron* (*Le lettere dall' Italia e le lettere in italiano di Byron*) recompun experiența „învățării limbii italiene" de către poetul englez, considerată de însăşi autoarea studiului – Gabriella Cartago Scattaglia – drept „fără precedent în Europa modernă".

Gianfelice Peron, în încheierea volumului, prezintă importante opere ale unor autori greci care, înainte de a scrie în limba lor maternă, au scris în limba italiană: *Limba italiană literară a grecilor între secolele al XIX-lea şi al XX-lea* (*L'italiano letterario dei Greci tra Ottocento e Novecento*).

Mirela BONCEA